

една държава увеличи своята армия, другитѣ държави увеличаватъ и тѣхната; така щото, всичката полза отъ това обръща на обща съсипия. Всѣки монархъ държи на многочислени войски, които би били нуждни, ако само народътъ се застрашаваше отъ истрѣбление; и това напредънкъ състояние на всички противъ всички наричатъ миръ. По тѣ начинъ, Европа е толкозъ истощена, щото гражданитѣ, а не бѣхъ въ туй положеніе, въ което се намиратъ третѣ сили въ тая най богата страна на свѣтътъ, — то едва ли бихъ сстанѣли срѣдства да се прѣпитаватъ. Ние сме сиромаси съ своитѣ богатства и своята всемирна трговия. И не е далечъ времето, когато, поради многото солдати, ние не ще имаме други освѣнъ солдати, и ще заприличаме на татарски орди.

„Великитѣ господари, недоволни отъ наемнитѣ войски които купуватъ отъ по-малкитѣ, оглѣждатъ на четири страни за да намѣрѣтъ и да си откупѣтъ и военни съюзници, т. е. почти всѣкога да си пражосатъ паритѣ за тая цѣль.

„Като резултатъ отъ туй положение на нѣщата се явява непрѣстанното увеличаване на данѣнний товаръ. И — нѣщо малкоизлѣчимо за въ бѣдѣще — властителитѣ не се полагатъ вече на приходитѣ държавни, но водѣтъ войни на смѣтка на главницата. И не е чудно, послѣ това, ако видимъ единъ денъ държави, които да ипотекиратъ своитѣ имоти, дори въ периодъ на мирътъ, и да употребяватъ, за собственната си гибель срѣдства, наречени извънредни, и то по такъвъ начинъ и такъвъ размѣръ, каквито и най-расточителний синъ едва ли би могълъ да помисли.

Избира и превежда Х. Я.

Получиха се въ редакцията слѣдующитѣ книги и списания

— J J Rousseau. *Обществень Договоръ или начало на политическото право*. Прѣв. отъ френски Д-ръ Д. Поговъ. стр. 137. Цѣна 1.50.

— И. Иванюковъ. *Политическа икономия*, съкратенъ прѣводъ отъ Ю. Крапчевъ. Стр. 228. Цѣна 2.30 ст.

— Мисълъ, год. VI, кн. II.

— Български Прѣгледъ, год. III, кн. III.

— Паметникъ, год. I, кн. V.

— Учителъ, год. III, кн. VII.

— Юридически Прѣгледъ, год. IV, кн. VII.

— Медицински Сборникъ, год. II, бр. IV.

— Искусство, год. I, кн. IV.

— Българска Сбирка, год. III, кн. III.

— Нова Свѣтлина и Здравословие кн. XI.

— Природа, кн. 8 и 9, год. III.

Редакторъ: Я. Санжовъ.

изд. 2. Псих.
Paris, 1896
Bastion, #4
12me
Conte d'Emile
11.5

ДЕНЬ

МЪСЕЧНО СПИСАНИЕ

НА

РАБОТНИЧЕСКАТА СОЦ.-ДЕМОКРАТИЧ. ПАРТИЯ.

ГОДИНА ЧЕТВЪРТА

КНИЖНА VIII.

1896.

СОФИЯ

Печатница „Нагрѣдъкъ“.

1896.

СЪДЪРЖАНИЕ.

- I. — Понятието за справедливостъ у дивитѣ народи, I. Отъ Д-ръ *Шарль Летурно*.
- II. — Лирически стихотворения, отъ *Ада Негри*. — Сторѣте ми мѣсто! — Въ фабрикага. — Ти искашъ да знаешъ. — Априлска пѣсенъ. — Превелъ *Бускаси*.
- III. — За печалба (хумореска), отъ *Босилко*.
- IV. — Стихотворения. — Сънътъ бѣга отъ менъ, отъ *II. Пждевъ*. — Печална зима, отъ *В. Ив. Неновъ*.
- V. — Българскитѣ социалисти предъ сѣда на г. д-ръ *Н. Кръстевъ*, отъ *К. Р.*
- VI. — Навѣяни мисли. Стихотворни мотиви. Отъ *Оцеола*. — Пролѣтенъ снѣгъ. — Моего щастие. — Огледало на днешнитѣ хорски отношения.
- VII. — Цивилизацията и великитѣ исторически рѣки, отъ *I. Плехановъ*.
- VIII. — Аграрниятъ въпросъ въ Германия. — Рѣчъта на Бебеля. — Отъ *К. Р.*
- IX. — Недѣй Стихотворение, отъ *Г. К.*
- X. — Професорска наука и профессорска шарлатания. II. — Що сме ний, социалиститѣ? — Погледъ назадъ. — Турското владичество и феодалитѣ и народитѣ на балканский юго-истокъ. — Гръцки и български първенци. — Търговската и занаятчийска класа. — Нейнитѣ близки и крайни цѣли. — Какъ създава тя българското възраждане и националнитѣ борби. — Отъ *Я. С.*
- XI. — Социаленъ прегледъ. — Борбата за всеобщото избирателно право въ Австрия и развитието на австрийското работническо движение. — Съществуващата избирателна система. — Избирателнитѣ законопроекти на графъ Таафе, князь Виндишгреца и графъ Бадени. — 25 годишнината отъ провъзгласяването на Парижката Коммуна. — Нейното историческо значение и нейното дѣло. — Поражението на италианцитѣ въ Африка и паданieto на Криспи. — Колониалната политика предъ Германский Райхстагъ. — Юбилейтъ на Вилхелмъ Либкнехта и бѣлѣжки по неговата дѣятелность. — Отъ *К. Р.*
- XII. — Изъ общественний животъ. I. — „Помирението“ съ Русия. — Настѣпилото слѣдъ него затишие въ политическия ни животъ. — Причинитѣ, които го подготвиха. — По въпросътъ за вдиганieto на „схизмата“. — Въображаемитѣ „реформи“ въ Македония. — Реакцията, настѣпила у насъ съ „помирението“. — 19-ий Априлий, международния празникъ на труда. — Отъ *Г. Г.*
- II. Сп. „Искра“ за ученическитѣ вълнения. — Училищентъ рѣкъ, училищни програми и учителски персоналъ. — Буйния темпераментъ, мързелътъ и пълнитѣ съ утопии книги. — Защо самитѣ учители не протестираха. — Защо се подигнаха бѣлѣжкитѣ на слабитѣ ученици. — Учителскитѣ съвѣти. — Композициитѣ отгѣнени. — Отъ *Г. Б.*
- XII. — Книжнина. Обущаритѣ. Комедия отъ *Луновъ*. — Разглежда *Ел.* — Економическата система на Карлъ Маркса отъ научна страна. — Популяренъ очеркъ отъ *Г. Гросса*, докторъ на правото при виенския университетъ. Превелъ отъ руски *Н. Михайловъ*. Варна 1896 год. Цѣна 40 стот. Разглежда *Т. С.*

Д Е Н Ъ

Понятието за справедливостъ у дивитѣ народи.

Отъ Д-ръ Шарль Летурно.

Въ една учена диссертация г. Поль Лафаргъ недавно постара да покаже какъ идеята за справедливостъ се е дала вслѣдствие необходимостта, да се означаватъ разнитѣ дѣлове на земята съ прави линии т. е. отъ нуждата се раздаватъ равни части при периодическото дѣление на земята¹⁾. Въ тази теория, която, както се вижда, е била взета отъ старитѣ египтени, защото въ тѣхната иероглифическа система справедливостта е изобразявана съ тѣхната единица за мѣрzenie, лакътътъ, се крие известна частъ отъ истината. Тѣзи малко много равни дѣления на земята, всичката примитивна геометрия е оставила дѣйствително много слѣди въ езицитѣ на цивилизованитѣ народи, така, напримеръ думата „правъ“ има геометрическа смисълъ (правъ ъгълъ, права линия) има и морална смисълъ (правъ чловѣкъ), сѣщо е и гръцката дума *номосъ* (законъ, уредба), която очевидно произлиза отъ глагола *немо* (дѣля). Но всичко това е могло да бѣде измислено само въ чловѣчески общества, които вече били излѣзли отъ първобитното състояние. Явно е, че само раздѣленieto на земята, а слѣдователно и никаква геометрия, не може да съществува тамъ, гдѣто още земледѣлието не е познато, а между това много съвсѣмъ първобитни дѣла правятъ различие между нѣща, които сѣ позволени и нѣща, които не сѣ позволени. Какъ е възможно да се мисли за равно, справедливо дѣление, ако по-напредъ не съществува самото понятие за равенство и справедливостъ? Какъ възникнитѣ, които приучиха хората къмъ точность, а не къмъ инстинктъ, защото хората имаха вече понятие за точность,

¹⁾ Летурно има предъ видъ една статия на Лафарга печатана въ *Revue Philologique* отъ 1885, не помнимъ точно за кой мѣсець. Пр.

затова и направиха, първитѣ вѣзни. При всичко това, умнитѣ забѣлѣжки на г. Лафарга сж вѣрни, но тѣ се прилагатъ къмъ това, което можемъ нарѣче економическата страна на справедливостта, къмъ справедливостта въ размѣната и въ распределението на богатствата, и то, когато обществото бѣше още малко или много комунистическо.

Ние сме на мнѣние, че това което наричаме „справедливостъ“ е свързано по скоро съ посягателствата противъ личноститѣ.

Самата форма, която въ всѣка страна приема престѣпванието на престѣпленията, достатъчно ни освѣтлява върху това, което, струва ми се, е било главната причина за появяването въ човѣческото съзнание на едно още смѣтно чувство на справедливостъ. Тази първоначална причина се е състояла въ нуждата за лична охрана, въ несъзнателния отпоръ, който подбутва, както животното, тъй и човѣкъта да върне ударъ за ударъ.

Въ дивашкитѣ общества, това машинално стремление на което всѣки естествено се е поддавалъ, разви постѣпенно идеята да се отмѣстятъ за полученитѣ щети. Отъ тука води своето начало и първия, най распространения отъ наказателнитѣ закони — законътъ на талиона (на личното отмѣщение). Вижда се, че талиона се е появилъ слѣдъ една умствена еволюция, обща за цѣлия човѣчески родъ. Неговото господство се срѣща въ всички времена и въ всички страни, гдѣто вече дивашкитѣ общества начеватъ да се организиратъ. Разбира се, че той не е билъ строго обобщенъ или, ако можемъ се изрази тъй, — кодифициранъ, защото въ този моментъ на общественната еволюция нѣма кодекси, а има обичаи и нрави. Твърдѣ често, предводителитѣ и благороднитѣ не се грижили да оправятъ частнитѣ щети, а оставили сж личността сама да му мисли и, както види за добръ, тъй и постѣпи. При всичко това пакъ се срѣщатъ постѣпки, които общественното мнѣние одобрява или осжда. Самия този фактъ, че прилаганието на талиона, първата форма на углавното правосъдие, е възложено на частнитѣ, оцетени лица, показва доста ясно какъ талиона е билъ само моралната формула на правото за самозащита, и това заключение още се потвърдило отъ самата грубостъ на всичкитѣ първобитни наказания. Ударъ за ударъ, „око за око, зѣбъ за зѣбъ“, както казваха евре-

итѣ. Не може да бѣде нѣщо по-ясно и въ сжщото време по-диво отъ тази формула, което отхвърля всѣкакво дирение причинитѣ на престѣпното дѣяние и да ли има въ него смекчающи обстоятелства. А що се касае до психологическитѣ побуждения на престѣплението, за това и дума не може да става.

Началото на талиона възлиза впрочемъ далечъ задъ дивашкия периодъ. Ний го срѣщаме у най живогинскитѣ раси, у австралийцитѣ, напримѣръ, гдѣто той нищо не е изгубилъ отъ своята първоначална грубостъ, гдѣто той е дѣйствително формула на инстинкта, на несъзнателното движение за охрана. Така, единъ австралиецъ изкупва престѣплението си като позволява на обидената личностъ да го бие съ дърво, гдѣто тя поиска, по ржцѣтъ, кълкитѣ, краката, споредъ характера на нанесената щета.¹⁾ Както азъ вече забѣлѣжахъ на друго мѣсто австралийцитѣ не вѣрватъ въ естествената смъртъ. За тѣхъ, всѣко умиране е причинено отъ магитѣ на единъ *муларадокъ* (mulgaradock) или магьосникъ, който принадлежи къмъ едно неприятелско плѣме; тамъ всѣка смъртъ произлиза отъ единъ невиденъ ударъ. А тъй като най главното юридическо правило се състои въ възвръщанието ударъ за ударъ, то австралийцитѣ считатъ за най справедливо да отмѣщаватъ за всѣки тѣхенъ умрѣлъ, като убиватъ одного или нѣколко души отъ племето на предполагаемия виновникъ; при това малко важи, да ли дѣйствително убивали самия виновникъ или други, защото престѣплението се счита за колективно, значи и цѣлото враждебно плѣме трѣбва да отговаря.

Тази странна форма на отмѣстителното право вижда се да е частна за австралийцитѣ, но правото на талиона е припознато у всички първобитни племена, еднакво у ескимоситѣ и тѣхнитѣ братя камчадалитѣ, както у червенокожитѣ и полинезцитѣ. У червенокожитѣ публичното мнѣние го налага като дългъ, щото единъ обиденъ да си отмѣсти. Впрочемъ на всѣкъдѣ на докачената страна, напр., на родителитѣ на нѣкой убитъ, предстои да си отмѣстятъ.²⁾ Во-

¹⁾ Както за този фактъ, тъй и за многобройнитѣ други що слѣдватъ по-нататкъ, Легурно указва источницитѣ отъ гдѣто ги е черпалъ; но ний считаме за излишно да привождаме тѣзи источники тука. Б. Пр.

²⁾ Гдѣто Родътъ (gens) още се е закрѣпилъ, както у много червенокожи, тамъ въ лицето на единъ членъ на рода се счита докаченъ цѣлия родъ, а не фамилията само на дадения членъ и цѣлия родъ отмѣщала. (Гл. Енгелсъ. Происхождението на фамилията, част. соб. и държавата). Б. Пр.

дителитѣ т. е. началницитѣ на племената най малко се грижатъ да отмъщаватъ за обиденитѣ си съжители, а тѣхната единствена работа се състои въ воюванието и въ заповѣдванието на другитѣ да воюватъ.

Отъ толкова естествената правичка да се връща ударъ за ударъ, общественото мнѣние на малкитѣ дивашки общества създаде едно право, твърдѣ често единъ дългъ, — което право скоро почна да се прилага относително *всички* щети и обиди. Въ този случай талиона се упражнява, както противъ посегателствата върху личноститѣ, тѣй и спрямо посегателствата върху собствеността, обаче безъ да измѣни съ това своята форма: отмъщението, възмездие, се упражняваше върху обвиняемитѣ личности и смъртта бѣше най обикновенно приетото наказание, както за кражбата тѣй и за убийството.

Това примѣсване между личноститѣ и предметитѣ, — въ съзвпадение обикновенно съ добръ опредѣлената вече институция на движимата собственостъ и създаването на мѣнови стойности: домашни животни, роби, провизии, — даде на първобитния талионъ една форма, която може се нарече търговска. Различието между личноститѣ и богатствата падна и най сетѣ дойде до тамъ, щото въ много дивашки общества. Кражбата сѣщо както и прелюбодѣянieto (l'adultère) бидоха считани за най голѣмо престѣпление и много по-често и строго наказвани и отмъщавани, отъ колкото убийството.

Тази практика, продължавана дълго време, породѣ най сетѣ въ съзнанието на дивака едно чувство, което и трѣбва да нарѣчемъ чувство на справедливостъ, защото отъ него именно води происхождението си чувството, което ний днесъ декорираме съ това хубаво име, макаръ че първобитното чувство и да не е нищо друго, а удобрѣнието на отмъщението, на талиона. Въ Полинезия това чувство бѣше добило такова могѣщество, щото често едно то обезоръжаваше съпротивлението, като предписваше на виновнитѣ доброволно да претърпятъ отмъщението на обидената страна и въ случай, когато виновнитѣ отказваха да се подчинятъ, като се считаха за по-силни, населението на околността отиваше на помощ на обиденитѣ. Най обикновенната форма, която приема полинезия талионъ бѣше *харураа* (haruраа) т. е. заграбването на всичко, що притежаваха виновнитѣ. Твърдѣ често не се задоволяваха само съ това възмездие, което може да се на-

рѣче парично, макаръ въ Полинезия да не сж извѣстни никакви монети, но автора на щетата, който ще и да бѣде той, биваше още наказванъ съ смъртъ.

Въ Нова Зеландия крадецътъ твърдѣ често е бивалъ обезглавяванъ и главата му се излагаше на публично мѣсто върху единъ кръстатъ колъ.

Жителитѣ на Дружественнитѣ Острови много пѣти сж казвали на Кока¹⁾, че кражбата трѣбва да бѣде наказвана съ смъртъ.

Както всичкитѣ други чувства, тѣй и чувството на справедливостта се намира подъ влиянието на общественитѣ условия. Кражбата, изключая кражбата на женитѣ, не може да сжествува нито въ най грубитѣ орди, нито пъкъ въ първобитни общества, устройството на които почива върху общото владѣние на богатствата, отъ какъвто характеръ и да сж тѣ.

Само съ появяването на частната собственост кражбата става престѣпно дѣяние, което се преслѣдва и наказва строго. Въ Полинезия публичното мѣние приемаше смъртното наказание противъ крадцитѣ, защото тамъ собствеността бѣше вече уредена и даже въ най крайната си форма, — припознаването правото на завѣщание. У Кафритѣ²⁾, гдѣто единственнитѣ слѣди отъ общинното владѣние сж запазенитѣ още до сега периодически дѣлежи на обработената земя, които извършва всѣка година главагарътъ на племето, но гдѣто всѣки чловѣкъ владѣе частно хранигелнитѣ си припаси, а най вече полския добитѣкъ, тамъ сжествуването на тѣзи частни и наслѣдственни богатства влияе сжщо, както у цивилизованитѣ общества, върху морала и понятието за справедливостъ. Присѣствията на движимитѣ богатства полския, работния добитѣкъ, който въ Кафрия играе ролята на нашата монета има още и други послѣдствия. Владѣнието, богатствата, като стана главно желание и мечта на всѣкого, то и дивашкия талионъ на първитѣ епохи се омекчи; той се преобърна въ това, което ний наричаме днесъ материално обезщетение (*dommages-intérêts*); кражбата, прелюбодѣянieto, убийството, ударитѣ, нараняването и пр. се оцѣняватъ обик-

¹⁾ Дружественнитѣ острови (*les Iles de la Société*) се намиратъ въ Полинезкия Архипелагъ, (Австралия, въ Тихия Океанъ, на истокъ отъ Нова Зеландия, между 10° и 20°). *Кока* е единъ английски пътешественикъ. Б. Пр.

²⁾ Кафритѣ сж племе населяюще часть отъ юго-источна Африка. Б. Пр.

новенно, когато виновния удовлетвори ошетената страна като ѝ отстъпва известно число глави добитъкъ. Убийството най вече се откупува по този начинъ, защото за кафра владѣнието на рогатия добитъкъ е по цѣнно отъ колкото чловѣческия животъ. Какъ може да бжде и другояче, когато мжжътъ има право да располага съ живота и смъртта на своята жена! Единъ кафръ, напр., може когато му скимне да бий жена си или да я наказва. Той има неусперимото право, да убие жена си при общото удобрѣние на публичното мнѣние, ако тя посмѣе да дигне ръка на него. А освѣнъ това въ Кафрия, убийството само по себе си отъ нравственна точка зрѣние не се счита като едно злодѣяние. У Башайенитѣ, забѣлѣзва Буршелъ, чловѣкоубийството произвежда тревога само въ семейството на жертвата. Челядта на убиеца остава непокътната, само че той може да се бои отъ отмъщението на заинтересованитѣ.

Това зараждающе се правосѣдие е въ сила на всѣкждѣ въ Африка или тамъ поне, гдѣто още не сж проникнали кодекситѣ и морала на ислямизма. На всѣкждѣ кражбата е строго преслѣдвана, сжщо на всѣкждѣ крадецътъ може да се подкупи срѣщу известно обезщетение. Въ много мѣста въ случаи на убийство талиона е прилаганъ отъ роднинитѣ на убития. Въ Сиуахския оазисъ виновникътъ е отдаванъ въ пълното расположение на роднинитѣ на жертвата, които могатъ да го убиятъ, да го мжчатъ или да го простятъ, споредъ както тѣ искатъ. За другитѣ престѣпления въ Сиуахъ сжществувва нѣщо като публично правосѣдие. Кражбата, напр., се икупува съ една глоба, плащана въ хурми (финикови плодове) или съ ударението по хълбуцитѣ на известно число пръчки — процедура, която се изпълня отъ специално за това назначени палачи. Сжщо така е позволено половината вина да се икупи въ хурми, а половината въ пръчки.

Върху много негърски и негроидски племена, населяющи Срѣднѣя Африка, свѣденіята, които сж ни дали пътешественицитѣ, колкото много и да сж, лишени сж отъ точностъ. При всичко това, вижда се, че и тамъ за крадцитѣ сжществуватъ наказания отредени отъ самата община, когато убийцитѣ се оставятъ на пълното расположение на родителитѣ на умрѣлия, споредъ стария обичай на талиона. Така е напр у Мандингитѣ, гдѣто роднинитѣ на убития иматъ право да

биятъ съ пръчки убийцата. Сжщо у тѣхъ, мжжъ, виновенъ въ прелюбодѣяние, може да бѣде продаденъ, като робъ или хаденъ въ откупъ на обидения мжжъ.

На крадеца, който вече по-напрѣдъ е кралъ, мандин-титѣ отрѣзватъ една ржка или пѣкъ го заравятъ въ земята до шия, излагатъ му лицето срѣщу слънцето, като го намазватъ по напрѣдъ съ медъ да привлича мухитѣ. Тѣхното понятие за кражбата е впрочемъ доста примитивно, защото за тѣхъ кражбата е престъпление само тогава, когато тя до-кача единъ членъ отъ тѣхния родъ или племе, а ако до-кача чуждитѣ, тя не е злодѣяние. У тѣхъ, както у много други дивашки племена, чуждестранецътъ, като стоящъ вънъ отъ тѣхния общественъ животъ нѣма абсолютно никакви права.

Тѣзи малки мандангински общества сж интересни по това, че тѣ се намиратъ въ прехода отъ дивашкото състоя-ние къмъ варварството. Тѣхното правосѣдие, както въ ум-ственно отношение, т. е. самото понятие за справедливостъ, тѣй и въ общественно отношение се намѣрва на лѣти къмъ една по-висока организация. Раздаването на правосѣдието е повѣрено на единъ специаленъ чиновникъ, длжността на когото е наследственна, който произнася своитѣ присѣди слѣдъ *палаверитъ* (palavers), — слѣдъ публичнитѣ дебати, гдѣто распитватъ и свидѣтели.

Остава ни да разгледаме понятието за справедливостъ у нѣкой дивашки племена съ монархическа форма на управ-ление и да приминемъ къмъ европейскитѣ племена.

Лирически стихотворения.

отъ Ада Негри *)

I.

Сторѣте ми мѣсто!

Сторѣте ми мѣсто!... Отъ грѣмливия сводъ на работнитѣ зали; отъ брѣздитѣ изорани съ мжки и страдания; отъ желѣзарнитѣ ужасни фабрики, гдѣто гори адски огнь; отъ задущенитѣ клѣтки, гдѣто цѣль народъ тече, кове и роптае; отъ дълбочината на подземнитѣ рудници — ето отъ гдѣ ида азъ и, свободна плебейка, — азъ химни пѣя на трудътъ!

Сторѣте ми мѣсто!... Отъ срѣдата на горитѣ пълни съ гнѣзда и шумугенъе, на миртовата горичка и хладнитѣ сѣнки; отъ недрата на плодородната земя и лазурнитѣ води, които крилата на морската лѣстовичка докосватъ — ето отъ гдѣ се спущамъ къмъ васъ — овѣнчава съ цвѣтя — и храбра войница, — азъ пѣя химни на слънцето...

Кой може да спрѣ пороя въ негова необузданъ стрѣмежъ? Кой ще задържи полѣтътъ на лѣстовицата, която распера крилата си въ розовитѣ небеса? Кой ще възвърне вече хвърлената стрѣла? — Цѣнливия порой, свѣтката стрѣла, пѣснопойното птиче — това съмъ азъ; азъ — ту скитающа се лѣстовица, — ту ношна гробна кукумявка!

Искуство, азъ за тебе се боря! Бѣдъще, азъ те очаквамъ! Напливътъ на чувства, който като единъ разгорѣщенъ пламъкъ ми истоच्याва и умътъ и сърдцето, подъ свѣтлата премѣна на крилатата строфа, азъ хвърлямъ тоя наливъ на цѣлий миръ, като единъ блѣскъвъ снопъ отъ искри и цвѣтя...

*) *Ада Негри* — млада италианска поетесса, дѣте на бѣдни родители работници; бивша сѣлска учителка, по настоящемъ учителка въ нормалното училище въ Миланъ. Стихотворната ѝ сборка: „Fatalita“ е преведена на французски въ проза съ същото заглавие: „Fatalité“ огъ гдѣто сж преведени настоящитѣ стихотворения

II.

Въ фабриката.

Ремицитѣ се въртятъ, машинитѣ щракатъ. Неуморливи на работа, работниците пѣятъ радостно и съ все сила.

Но единъ несвясенъ викъ се чу изведнѣжъ. Човѣкъ би казалъ, че това е сърдцераздиращото виение на една възчица, ранена въ гората. — Остритѣ зѣби на едно колело отнискать строшена ржка — ржката на една нещастна, русокоса и осакатена вече жена!

Ремицитѣ се въртятъ, машинитѣ щракатъ, но грубия гласъ на работниците се не чуе вече. Смѣсени съ капките на потѣта — слъзитѣ текать. Гигантското колело се върти глухо и разказва печална легенца. И непрестанно, работниците виждатъ предъ размѣтенитѣ си очи разстрошена ржка — ржката на русокосата, нещастна и осакатена жена!

III.

Ти искашъ да знаешъ...

Ти искашъ да знаешъ коя съмъ азъ? ... Слушай, юношо. Азъ съмъ птичка съ силенъ полѣтъ, която сѣдбата осжди да живѣе въ мрачна тъмница. Азъ искамъ свѣтлината на небото, азъ се възнувамъ, намирамъ веригитѣ си за тѣжки. — Юношо, чуй!

Азъ възнувамъ женитѣ на дивитѣ цвѣта подъ вѣковнитѣ сѣнки на гората; азъ възнувамъ лудата пренесена любовъ на дивитѣ животни на тропическия пѣсъкъ и горѣщията на слънцето, вихрушкитѣ и буритѣ; азъ сънувамъ лжитѣ, ураганитѣ и цвѣтата.

И нѣкой пѣтъ, ти виждашъ, че смѣло се боря, проклиnamъ и плача; но свѣтътъ минава и се смѣе — не ме чуе. А азъ, упорита затворница, въ яростта си строшавамъ разшеренитѣ си криле у прѣчкитѣ на кафеза; и свѣтътъ не чуе...

О! кой ще строши желѣзнитѣ прѣчки на моя прозорець? Кой ще ми даде свѣтлина и безкраенъ просторъ? Кой ще ми отвори непокиатливата врата? Азъ искамъ, азъ искамъ да се откитамъ като радостно и силно птиче въ слънчевитѣ вълни; азъ искамъ да се отскубна отъ тука умаена отъ радость; азъ искамъ свобода или смъртъ! ...

IV.

Априлска пѣсенъ.

О! любовъ, любовъ, любовъ . . . Азъ чувствувамъ да трѣп-
тишь божественно въ слънчевия блѣсъкъ, въ широкитѣ и сво-
бодни духания на вѣтъра, въ сладкия чистъ и оживляющъ
парфумъ на първитѣ теменужки.

Като жизненъ, топълъ и плодотворенъ сокъ ти живѣ-
ешъ и циркулирашъ въ първитѣ младочета; ти пѣешъ съ
чучулигата — дързкъ ангелъ, ти хвъркашъ между златнитѣ
прахолинки и наводнявашъ съ свѣтлина земята и небото.

О! любовъ, любовъ, любовъ . . . Азъ чувствувамъ да жи-
вѣешъ въ унесената радостъ на възродения Априлъ; ти да-
вашъ парфума на розитѣ и крилата на вѣтъра; ти покри-
вашъ земята съ лъчи и цалувки . . . но въ сърдцето ми,
любовъ, любовъ, — въ сърдцето ми ти си мъртва!

V.

О! преситено общество, о, лукави буржуа, кой си ми-
навате врѣмето само въ смѣтки за обогатяване и гоене;
общество на милионеритѣ, на охолнитѣ и гиздавитѣ дѣвици!
Общество на блѣдни анемични жени, кой посѣщаватъ църква
само да видятъ любовницитѣ си, общество на прелюбодѣяния
и грабежи — общество на стѣпкани надѣжди!

И ти, общество на измами, ти искашъ да ми затулишъ
слънцето на идеала? И ти, ти — мръсенъ пигмей — искашъ
да ми пречупишъ крилетѣ? . . . — Ти пълзишъ — азъ хвър-
камъ; ти се прозявашъ — азъ пѣя; ти лъжегъ, жилишъ и
хапешъ — азъ те презирамъ; азъ се наслаждавамъ отъ слад-
ката усмивка на музата, а ти — ти тънешъ въ мръсотия!

О, преситено общество, общество на глупци и змии —
о, мръсно общество — бѣди проклѣто! Съ погледъ отправенъ
къмъ блѣстящитѣ звѣзди, азъ крача предъ сѣдбата!

Жадна за свѣтлина, безъ орѣжие и сама — азъ крача.
И колкото ставашъ по-бездѣйно, скептическо и скѣперническо
— толкова по-силно фаталната дума на любовта се истрѣгва
отъ моитѣ гърди.

Иди, о преситено общество, иди въ задушливия въздухъ
и търси злато и развратъ; — съ камшика на распаления ми
живъ стихъ, азъ не ще престана да те шибамъ направо
въ лицето.

Превелъ: Бускасие.

ЗА ПЕЧАЛБА.

(хумореска.)

А учителтъ — и кадѣто му е мѣсто, и кадѣто не —
редеше, па не можеше да му се нахвали, — нему те,
бае Мирчовото дѣте Стойча. Ама то си и личеше: 13 —
годишно бѣ, пѣкъ хитро, вече плѣщестичко, поиздигнало
бойчецъ, та че и поздравлява по-старитѣ хемъ тѣй, дѣто
му не хванешъ вѣра на годинитѣ.

— Като е така — отвръщаше на учителювитѣ похвали
бойчовтъ чича дѣдо Крали; — като е тѣй, нѣ отъ менъ
на, учителю, че ако баща му, тѣ, не рачи да го изучи,
азъ ще наваксамъ, па ще искараме и отъ наше село
пѣкъ!

Колко харно би станало! Бихме си имали напоконъ
ние нашенецъ учителъ, та и белки би излѣзло за селото
и нѣщо, що се рѣкло, като попрогледалъ човѣкъ. Слу-
хмѣ по нѣкога учителтъ, слушахмѣ и дѣда Краля, па
ни и умилѣше, черпѣхмѣ се. . . Е, зеръ, боже господи!
каква срамна тъмнотия и неурѣда преживѣхмѣ, та че и
реживѣваме ние! И какъ да ти не умилѣ отъ младото и
тъ доброто, що иде. . . Туку нѣ! Грѣхъ да ми е на душа,
а ще си го кажа: — нека е срамъ и чернило на отчето!
нека му е туй и при-живѣ и въ пре-дѣлга поменъ, па и
ойто има сърдце, нека каже по менъ — аминъ! Младъ е
и още, а лѣе — изпълня черквата, кѣнти, потреперва ти
къ сърдце; пѣкъ и друго криво у него нѣма, туку. . . Ей
какъ стана: заправи си той кѣща, поузори се, па за-
рси печала. Ами че да бѣше рѣсилъ по-често, то си му е
и-доди все пакъ, зеръ свѣщенникъ ни е въ селото, не
е го отпѣдишъ отъ кѣщата си! Я пѣкъ да бѣ подирилъ
немъ, чева не пѣхмѣ да му се намѣримъ? Или най послѣ
бѣ помощъ поискалъ отъ селски, — имаме що отъ що
и-ходи, отъ мера, кажи, отъ дюгенъ. Ама, йо, човѣкѣтъ

иска чиста печала. . . не видѣлъ се макаръ! Случиха се тая зима въ село дѣтъ много свадби, не като винаги, па па- стърви ли се дѣдо попъ, какво — на свадби му е окото: шури изъ къщата, съ женитѣ шушука, съ момцитѣ и — вижъ! — дори и съ момитѣ. . . А бае Мирчо отъ година овдовѣ, болничѣвъ е, па и хрисимъ човѣкъ, мравка, що се рѣкло, не настѣпва, та че и прѣвъ черковникъ. Думаха му да се задоми, а той мѣнка, одумва се — не рачи. Пѣкъ къща е, четири малки дѣца сж, искатъ гостбѣца, да се оператъ, позакърпятъ, — трѣбва къщовница! И ей ги — нами- слили. Гледахме отъ денѣ си типа отче Игнати съ бае Мирча, шушукатъ си, па ходиха дваждъ у Дразовскитѣ ко- либи и туку я завършиха, биде — сгодиха Стойча. . . Зимаха го отъ училище, а до недѣля ще е и свадба! Трѣбвало свѣртница за Мирчовата къща, па болнавъ и старъ билъ вече бае Мирчо, не трѣбвало да грѣши на Бога. . . Вижъ ти! Да мисли кой какъ ще, ама нѣма азъ да кажа — богъ да сжде тая работа! Не, саде съ туй се не бива! Чували сме това чудо ние, тамо хе, нейдѣ край Дунавско да женигъ дѣца за моми, а дяволътъ да прикачи своитѣ роги и звѣнци на дърти свежъръ. . . Чували сме го и нека е далечъ отъ насъ то, нека е далечъ и отъ прѣвитѣ ни душмани!

Та че баре да бе помамено отъ прѣвомъ дѣтетомъ, да личеше че се сѣща. . . бихме рѣкли — чудо, па иди-доди. А то вечерята го главили, пѣкъ на заранѣта — дѣте като дѣте! — нарамило си торбичката и хайде на училището. . . Дѣ- чурята, дочули въ домоветѣ си, загаврили го, то се распла- кало, отъ тукъ узнава учителътъ, зема Стойча за рѣка, отвежда го, па застѣпва бащата. Тоя мѣлчалъ, мѣнкалъ, ама си стоялъ на станалото.

Дягнаха се тогисъ родъ и съсѣди за Стойча, па биде въ кръчмата хубава и нечувана скарня — най вече между учителъ и попъ.

— Защо ми се хвалишь съ учението си, бе? — вика и пѣни се дѣдо попъ на учителътъ; — ти като си се из- училъ, що не си прокопсалъ, ами се скиташъ по чуждитѣ села не милъ и не каненъ?

— Мѣлчи, дѣдо попе, — мири го учителътъ; — оскрами се: — сиромашъта отъ насъ чака добро и насърдчение въ наука. . .

— Добро и наука. . . Виждаме ви ние доброто и по- тѣ: да блажите велики пости, да смразявате цѣли села. . . мѣлчишь, че знаешъ?!

— Ама опомни се, бе дѣдо попе! Ти вече не знаешъ какво приказвашъ!

— Азъ ли не зная, бре, азъ ли?! Не си ли ти, отъ ва дѣто нѣмате богъ и дѣто учите проститѣ хора да се кръстятъ? Хж? Дѣто искате да нѣма царъ, владици и пове, да нѣма богаташи, та вие да се излѣжавате? Казвай де?

— Ти лѣжешъ! — почервения и забрави се учителътъ; — си, ама лѣжешъ! Ние искаме да се изучи народа, па нѣмъ той ще знае какъ да се отърве отъ всѣкаквото зло. . . да го знаешъ ти! Нека се сиромашъта изучи, па тамъ знае тя да се оправи и отъ данѣци, и отъ изѣдници, отъ готованци, па биле тѣ царе или попове или пѣкъ теле. . .

— На му думитѣ! Отъ далечъ си е белли! Ама азъ ти стѣгна юздитѣ! — закани се дѣдо попъ, па трѣгна си ходи.

— Ти стѣгни своитѣ, отче! — кръсна му учителътъ; мѣза ли ти, като попъ, да си ортакъ на кръчмаря, хж? да играешъ день и ноцъ на скамбилъ за печалба. . . скамбилъ, бе!

— Ти, ти. . . социлистъ! — изплѣщи отъ врагата по попъ и цврѣдна на вѣнъ.

— Ама право дума учителътъ! думаха едни.

— Право е, туку все не биваше толкосъ — попъ е! рѣщаха други.

— Бива — не бива, хубавѣ и право си му надума той! А учителътъ и не мисли му много, — прибра Стойча себе си.

— Не давамъ го! — дума; — ще го изуча азъ на смѣтка! Отъ залѣкъ ще дѣля, ама ще го изуча!

Но дѣдо попъ си държеше здраво работата. Подучи бае Мирча, па доведе тоя отъ общината кметътъ и зима дѣтетомъ. А събраха се родове въ общината, тамъ и кме- тѣ, учителътъ, дѣдо попъ, бае Мирчо, пѣкъ по срѣди Стойчо — блѣдъ, посърналъ, съ мѣтни очи, като тано

— Е, Стойчо, — подзе кметътъ — защо не рачишъ при баща си?

— Не рача. . . .

— Ами че защо? На ли те годиха. . . ще се женишъ!

— Не рача! — расплака се Стойчо.

— Оти плачешъ, бе Стойчо? — намѣси се попъ Игнати — ти самъ си рѣче, та те годихме!

— Ама ти нѣма се мѣсишъ, отче! дигна се начумеренъ дѣдо Крали; — кажи Стойчо, да се учишъ ли рачишъ или да се женишъ?

— Мене не ми трѣба, чичо! — отвърна то.

— Като не ти трѣбва, оти се годи, бре? — викна отчето.

— Ей, попе, — сопна му се дѣдо Крали; — хемъ чуи, ако тебъ ти трѣбва още жена, пъкъ ти земи си. . . тѣй!

— Нѣма ти да ме сждишъ, ки! Азъ тамъ съмъ благо-славялъ съ свѣтия кръстъ, чу? Съ сватия кръстъ!

— Съ свѣтия кръстъ, ама за своя печала!

— Нека ти е грѣхъ на животъ! прокълна отче Игнати и обърна съ къмъ Стойча; — кажи бре, никакво, на ли ти и даде огърлето, не цѣлуна ли на татка и ржка, хж?

— Не щж пъкъ! — расплака се съ гласъ Стойчо; — ако ти трѣбва жена. . . . — понече то да повтори чичовитѣ си думи. . . .

— Тѣй ами, комуто трѣбва жена, нека си земе! — прекъсна го зачервенъ учителътъ.

— На кой подучва дѣтето! — дигна се бае Мирчо: — на такъвъ учителъ азъ не дѣте, ами нищо не працвамъ! Тѣй да се знае! Азъ съмъ вече дума далъ на хорското чедо и никого не слушамъ! — отсѣче той и повлѣче Стойча на вѣнъ, а то писна. . . .

Цѣкаха хората, а дѣдо попъ протриваше ржцѣ. Пъкъ по едно врѣме Стойчо се изгуби. . . Косеше се учителътъ, а ние му се чудѣхме, добро сърдце, право, милѣ като за чедо! — Случи ми се слѣдъ дене-си работа до Дражовскитѣ колиби и отидохъ. Тука на гости, тамъ на гости — по обичай; па туку зѣрнахъ въ единъ топълъ кжтъ Стойча. . . пламвало му лицето, загорѣли му очичкитѣ, усмихва се, и при него мома — лепа и едра рупченка, сжщо почервеняла, запотеничка. . .

бързо прибра тя поли, скочи, цѣлуна ми ржка, па рѣ-ха да благословя тѣкменитѣ младоженци. . . .

И азъ благословихъ, — какво ще му е! Ала все пакъ питахъ Стойча, кажете, че на смѣхъ:

— Е, Стойчо, истина ли сърдце отъ учене?

— Не рача вече, — начумери се то.

— Сега друго учене, — смигна дяволито глумливиятъ мощникъ кметъ.

Биде свадба, като всѣка друга, само че сватветѣ не ха, пушка не грѣмна, нѣма жени да играятъ подъ ключъ миното хоро, а на заранъта поднасяха червена сладка ракия, ала. . . .

— Водна е! . . . думаха дяволито жененитѣ.

— Не е тя водна, туку ще трѣбва тепърва да се боя-са и подслади! — пресрамвахъ нѣкои ергени.

А отчето — че какво отчето? — едната му шепа исту-на отъ кантакузи, а съ другата надига шишето червена ракия, стиска очи, събира дебели бърни:

— Пф-чляцъ! — цвѣква той съ джуни тѣй, дѣто и вамъ се доще отъ тая сладка ракия, медена ракия. . . . за всрѣбренници!

Босилко.

Сънътъ бѣга отъ менъ.

(Сонетъ).

О, слабый снънецъ, поне за часть
Дойди при менъ, не бѣгай, очи ми склопи,
Само миль покой на душа си моля азъ
О, балсамъ на тѣгитѣ не бѣгай, дойди.

Макаръ за минута ела наближи
И на рой мѣчения отъ тѣги ѿ неволи
О, чуждый за менъ снънецъ, предѣлъ сложи.
Чуй ме: мѣченикъ е, който те моли. . .

П. Пждевъ.

Печална зима.

Печална зима; Мрачни дни
Ми тѣгнать тѣжко на душата,
Вихрушки снѣжни съ грозенъ ревъ
Извикватъ спомени въ главата.

И включенъ въ себе азъ ровя
Останкиѣ отъ дни предишни;
Азъ въздишамъ — стлзи роня
Верѣдъ бури снѣжни, неутѣшни.

В. Ив. Неновъ.

Българските социалисти педър сжда на г. д-ръ К. Кръстева.

Въ V книжка (год. V) на списанието „Мисълъ“ г. д-ръ К. Кръстевъ е посвѣтилъ нѣколко критически бѣлѣжки на мѣсечното списание на нашата партия.

Въпроснитѣ бѣлѣжки може да се раздѣлятъ на три категории. Първата категория съставляватъ бѣлѣжкитѣ, които се отнасятъ до различнитѣ статии помѣстени въ IX кн. (III г.) на списанието; втората категория — се отнасятъ до литературната и политическата дѣятелность на българскитѣ социалисти и най-сѣмъ забѣлѣжкитѣ, които ний отнасяме къмъ третата категория, посвѣтени на социалистическата доктрина въобще. Между забѣлѣжките, има много неоснователни и неумѣстни, — други въ които неправилно е истълкувана нашата дѣятелность, а третата неточно сж предадени нашитѣ идеи и по този начинъ г. д-ръ Кръстевъ безъ да иска е въвелъ въ заблуждение своитѣ читатели. За уравниението на неточноститѣ и недоразумѣнията и въстановлението на истината, ний се захемъ да отговоримъ на въпроснитѣ забѣлѣжки. При това напомниме, че ний оставяме въ нѣмъ на страна забѣлѣжкитѣ отъ първата категория — тѣзи които се отнасятъ до статиитѣ въ IX кн. на *Денъ* — защото тѣ се отнасятъ почти изключително до *формата* на статиитѣ, а не до нѣхното съдържание.

Слѣдъ казаното нека пристѣпимъ послѣдователно къмъ разглеждането на забѣлѣжкитѣ отъ втората и третата категории.

Най напредъ г. д-ръ К. осмжда нашата „распаденность“, въ който ни обвинява въ „озлобенность“ и даже въ „озвѣряване“.

Подобни едни обвинения сж твърдѣ банални. Нѣма нито нѣ „здравомислящъ“ господинъ, който да не е назовавалъ нѣмъ противници „распадени“ или „буйни глави“, макаръ и тѣ не сж нито по-буйни нито по-распадени отъ здравомислящия господинъ. Ако притиснемъ този господинъ къмъ стѣната и попитаме въ що се състои распадеността на неговитѣ противници, той ще ви отговори: тѣхнитѣ идеи сж крайни и „распадени“, отъ което става ясно че здравомислящиятъ господинъ, въ да оборва и критикува идеитѣ на своитѣ противници, се ограничава въ неопредѣлени и нищо недоказвающа обвинения.

Такъв ли е случаят с д-р К? Ний ще видим това от редоветъ, които слѣдватъ.

Ако ний погледнемъ на самитѣ обвинения на д-р К. Боза, както и у здравомислящиятъ господинъ, то първото нѣщо, което трѣбва да отбѣлѣжимъ е, че качества, които ни приписватъ д-р К., не сѫ отъ еднакъвъ характеръ. Той ни обвинява въ „распаленостъ“ и „озвѣряване“, но това сѫ двѣ съвсѣмъ различни нѣща. Ний можемъ да бждемъ распалени, нека допуснемъ даже, че има у насъ и озлобеностъ, но отъ тука до „озвѣряванетоъ“ има една преграда, която никога не сме прескачали и никога не ще прескачаме. Слава на нашитѣ идеи и на нашата тактика ний до сега не сме поискали главата на нѣкой нашъ противникъ и въобще всѣкаква кръвожадностъ у насъ липсва. Но тогава въ що се състои „озвѣряванетоъ“?

Ако насъ ни осжждатъ въ распаленостъ, въ смисълъ на увлѣчение, то ний ни най малко не мислимъ да се защитаваме отъ подобно обвинение, защото е смѣшно. И наистина да осжждашъ нѣкого че се увлича, значи да осжждашъ самата човѣшка природа: ний не сме само мислящи машини, а сме надарени освѣнъ това съ чувства и страсти. Естествено е да се увличамъ и распаламе, когато защитаваме едно добро и полезно дѣло. Стига това распалване да не е искусствено и лъжливо. Но ако е такава, то скоро ще огасне, както кандило безъ елей.

Могжтъ да ни обвинятъ още, че ний не се церемонимъ съ своитѣ противници, обаче ний би извършали малодушностъ и измѣна, ако не отговорихме на ударътъ съ ударъ, — ако не защитявахме нашитѣ позиции, като върни на своя дългъ войнници. Ний ще гледаме да се възползуваме отъ слабоститѣ на нашия противникъ за да го нападнемъ. И колкото повече плашеностъ има у насъ, наедно съ правотата на нашето дѣло, толкова по-скоро ще достигнемъ побѣдата. Ако ний не се ползуваме отъ слабоститѣ на неприятелътъ си за да го побѣдимъ, то той ще ни побѣди. Ако се не възползуваме отъ побѣдата си за да го унищожимъ окончателно, ако му дадемъ време да отдыхне и да се съвземе, ний отново ще трѣбва да имаме работа съ него, което е много по-лошо, защото пакъ ще се повтори сѣщата история, до като не го унищожимъ съвсѣмъ. Милостъта тука нѣма мѣсто. Вѣкой, който би я употребилъ, би сбъркалъ, както е сбъркалъ старецътъ, който, за да направи добро, турналъ змията въ пазвата си. Разбира се, ний говоримъ тука за нашитѣ противници, като политически партии и економически групи. И въ сѣщностъ, какво представлява днешното общество? Единъ широкъ воененъ лагеръ — едно бойно поле, на което се посрѣщатъ и сражаватъ противорѣчивитѣ интереси на различнитѣ интереси, на различнитѣ економически и политически групи. Но, à la guerre, comme à la guerre, казватъ френцитѣ. Когато човѣкъ отива на война, той трѣбва да знае хубаво, че не отива

на свадба и че тамъ чуканието на бѣклицитѣ е замѣстено съ въртението на крушумитѣ и звънтенето на сабитѣ. И както войницитѣ иматъ нужда отъ распаленостъ за да побѣдятъ, тъй и ний имаме нужда отъ распаленостъ да се крѣпимъ въ неравний бой съ коалицията на всички реакционни интереси. Нима д-р Кръстевъ проявяваше по-малко распаленостъ и даже злоба въ своята полемика съ редакторитѣ на *Б. Прелевъ*? И тука между насъ и редакторитѣ на *Мисль* има една разлика въ наша полза. До като г. Кръстевъ защитаваше главно своитѣ интереси въ което ний не мислимъ, да го осжждаме — ний, социалиститѣ, защитяваме или мислимъ, че защитяваме интереситѣ на човѣчеството. До като той чупѣше своята сабя върху една нищожна група лица, нашитѣ удари сочатъ несравнено по-далечъ, именно самитѣ основи на днешний режимъ. Основателността на нашата распаленостъ предъ распаленостъта на докторътъ не съмненна. И ний, на нашъ редъ, би могли да обвинимъ д-р Кръстева въ распаленостъ и, което е още по-важно, въ заинтересована распаленостъ.

Арената на общественитѣ борби, още по-малко не е единъ великосвѣтски салонъ, кадѣто иначе не е позволено да се явишъ освѣнъ въ бѣли ржжавии и съ пълна уста комплименти. Въ общественитѣ борби намѣсто любезности слушаеме остри, ако не скакате даже, зловни думици. Стига тѣзи думи да сѫ казани съ основание. Ако кажете на българскитѣ руссофили, че повечето отъ тѣхнитѣ водители, ако не всичкитѣ, сѫ получавали пари отъ руското правителство — не ще съмнѣние, че това е една остра дума, но въ сѣщото време твърдѣ права. И какво? Нима трѣбва да се откажемъ да говоримъ истината, само за да не казваме остри думи? Хайде, де! Въ този случай ний трѣбва всѣкога да премѣлчаваме истината, защото нѣма истина, която да не е за нѣкого остра или зловна дума.

И никоя друга партия не е турната въ по-благоприятни условия да казва истината т. е. остри думици, колкото социалистическата партия. Това проистича отъ особената нейна природа. Тѣй като ний осжждаме en bloc, изобщо, днешното общество, то за насъ нѣма мѣсто нито на бюджетната трапеза, нито въ княжескитѣ салони, нито въ министерскитѣ канцеларии, нито въ рускитѣ консулства, нито въ акционернитѣ дружества и другитѣ капиталистически предприятия. Ний сме вънъ отъ всѣкакви компромисси, „концентрации“ и други политически търговии. Съ една дума нашитѣ ржцѣ сѫ чисти безъ да е имало никаква нужда да ги умиваме. Въ силата на това обстоятелство единствено социалистическата партия може да сѣди върно и безпристрастно хората и тѣхнитѣ дѣла. Когато ний осжждаме управляющитѣ, никой не може ни обвини, че ний правимъ това — както това става съ другитѣ фракции на олозицията — само защото не сме ний, а сѫ тѣ на властъ. Не че социалиститѣ не

се стремятъ къмъ властта, но тѣ се стремятъ не като личности, а като партия и, второ, условията при които ний ще дойдемъ на власт сж съвсѣмъ различни отъ тѣзи, при които идатъ на властъ различнитѣ буржуазни фракции. Последнитѣ не само че не дохождатъ на властъ вслѣдствие на едно съзнателно народно движение, но тѣ дохождатъ още съ твърдото намѣрение да спазятъ съществуващиятъ редъ на нѣщата. Никол друга партия освѣнъ социалистическата не си е поставяла за задача економическото равенство и пълната политическа свобода, никоя друга партия не иска унищожението на частната капиталистическа собственостъ, въвежданieto на социалистическото общественно производство, унищожението на княжеската властъ и замѣнението на парламентаризма съ пълното народоуправление. Наистина тази програма, която отива противъ интереситѣ на владѣющитѣ нѣма да се осъществи тѣй скоро и може би много отъ днешнитѣ ѝ распространители не ще сж живи да я видятъ осъществена, но това именно е и едно обстоятелство, което ни прави силни и неподкупими. Тѣй като перспективата да добиемъ властта е далечна, то за насъ не съществуватъ и тѣзи искушения на властта, която съставлява първий и последний членъ отъ програмата на всички буржуазни фракции.

Когато, значи, ний нападаме властъ-имѣющитѣ, ний сме вѣнъ отъ всѣкакво подозрѣние, че вършиме това по завистъ. Отъ тука слѣдва още, че ако ний нападаме на личноститѣ, то това само до толкова до колкото, както казва Марксъ, тѣзи личности сж олицетворението на различни економически категории, — до колкото тѣ сж подпорки на интереситѣ и на отношенията на опредѣлени класи. Ний нападаме на капиталиститѣ, като на представители на експлоатацията, — управляющитѣ, като на представители на насилието. Нашата цѣль е унищожението на експлоатацията и насилието. Ако последнитѣ не исчезнатъ, а само тѣхнитѣ представители се замѣняватъ единъ съ други, то очевидно е, че нашата цѣль не е постигната. Когато Стамболовъ падна, ний знаехме, че съ него наедно не падатъ насилието и експлоатацията. Последниятъ е едно дърво, коренитѣ на което лежатъ дълбоко въ отношенията на съвременното общество. Извѣстни политически режими, като този на Стамболова, напр., създадоха благоприятно условие за растението на това дърво и то пушна върхове. Тѣ загулиха и тази малка слънчева свѣтлина, която си пробиваше пътъ презъ клонитѣ. Ний предсказвахме, че самото дърво ще си остане и слѣдъ Стамболова, но ако сполучахме да окастримъ малко върховетѣ, да отворимъ по-голямъ пътъ на свѣтлината и отъ това щѣхме за сега да се задоволимъ. Тѣй като дървото съществува, то пакъ ще пушне върхове, както вече ги и пушна при днешниятъ режимъ. Ний пакъ ще се боримъ, както и при Стамболова и до тогава ще кастримъ върховетѣ, до като най-сетнѣ, единъ день, народътъ стане достатъчно силенъ и прерѣжи дървото въ самиятъ му корень.

Ако е право нашето дѣло, искрено ще е и нашето распалване. Ако дѣлото ни отговаря на реални нужди, то и распалването сѣщо така се явява слѣдствие на необходимостта. Обаче именно това отрича д-ръ Кръстевъ.

* * *

Както повечето отъ българскитѣ критици на социализма у насъ, тъй и г. Кръстевъ е наклоненъ да вижда въ българскитѣ социалисти една нова формация Донъ-Кихоти, които сѣщо така се биятъ съ вѣтръниците, както и Сервантесовий герой. Споредъ тѣзи хора, на социалиститѣ липсва, ако можемъ се изрази тъй, *чувството на дѣйствиелното*. И както тѣзи, които сѣ лишени отъ чувството на зрѣнието, си въображаватъ нѣщата съвсѣмъ не тъй, както тѣ сѣ въ природата, сѣщо така и ний, лишени отъ чувствата на дѣйствиелното, си представяваме нѣщата не както си сѣ, а както намъ се иска. Особенно ний, българскитѣ социалисти, викаме на вѣтрътъ и се боримъ противъ въображаеми злини, противъ несществуещи „капиталисти“ и „буржуа“, думи, които г. Кръстевъ туря въ кавички. Тѣзи предполагаеми у насъ качества не само, че не ни правятъ умразни, но, наопаки, именно за това сме ний „симпатични“ на д-ръ Кръстева. Навѣрно той разсѣждава тъй: „по-добръ е да се стремишъ къмъ нѣща хубави, макаръ и никога неосществуими, отъ колкото да се стремишъ къмъ нѣща осществуими, но лошави“. Съ други думи: по-добръ е да бждешъ наивенъ и глупавъ, но безвреденъ, отъ колкото да бждешъ уменъ, но вредоносенъ. Така, нашата „симпатичность“ се състои именно въ нашата безвредность.

Д-ръ Кръстевъ не пръвъ разсѣждава по този начинъ. Тѣй сѣ разсѣждавали въ такива случаи на всѣкадѣ и въ всичкитѣ епохи. Когато великитѣ предшественици на социализма, тѣзи които ний наричаме великитѣ утописти на социализма, Сенъ-Симонъ, Фурие, Оуенъ сѣ разсѣждавали само какъ трѣбва да бжде организирано бждещето общество, тѣ бѣха „симпатични“. Оуенъ, напр. се ползуваше съ благоволенieto на повечето европейски короновани глави. Обаче, когато тѣ туряха единтъ си прѣстъ въ ранитѣ на човѣчеството, а съ другиятъ показвахъ на владѣющитѣ класи като причинители на тѣзи рани, отъ симпатични тѣ станаха „несимпатични“. Съвременнитѣ социалисти, които съвсѣмъ не говорятъ какъ ше бжде организирано бждещето общество — защото това е работа на бждещитѣ поколения — а се стараятъ да съборятъ днешното, тѣ станаха още по-несимпатични. Съ други думи отъ както социалистическата дѣятелность захвана да нарушава пицеварението на силнитѣ на деня, тѣ се обявиха противъ социализмътъ и го нарѣкоха несимпатиченъ. Ний не знаемъ дали и нашата дѣятелность нарушава спокойствието на д-ръ Кръстева или пъкъ това на нѣкои негови близки приятели, но фактъ е, че когато ний рас-
криваме грубата дѣйствиелность, ний ставаме за почтений д-ръ

„несимпатични“. Вижда се, че нашата камбана, която буди за-спалитѣ и испровожда умрѣлитѣ, прави да се явява предъ него твърдѣ често спектрътъ на смъртта. А това го дяволски безпокои. Кой знае още що? Може би д-ръ Кръстевъ търси хармония, редъ, когато ний социалиститѣ заявяваме, че безредието и противорѣчието на интереситѣ сѣ основата на днешното общество. Това е толкова неприятно на редактора на „Мисль“ щото той ни обвинява въ измислици и въ искусно сѣяние на вражда. По-добрѣ нека цитираме:

„Отъ всичко до тука казано слѣдва, пише д-ръ Кръстевъ, че у насъ, благодарение на обстоятелствата, дълго време нѣма да има нито причини на озлобеностъ, нито озлобеностъ у онаа масса, която е истинский носителъ на социалистическата, классовата борба. Съ други думи казано: както всичко, така и това у насъ е наопаки: не въ массата за чийто интереси се води борбата съществува нѣкаква ожесточеностъ, а въ водителитѣ на тая борба и тѣ съзнателно культивиратъ тая ожесточеностъ, тая ужасна вражда. И най печалното е, че тѣзи водители, кое съзнателно, кое безсъзнателно гълтатъ всичко това изъ книги писани за съвсѣмъ други условия и хора. Тая точка е една отъ ония, които ни правятъ българский социализмъ малко несимпатиченъ и съ това нѣщо, ний никога не сме могли да се помимъ, нито даже да разберемъ, какъ могатъ разумни хора да считатъ това поведение за разумно и полезно. Но може би, ще ни отговори нѣкоя по-горѣща глава: то е именно полезно, защото колкото по-силно бждатъ распалени страститѣ, толкова по-близъкъ ще бѣде деньтъ на социалната революция. Ако ни се даде дѣйствително такъвъ отговоръ, ний охотно ще си вземемъ думитѣ назадъ“. Тука свършва пасажътъ.

Преди да отговоримъ на общата мисль изказана въ горний пасажъ, ний ще направимъ двѣ забѣлжки: първата — относително „социалистическата, классовата борба“, а втората — относително „социалната революция“.

Д-ръ Кръстевъ признава съществуването у насъ на една „масса, която е истинский носителъ на социалистическата, классовата борба“. Не ще съмнѣние, че подъ „класа“ г. Кръстевъ разбира работниците или въобще бѣднитѣ. Но какво може да предизвика озлобеността или ожесточеността ако не мжкитѣ и лишенията на които е обрѣчена „онаа масса“? Причинитѣ на нейнитѣ мжки и лишения сѣ въ същото време и причини на ожесточеностъ и озлобеностъ. Обаче, вижда се, че причинитѣ на това, което д-ръ Кръстевъ нарича *ожесточеностъ* и *озлобеностъ* трѣбва да се търсятъ, не въ съществуването на „массата“ г. е. на лишенията и мжкитѣ, гдѣто я търсятъ обикновенно, а нѣкадѣ другадѣ, защото до като той признава съществуването на причинитѣ, които създаватъ „массата“, той отрича, че има причини които да предизвикатъ ожесточеностъ и озлобеностъ.

Що се касае до „социалната революция“ то, вижда се, че

д-рътъ не си дава добъръ смѣтка каква е смисълъта на тѣзи думи. Ний социалиститѣ намираме, че днесъ предъ нашитѣ очи се извършва единъ економически процесъ, който се състои въ развитието на едрата капиталистическа собственост и въ изчезването на дребната собственост. Ний мислимъ още, че този процесъ приготвя условията за идването на социалистическото общество. Подъ социална революция се разбира именно извършващия се предъ нашитѣ очи економически и общественъ процесъ. Подъ социална революция разбиратъ още и крайната точка, която ще достигне развитието на тоя процесъ: преминуването на капиталистическото общество въ социалистическо. Това ли тълкование приемемъ или онова, същността не се измѣнява, защото и въ двата случая социалната революция се явява като слѣдствие на единъ економически, заковособразенъ процесъ, независимъ отъ волята на хората, а още по-малко отъ „распаленитѣ страсти“. Наопаки този процесъ управлява съ волята, дѣятелността и страститѣ на хората. Ако въ една страна не се извършва капиталистически процесъ, за който говорихме по-горѣ, социалната революция никога нѣма да стане, даже ако се явятъ тамъ всичкитѣ герои изъ всичкитѣ драми и трагедии, които е челъ д-ръ Кръстевъ. Но тамъ гдѣто този процесъ съществува, „пламеннитѣ страсти“ си иматъ своето значение и своята полезность. За да пояснимъ горнитѣ си мисли, ний ще прибѣгнемъ до единъ аналогиченъ примѣръ. Несъмнено е, че въ борбата противъ Стамболова до 18 Май имаше и распалени страсти и ожесточеностъ и озлобеностъ. Обаче д-ръ Кръстевъ първи би се изсмѣлъ, ако нѣкой му заявяше, че Стамболовъ падна вслѣдствие на распаленитѣ страсти, а не защото той бѣше единъ отвратителенъ тиранинъ. Колкото до диалогътъ между предполагаемиятъ социалистъ, защитникъ на распаленитѣ страсти и д-ръ Кръстева, той се е породилъ въ главата на редакторътъ на *Мисль*, само защото той не разбира напълно какво значатъ думитѣ социална революция. Като свършваме съ тѣзи предварителни бѣлѣжки, ний можемъ да увѣримъ почтения д-ръ, че никой социалистъ не смѣта, че съ пламенни страсти или съ зурли и тъпани, както евреитѣ при Иерихонъ, може да се постигне социалната революция.

Нека видимъ сега общий духъ на пасажътъ. Д-ръ Кръстевъ ни обвинява въ сѣяние на вражда, въ създаване на искусни раздѣления и гонения и пр. работи. Такова едно обвинение ний слушахме отъ спиритътъ на *Млада България* г. Ляпчевъ, който привикваше духътъ на Паница и го караше да удря „текмета“. Същото обвинение ще чуете отъ всѣки фабрикантинъ или други „работодаватели“, когато нѣкой отиде да отваря очитѣ на работницитѣ му. Най сѣтнѣ въ новия наказателенъ законъ сж предвидени тѣжки наказания съ затворъ и глоба за всѣки „който сѣе вражда между разнитѣ обществени слоеве“.

Насъ ни удивлява преди всичко страхътъ на тѣзи господа

и тяхното възмущение отъ искусното сѣние на вражда. Тѣ трѣбва да предполагатъ хората много довѣрчиви, а насъ много силни и влиятелни, за да можемъ да „култивираме вражда“ — както се изражава, г. Кръстевъ, тамъ гдѣто нѣма друго освѣнъ съгласие и дружба. Обаче, колкото и да сме силни и влиятелни, напразно ний би насъсквали, напр. руссофилитѣ изъ опозицията, противъ русското правителство, до като послѣдното имъ даваше пари и имъ обѣщаваше властъ. Нашето старание да „култивираме съзнателно вражда“ и пр. би завършило съ пълно фиаско. А сега, слѣдъ като русското правителство испрати опозиционнитѣ русофили да пиятъ студена вода, тѣзи излѣгани любовници и безъ нашата намѣса ще се обявятъ противъ Руссия. Също тѣй напразно ний би насъсквали д-ръ Кръстева противъ Величковци, Вазовци, до като всички тѣзи господа имаха общи интереси. Сега не е вече тѣй и тѣ, безъ да прибѣгватъ до враждоносната намѣса на социализма, враждуватъ по мѣжду си, както рѣдко враждуватъ хора. Но да не мисли г. докторътъ, че единствено той и русофилитѣ сж хитри, а всичкитѣ останали сж една наивна масса? Ако той мисли тѣй, това показва само колко една докторска титла е въ сѣстояние да предпази човѣка отъ да бѣде наивенъ, защото една подобна мисль е наивна мисль. Всичкитѣ хора сж еднакво въ сѣстояние да разбератъ своитѣ непосредствени интереси. Ако въ това общо правило има исклучение, то е до толкова до колкото такива исклучения има въобще въ всичкитѣ правила. Работникътъ сжщо тѣй разбира своитѣ интереси, както и фабрикантина или работодателя. Нѣма работникъ, който да не желае да му се увеличи надницата. Нѣма фабрикантинъ, който да не желае да му се увеличатъ печалитѣ. Това което не разбира всѣкой работникъ и на което ний трѣбва да го вауимъ, то е пѣтьтъ и срѣдствата, които трѣбва да употреби, както за увеличаванieto на своята заплата сега, тѣй и за свсето пълно економическо и политическо освобождение въ бѣдѣще. Разликата между хората не е въ разбиранieto на интереситѣ, които всички разбиратъ горѣ долу еднакво, а разликата се заключава въ природата на самитѣ интереси. Има интереси прогресивни, има интереси реакционни. Интереситѣ на работодателятѣ сж интереси реакционни, имѣющи за условие обѣдняването, нищетата и въобще изродяването на човѣшкий родъ и много други, произтекающи отъ днешната обществена система, условия. Наопаки интереситѣ на работницитѣ сж интереситѣ на по голѣмата частъ на човѣчеството, тѣ сж интереси на общото благоденствие и процъвяване на човѣшкий родъ. Ето защо работническитѣ интереси сж интереси прогресивни. Повтаряме: напразно вий ни считате толкова силни и влиятелни да „култивираме съзнателно ужасна вражда“. Ако такава вражда не съществува въ дѣйствителностъ, то каквиго „распалени страсти“ и да имаме, ний не ще бѣдемъ въ сѣстояние да я създадемъ.

Но въ какво се състои тогава нашата вина? Несъмнено ний трѣбва да сме въ нѣщо виновати, защото д-ръ Кръстевъ ни лишава отъ своитѣ симпатии. До колкото разбираме, нашата вина се състои въ това, че ний изхождаме въ нашата дѣятелностъ изъ началата на классовата борба. Ний сме осжждани за смѣлостта, която имаме да твърдимъ, че и въ България, както и въ другитѣ страни, обществото е раздѣлено на класи съ противоположни интереси. А тази противоположностъ въ интереситѣ създава классовата борба. Но мигаръ ний сме криви, ако това е тъй? Вземете напримѣръ балканскитѣ градове, гдѣто се е развила фабричната шаячна индустрия. Какво виждаме ний тамъ? Ний виждаме, че всичката шаячна индустрия е влѣзла въ рѣцѣтъ на нѣколко десетки едри капиталисти, милионери даже, и хилядитѣ производители, било на фабриката, било у дома си работятъ за смѣтка на фабрикантитѣ. Но повечето отъ тѣзи производители напредъ бѣха независими и работяха за своя смѣтка. Не мислите ли вий, че това пролетаризиране на бившитѣ независими производители създава извѣстни враждебни чувства къмъ едритѣ капиталисти — непосредственнитѣ виновници на тѣхното положение? Несъмнено, да! И толкова силно е това чувство на враждебностъ, щото, ако не се лъжемъ, въ Карлово женитѣ бѣха се опитали да изгорятъ първата въздигната тамъ фабрика. Но същото чувство ще срѣщнете у всички производители, които виждатъ да имъ исквъркватъ изъ рѣцѣтъ орждията на труда, съ въвежданието на машинизма и предприятията на едро. Намѣсто бившитѣ независими дюлгерски дружини, вий сега виждате строителни компании, каквито има въ всѣки градъ по нѣколко. Намѣсто бившитѣ малки шивачески дюкяни, вий виждате сега работилници, въ които работятъ по 10—20—50 и повече работници, много отъ които сж били напредъ майстори „на своя глава“. Въ земледѣлието сжщо забѣлѣзваме извѣстно пролетаризиране, което сж принудени да признаятъ и управляющитѣ. Всичко съобщено тукъ е много схематично и непълно, но ний трѣбаше да прибѣгнемъ до конкретни примѣри да покажемъ, че самото вътрѣшно развитие на България почива върху враждуванieto. Малкитѣ трѣбва да изчезнатъ, за да се издигнатъ на тѣхното пепелище голѣмитѣ. Бѣдността, лишенията трѣбва да се натрупватъ на единия полюсъ, за да се увеличатъ богатствата и наслажденията на другия. Тѣй като властта е въ рѣцѣтъ на капиталиститѣ, то всичката тѣхна дѣятелностъ носи сжщия классовъ и егоистически характеръ. Издаватъ закони за покровителството на индустрията т. е. на капитализма, а не искатъ да обърнатъ внимание даже на работническото прошение, съ което се исатъ покровителствующия трудѣтъ закона.

И въ какво се състои сега нашата вина? Въ това, че ний като констатираме фактитѣ, като констатираме съществуванieto на классовата борба, като посочваме на несъвмѣстимостта на интереситѣ на болшинството съ интересигѣ на капиталиститѣ

както и противоположността на интереситѣ на първитѣ съ вторитѣ, посочваме въ същото време и какъ тази противоположност трѣбва да изчезне. А какъ постѣпватъ въ този случай нашитѣ противници? Тѣ, въпреки всичката му очевидност отричатъ факта, отричатъ классовата борба и нейнитѣ послѣдствия, а обвиняватъ насъ ссциалиститѣ въ измислици и въ „съзнателно култивиране на ужасна вражда“. Но съ това классовата борба не изчезва и нашитѣ противници, като я отричатъ взематъ „съзнателно или несъзнателно“ страната на силнитѣ и богатитѣ, които сж побѣдителитѣ въ тази борба. Тѣ сж именно, които искатъ да увѣковѣчатъ „ужасната вражда“ и, което е още по лошо, ужаснитѣ условия, които предизвикватъ тази „вражда“.

При такива условия намъ не остава освѣнъ да удвоимъ силитѣ си и да се боримъ между другитѣ и противъ тѣзи нови „съзнателни или несъзнателни“ защитници на днешний редъ. Наистина, че подобно едно поведение ни отнема симпатиитѣ на г. д-ръ Кръстева; но, колкото това и да ни с тѣжко, ний ще пожертвуваме симпатиитѣ за истината. *Amicus Plato, magis amica veritas*. Обичамъ Платона, но още повече обичамъ истината.

* * *

Колкото и да е дотѣгнало на читателтъ, но ний сме принудени пакъ да се върнемъ къмъ „озлобеността“. На това ни е осхдилъ д-ръ Кръстевъ, който е сгруппиралъ всичитѣ свои забѣлѣжки върху тази точка: озлобеността. Като чете челоуѣкъ забѣлѣжкитѣ на д-ръ К. първото му впечатление е, че той нѣма нищо противъ насъ и иска само да бждемъ едържани, а не озлобени и разпалени. Обаче когато се взрѣмъ по-внимателно въ неговитѣ думи, то ще видимъ, че той подхвърля на въпросъ смисълъта на съществуванieto ни. Но всичко това д-ръ К. искава нерѣшително и неясно, може би, защото той самъ не си е съставилъ едно опредѣлено мнѣние върху ролята на социализма въ България и върху неговитѣ тенденции. Безъ да казва ясно, той отрича да има нѣкаква почва подъ краката ни. Също така, както и другитѣ критики на социализма, д-ръ Кр. измѣнява мнѣнието си, когато е думата за Западъ. Тамъ е друго и у насъ друго. „Че историческитѣ причини у насъ липсватъ, (за „озлобеностъ“ К. Р.) пише д-ръ Кръстевъ — това, струва ни се е достатъчно да се помене само. Онзи пролетариятъ, за интереситѣ на който главно ратува нашия социализмъ (всѣки социализмъ „ратува“ за същото К. Р.) — работницитѣ — се е завѣдилъ у насъ едвамъ отъ десетина години, а другитѣ таки наречени „чираци“ сж комай 10-на пѣти по-добрѣ (??) спрямо своитѣ господари, нежели писаритѣ — спрямо началницитѣ и подначалницитѣ. А може ли да бжде дума за едно сравнение между *психическото* стостояние на единъ гермаески работникъ съ единъ бѣлгарски работникъ? А економическитѣ

условия? Има ли нужда да доказваме, че и между тѣхъ сѣществувала една пропастъ? До вчера българский рабтникъ живѣше патриархално въ дома на своя господаръ и, ако и днесъ да не е вече тѣй, но въ 10 години не се извършватъ измѣнения, които изискватъ столѣтия! Това едно; второ, разликата между богати и бѣдни у насъ може смѣло да се нарѣче нищожна при оная разлика която сѣществувала тукъ на Западъ и, слѣдователно, още дълго време нѣма да сѣществувала класа, която да възбуждала оная злоба, оная завистъ, която е способенъ даже у менъ да възбуди единъ вѣнски аристократъ сѣдналъ съ безкрайно нахалство и безчлвостъ въ своя блѣскъвъ екипажъ. Дѣйствително трѣбва да признаемъ, че нашитѣ социалисти, по едно простимо расширение на значенията на понятията, турятъ въ числото на своитѣ противници, въ числото на „буржуазията“ и на богатшитѣ едва ли не всички, които не носятъ името работници, всички службаши съ тлѣсти и мършави заплати, между които има доста истински пролетарии“

Преди да идемъ по нататкъ ще забѣлѣжимъ, че относително понятието „буржуа“ и „пролетарии“ социалиститѣ съвсѣмъ не сѣ на мнѣнието, което имъ приписва Д-ръ Кръстевъ. И ний ще се възползуваме отъ случая да дадемъ вѣрното тълкувание на тѣзи думи.

Една глава изъ втората половина на романа *Клѣтниците* се захваща горѣ-долу тѣй: Що е буржуа? всѣки доволенъ отъ своето положение е буржуа. Обратно на това, всѣкой недоволенъ е несъмнено пролетарий. Излишно е да казваме, че това опредѣление, основано на субективнитѣ осѣщания на хората, а не на тѣхнитѣ вънкашни отношения, е крайно невѣрно. Понятията буржуа и пролетарий иматъ между другото и едно историческо значение, което се стличава отъ днешното имъ значение. Напримѣръ въ Римъ пролетарии се наричаха *бѣднитѣ* безимотни римски граждани, които даваха солдати на държавата и се *храняха отъ държавнитѣ житници*. Къмъ тѣхъ се отнасятъ думитѣ: *Panem et Circences!* Хлѣбъ и зрѣлища! Въ ѣденіе на държавний хлѣбъ и въ гледанието на държавни зрѣлища се е минувалъ живота на римский пролетарий. Къмъ физический трудъ римский пролетарий е ималъ отвърщение и съ физическата работа сѣ се занимавали *робитѣ*, които съставляваха въ старий Римъ *единственната производителна класа*. До като римский пролетарий не е вземалъ участие въ производството, днешний пролетарий съставлява душата на производството. Това различие кара Сизмонди и слѣдъ него Маркса да казватъ: пролетариятъ тогава живѣше на гърбътъ на обществото, а днесъ обществото живѣе на гърбътъ на пролетариятъ. Ако самото понятие се е съхранило, неговото съдържание значително се е измѣнило.

Понятието буржуазия, *Bourgeoisie* по френски, *Bürgerthum* по нѣмски (отъ *Bourg*-сѣградие) буквално значи гражданство, а буржуа—гражданинъ. Буржуазията е съставлявала главно о на-

селение на градоветѣ. Тя е обхващала търговцитѣ, занаятчиитѣ, фабрикантнитѣ, сарафитѣ и въобще всички, които боравяха съ паричнитѣ капитали. Тѣй като единствено буржуазията се е занимавала съ производството и размѣната на стокитѣ — дворянството и духовенството не се е занимавало нито съ индустрия, нито съ търговия — ето защо и понятията буржуа и капиталистѣ се покривали отъ самото начало.

Слѣдъ като видѣхме какво е историческото развитие на понятията буржуа и пролетарий трѣбва да опредѣлимъ въ двѣ думи, какво ний разбираме днесъ подъ тѣзи думи. Ний виждаме, че ролитѣ, които играятъ различнитѣ индивидуми въ производството сѣ различни. Но най главно, ний забѣлѣзваме слѣдующето явление. Ний виждаме отъ една страна лица, които владѣятъ сѣчивата и другитѣ орждия на труда, суровитѣ материали, както и произведенията въ които ще се преработятъ тѣзи сурови материали. Отъ друга страна ний виждаме други лица, които не владѣятъ нито сѣчива, нито сурови материали и живѣятъ съ продаването на мускулната или умственната си сила. Първитѣ — владѣтелитѣ на орждията на трудътъ сѣ капиталиститѣ, буржуата, а вторитѣ — безимотнитѣ, които живѣятъ като даватъ подъ наемъ на първитѣ своята работна сила, тѣ сѣ именно наемнитѣ работници, пролетариитѣ. Не ще съмнѣние, че между тѣзи двѣ крайни групи има други групи, които се приближаватъ и къмъ първата и къмъ втората група. Така още днесъ съществува единъ многоброенъ класъ независими производители, които притежаватъ собствени орждия на труда и производятъ сами, безъ да наематъ работници, това е тѣй нарѣчената *дребна буржуазия*, въ която сѣ съединени наедно владѣнието и труда. Обаче ний видѣхме по-горѣ, даже отъ тѣзи факти, които взехме изъ нашето економическо развитие, че тенденцията на стѣвременното економическо развитие е да намалява числото на независимитѣ производители, *да раздѣля владѣнието отъ труда*, като прави владѣнието изключителна привилегия на меншеството — капиталиститѣ, а трудътъ — бreme на работницитѣ.

Ний оставяме на страна политико-економическата страна на въпроса, именно какъ орждията на труда, отъ срѣдства за съществуване и независимостъ вчера, се превръщатъ днесъ въ срѣдства на експлоатация и подчиненностъ. Слѣдъ като ний показахме какво социалиститѣ разбиратъ подъ буржуа и пролетарий, никой, въ това число и почтенный Д-ръ, не ще правятъ вече голѣмата грѣшка да ни приписватъ, че ний сме туряли „писаритѣ“ . . . както и всички служащи съ тлѣсти и мършави заплати — въ редоветѣ на буржуазията. Тѣкмо наопаки: всички които живѣятъ отъ наеманието на своята сила, било физическа, било умствена, а въ това число и писаритѣ, както и всичкитѣ въобще службаша, безразлично „съ тлѣсти или мършави заплати“ — всички тѣзи ний сме туряли въ числото на пролетариитѣ. За това именно и ний употребяваме терминитѣ: *р. ж. ченъ*

пролетариятъ и умствень пролетариятъ, което предизвика и нѣколко глупави подигравки на цилиндрически г. Такевъ изъ в. *Гласъ*. Всѣки умственъ трудъ, наричанъ въ политическата економия *сложень трудъ* (skilled labour, по английски, travail qualifié по френски, *инъень трудъ*), се свожда къмъ едно по-големо количество простъ физически трудъ и се възнаграждава по сжщитѣ закони. Единъ чиновникъ, единъ счетоводителъ, докторъ или инженеръ получава два, три или четири пѣти повече отъ колкото единъ простъ работникъ, защото у послѣдний не се изисква никаква подготовка, или пъкъ времето на подготовката у послѣдний, както и разносикътъ за тази подготовка сж два-три или четири пѣти по-малко. Исклучение отъ този законъ правятъ таквъ родъ умствени трудове, които сж монополъ на една или нѣколко личности и, като всѣки монополъ, избѣгва влиянието на общитѣ економически закони. Ако княжеската служба бѣше общедостъпна, а не монополъ, то не ще е чудно, гдѣто нейното възнаграждение не ще надминава онова на единъ жандаринъ.

Но ако отъ една страна „всички службаша съ тлѣсти или мършави заплати“ сж умствени пролетарии, отъ друга страна много отъ тѣзи службаша, въ сжщето време, като поватрупатъ малко пари захващатъ да даватъ подъ ляхва, или си купуватъ акции въ нѣкое дружество, или фабрика, или предприематъ нѣкое предприятие и захващатъ да постъпватъ, както постъпватъ всички капиталисти. Ако съ единиятъ си кракъ тѣ сж въ редоветъ на пролетарията, съ другия си тѣ още по здраво сж стѣпали въ редоветъ на капиталиститѣ. За това и въ всички стѣлкновения, тѣ ще бѣдѣтъ на страната на послѣднитѣ. Отъ такива капиталисти-пролетарии ний нищо добро не можемъ да очакваме и никога не ще ги имаме на наша страна. Наопаки, дребното чиновничество, което по своето положение е осждено да очаква своятъ насщень хлѣбъ исклучително отъ своятъ трудъ, а не и отъ трудътъ на другитѣ, рано или късно ще премине на страната на социализма.

Когато Д-ръ Кръстевъ отбѣлѣзва разликата въ економическо отношение между Германия и България, както между германскій и българскій работникъ, съ намѣрение да ни заплете и тури въ противорѣчие съ сами насъ, той, както казватъ френцитѣ, отваря отворени врата. Тази разлика ний, социалиститѣ, сме я отбѣлѣзвали много по-отрано. Обаче, нейното отбѣлѣзване нѣма никакво, абсолютно никакво значение за общитѣ наши изводи. Тѣй като тя е само една количественна разлика. Ний се намираме сега тамъ, гдѣто германцитѣ сж се намирали, да предположимъ, преди 40 години, но сжщитѣ економически закони, които управляватъ економическото развитие на Германия, ръководятъ и нашето економическо развитие. А при общитѣ теоретически заключения важното е характерътъ или, нека се възползуваме отъ терминологията на Хегеля, *духътъ на общес-*

твенното развитие. Именно този духъ е идентиченъ у насъ и въ Германия или коя да е друга западна държава. Ний видѣхме по-горѣ, че нашето економическо развитие има за резултатъ отцѣпванието или разводѣтъ, както казва Гедъ, на производителтъ отъ неговитѣ орждия, на владѣнието отъ труда. Сжщото е и на западъ. Разбира се, че тамъ този процесъ е много по-напредналъ отъ колкото у насъ, защото той е захваналъ тамъ по-рано. Но за да достигнемъ економическото положение на Западъ, насъ не ни трѣбватъ „столѣтия“, както мисли Д-ръ Кръстевъ, а само нѣколко десетки или само даже 10 години. За да се убѣдимъ въ това достатъчно е да се обърнемъ и да погледнемъ пътятъ, който е направила Бѣлгария въ економическо отношение за послѣднитѣ 4 или 5 години. Освѣнъ това не трѣбва да забравяме най-главното. Западнитѣ страни се развиваха постѣпенно. За да се дойде до машини, както до различнитѣ открития и изнамѣрвания, било въ областта на производството било въ други отношения, тамъ сж били нуждни много десетки години. А ний, бѣлгаритѣ, слѣдъ една дълга нощъ се пробуждаме и, както героя Вестъ у Беллами, намираме всичко на готово. Другитѣ сж работили зарадъ насъ, а на насъ не остава освѣнъ да приложимъ тѣхнитѣ изнамѣрвания и открития. И вѣрно е да кажемъ съ думитѣ на ромѣнския ни другаръ Доброжану: ако на Западъ капитализмътъ растеше съ скоростта на парата, у насъ той се развива съ скоростта на електричеството.

Сжщо така за развитието на социалистическото движение у насъ ще трѣбва по-малко време, отъ колкото на Западъ. Обаче въ никой случай ний нѣма да испредимъ Западъ и навѣрно всѣкога ще дохождаме слѣдъ него.

Разликата, която Д-ръ Кръстевъ констатира съвсѣмъ не влѣче слѣдъ себе си нѣкакви промѣни въ нашитѣ възглѣдове. При това той не всѣкога вѣрно отбѣлѣзва тази разлика. Така, когато говори за „враждата“ — постоянно за нея! — той навѣрно я счита по-голяма тамъ отъ колкото тука. Наистина тя тамъ обхваща много по-голямъ кръгъ хора — работническата класа е много по-голяма, тя е по-съзнателна, но може би по-малко остра. Времето е истрило остротата на тѣзи чувства, тамъ сж се свикнали съ фактитѣ и противодѣйствуватъ съзнателно, водени отъ разсѣдѣкътъ си, а не отъ чувствата си. Обратното е въ страни, гдѣто капитализмътъ захваща сега за сега да се развива. Но най-главното е, че въ послѣднитѣ страни капиталистическата експлоатация е много по-безчовѣчна, жестока и неограничена, отъ колкото на западъ. До като единъ английски или нѣмски фабрикантинъ се задоволява съ 5% печалба, единъ бѣлгарски фабрикантинъ не се задоволява даже и съ 25%. Ний оставяме на страна причинитѣ на това явление, а отбѣлѣзваме само неговитѣ послѣдствия, които сж такива, че нигдѣ работникътъ не е тъй безобразно експлоатиранъ, нигдѣ той не е при-

денъ да работи толкова много време за толкова нищожна плата, колкото въ странигѣ, като Бѣлгария, гдѣто капитализмътъ сега се развива. Още повече, че тука нѣма никакви управителствующи трудътъ закони и работникътъ е изложенъ на пълен произволъ на господари си. Не ще съмнѣние, че у насъ бѣлгарски работникъ чувството на вражда ще бѣде по-големо макаръ и несъзнателно, отъ колкото у единъ западенъ работникъ.

Д-ръ Кръстевъ още забѣлѣзва, че разликата между бѣдни и богати у насъ „смѣло може да се нарѣче *нищожна* при оная разлика, която съществува на Западъ. Това е една хипербола измислена за случая: именно за да се докаже, че у насъ има по-малко причини на вражда, отъ колкото на Западъ. Обаче Д-ръ Кръстевъ си е послужилъ съ едно сръдство, което се обръща противъ самиятъ него. Забѣлѣзано е, че голѣмитѣ капиталисти са по малко жестоки къмъ своитѣ работници, отъ колкото малкитѣ капиталисти. Тѣй като голѣмия капиталистъ работи съ голѣми капитали нему повече изнася да прави отстъпки, отъ колкото на малкиятъ капиталистъ. Освѣнъ това послѣдний, като има възможность да наеми много работници си наваквѣ, като да работятъ по дълго и като плаща по-малко на ограниченото си число работници. Слѣдъ това още еднѣжъ става ясно читателтъ ни, че въ страни гдѣто едрото капиталистическо производство не се е развило, а преобладава дребното капиталистическо производство — въ тѣзи страни експлоатацията, а следователно, и враждата сѣ по-остри.

Но ний бързаеме да успокоимъ Д-ръ Кр., като му заявяваме, нашето учение не почива на чувството на „вражда и завистъ“, а само чувство възбужда „даже въ него“ единъ виенски аристократъ. Не само защото завистта е едно егоистическо чувство, въобще защото тѣзи чувства на „вражда и завистъ“ могатъ да иматъ най-разнообразни причини и да огиватъ въ много случаи разрѣзъ съ интереситѣ на човѣчеството. Освѣнъ това въобще каквото учение не може да почива върху чувствата, които съставляватъ бързопреходящи, а всѣко учение почива върху извѣстни перманентни явления. Особно нашето учение почива върху зрѣлото и сериозното изучаване на материалний животъ. Ний твърдимъ и доказваме, че економическото развитие на обществото зависи фатално къмъ социализмътъ, който се явява въ този случай равнодѣйствующата на всички економически и общественни фактори. Тѣй като въ това се състои нашата сила, то нашитѣ противници тамъ трѣбва да биятъ. Същото е частно за нашитѣ бѣлгарски противници. За да докажатъ, че въ Бѣлгария социализмътъ нѣма почва, като признаватъ въ същото време, че той има почва на Западъ, тѣ трѣбва да докажатъ че економическото развитие на Бѣлгария слѣдва закони и пъгища различни отъ западнитѣ. Обаче бѣлгарската економическа дѣйствителность повергава ежедневно тѣхнитѣ твърдения и отдава право на насъ.

До колко малко д-ръ К. разбира основните положения на нашето учение показва слѣдующия цитатъ :

„Ний вѣрваме, че отъ всичките социалисти, българските ще бждатъ едни отъ първите на които ще се усмихне бждещето... Дѣйствително не като чистъ социалъ-демократизмъ би завладѣлъ българския социализмъ страната, но никои отъ нашите социалисти не вѣрваме да бжде тъй фанатикъ, щото за буквата да пожертвува сжщността“.

Ний не знаемъ какво разбира г. К. подъ „буква“ и подъ „сжщность“, но у насъ подобни раздѣления на буква и сжщность нѣма. У насъ нѣма и два „социалъ-демократизма“, единъ „чистъ“, а други специаленъ за българско употребление. Ний не познаваме освѣнъ единъ социалъ-демократизмъ и тъй като ний сме убѣдени, че вѣнъ отъ него нѣма спасение за работниятъ народъ, то всѣко отклонение отъ този социалъ-демократизмъ ще бжде предателство и измѣна на този народъ. Ний ще забѣлимъ още на Дръ Кръстевъ, че ако у социалистите има за народа привлекателни и симпатични черти, то тѣ произтичатъ отъ тѣхната непримиримостъ съ днешний общественъ режимъ. Това ни различава и отъ всички други партии. Наопаки, откажатъ ли се социалистите отъ тази си непримиримостъ и турятъ ли се на почвата на която стоятъ всички други партии, тѣ ще станатъ въ скоро време подобни на тѣхъ. За наше щастие, дезертьори у насъ нѣма, съ малко, може би, исключения. За такъвъ, напр. считатъ г. Велчева, обаче за наша честь, трѣбва да го кажемъ, че той никога не е билъ социалистъ и, слѣдователно, социализмътъ нищо не е изгубилъ въ негово лице.

Колкото за това, че най напредъ „бждещето ще се усмихне на българските социалисти“ това е една вредителна иллюзия, подиръ която, за щастие, никой български социалистъ не се е мамилъ. Всѣки социалистъ знае, че нашиятъ успѣхъ въ България зависи отъ развитието на капитализма, а това развитие именно и стои по-назадъ отъ колкото на Западъ и ний ще съставляваме въ всѣко отношение ариеръ-гвардията на социалистическото международно движение. Въ това, разбира се, нѣма нищо оскърбително за насъ, защото и като ариеръ-гвардия ний ще бждемъ полезни и ще имаме съзнанието, че сме изпълнили дългътъ си.

Още двѣ думи и ний привършваме съ забѣлжитѣ, относящи се до българските социалисти.

Д-ръ Кръстевъ ни обвинява, че не държимъ смѣтка за българската самобитность. „Безмисленно и вредно е да се съятъ въ массата чувства и идеи, за които тя не само не е зрѣла, но които въ сжщность нѣма и да разбере. Ний съ особенна настойчивость бихме желали да обърнемъ вниманието на социалистите върху тая всеизвестна но *всезабравяна* мисль“

Най напредъ ний ще забѣлимъ, че всѣкой предполага, че го разбиратъ. Безъ това предположение, никой нищо не би написалъ и нищо не би казалъ. Сжщо така, когато ний социа-

литѣ пишемъ, ний предполагаме, че ни разбиратъ, иначе нѣ и да пишемъ. Разбира се, не всички ще ни разбератъ по проста причина, че не всички ни четатъ. Може би и много тѣзи, които ни четатъ не ни разбиратъ: или за това, че неясно се искаваме, или за това, че тѣ не сж достатъчно внимателни и разсждливи, а може би и едното и другото наедно. Но това е тъй съ всѣка идея. Нѣма учение и идея, които да не били разбирани изеднжжъ и напълно. Колкото до „зрѣлостта“ на массата, то ний предполагаме, че я има, защото нашатѣ почитатели се умножаватъ и, което е още по-забѣлжително и значително за насъ, то е че нашите теории се распро-страняватъ изъ массата, изъ народа. Много отъ нашите читатели сж тѣзи — „прости хора“ и, навѣрно, тѣ ни разбиратъ затова, защото което ний пишемъ е близко до тѣхното сърдце.

Но нашето учение не е безъ известни отношения съ другиятъ учения. За това ний трѣбва да говоримъ и пишемъ и по тѣзи отношения. Това не само не помрачава умозѣтъ, но наопаки обистря ги.

Ний можемъ да обърнемъ разсжжденията на д-ръ Кръстевъ навѣр самиятъ него. Тѣй напр., той ни осжжда, че сме превеждали „идеализмътъ и материализмътъ“ отъ Максъ Нордау — една книга по „философията“. Обаче, ако се не лъжемъ, д-ръ Кръстевъ писалъ единъ „Курсъ по философията“. Но въ какво се състои сжщността на нашия преводъ отъ неговата книга? Нищо. Но, вижда се, че той вече се е раскаялъ по „тоя грѣхъ“ и „курсътъ“ замръзна на първата часть. Това не е достатъчно и д-ръ Кр. трѣбва да предаде още на и горение издѣлата отъ книгата си, като дѣйствува сжщ (временн) предъ минуваното да унищожи катедрата по философията въ Висшето училище, разбира се, ако такава сжществувала. Но не само това. Кр. превежда или печата въ списанието си трагедии и пиеси на Шекспира, Гьоте, Данте и др. Нима въ тѣзи произведения се говори за „чувства и идеи“ познати на массата? Не, че тѣ не сж познати на нашата масса, но не сж познати европейската масса, защото сюжетите на тѣзи класици сж или изъ средневѣковний или изъ античний животъ. Ний разбира, че ний би могли да умножимъ до безкрайность доказателства чрезъ противното — за несъстоятелността на Кръстевиятъ възгледъ.

Освѣнъ това самата самобитность сжществувала по-скоро навѣнъ на повърхностните историци, отъ колкото въ дѣйствителността. Между развитието на отдѣлните общества и народи, и между тѣхните вѣрвания, обичаи и идеи има поразително сходство. Това социологията ни показва на всѣка стѣпка. И дѣйствително има нѣщо самобитно въ живота на всѣки единъ народъ, то развитието на международните сношения, отстранението на индустрията, търговията и въобще цивилизацията, ще направи да изчезнатъ и тѣзи слѣди на самобит-

ностъ Животътъ на европейскитѣ народи сѣ повече и повече се свожда подъ единъ общъ знаменателъ.

Отъ това ние не само нѣма защо да се оплакваме, но напротивъ се радваме, защото по този начинъ ще исчезнатъ националнитѣ умрази и вражди и приближава денътъ, когато цѣлото чововѣчество ще се почувства едно и нераздѣлно.

Работяйки за това, ний отваряме широко нашитѣ врата за всички идеи, учения и възгледи, които подигатъ човѣшкий духъ и човѣшкитѣ права.

Въ идущата статия, която за щастие на читателитѣ ни, ще бже кратка, ний ще разгледаме тѣзи забѣлѣжки на д-ръ Кр., които се отнасятъ до материалистическото разбиране на историята.

К. Р.

Навѣяни мисли.

Стохотворни мотиви отъ Оцеола.

I.

Пролѣтенъ снѣгъ.

Той вали сега, въ края на Мартъ. Небето е мрачно, сиво, тѣжовно; въздухътъ влаженъ и студенъ. И снѣгътъ вали на парцали Той е мекъ; щомъ се допре до земята и се стопява — не трае, нѣма сила. Утрѣ — други день ще пекне пакъ слънце, ще зачурулигатъ птички, ще цвѣннатъ цвѣта и овошки и ще се раззелени гората . . . Пролѣтътъ ще се настани весела и щастлива.

Защо вали тогава този снѣгъ?

Кой знае . . . Мигаръ малко нѣща въ живота ставатъ не на време и не на мѣсто?

Не сте ли виждали въ края на есеньта цвѣта? Днесъ — утрѣ зимата ще дойде, снѣгъ ще покрие всичко, земята ще измръзне и ще се вледени . . . дърветата сж вече пожълтѣли и земята е покрита съ капнали листа . . . Ала слънцето, преди да се отдалечи, грѣйне съ всичкитѣ си сили, стопли земята, погали овошкитѣ и цвѣтата, тѣ се отпусчатъ, излѣжатъ се и цвѣнатъ . . . Хване снѣгъ и студъ и тѣ заспиватъ зименъ сънь, увѣхнатъ и посърватъ — по-силно, по остро и по-люто, отъ колкото ако не бѣха цвѣтѣли! . .

Мигаръ съ насъ, съ хората се не случва сжщото? Мине се пролѣтътъ и лѣтото ни и доде нашата есень — старостъта. Тя е на вратата вече, скоро ще почука и ще влѣзе. Ала се случи нѣкой топълъ дѣхъ, нѣкой сладкъ погледъ, нѣкая нѣжна милувка и нашето сърдце, противъ волята ни, се раствора, разцвѣне — и ний страдаме, въздишаме и се надѣваме, като млади . . . Изведнѣжъ немощъта ни пригрѣща и ний умираме съ горчиво съжаление, че сме преживѣли толкова мѣки досущъ напраздно и безполезно. . .

Пролѣтенъ снѣгъ, есенни цвѣта, старешка любовъ въ едно и сжщо време тѣ сж и смѣшни и тѣжовни. . .

II.

Моето щастие.

То е мъгливо. Защото първитѣ щастливи минути даватъ своята боя на цѣлото по-нататъшно щастие. Мѣстото, времето, околнитѣ нѣща — всичко това се слива и докарва общо впечатление, което е тъкмо такова, каквото докарва нѣкоя боя.

Азъ бѣхъ десетъ годишно дѣте, когато първи пътъ усѣтихъ щастие. То бѣше на село, единъ празниченъ день, презъ пролѣтѣта. Въ градината имаше пчели, цвѣтя отъ всѣкаква шарка и нацвѣтѣли овошки. Небето бѣше облачно и слънцето ту грѣйваше, ту се затулеше задъ облацитѣ. Моята малка приятелка държеше нахъсани цвѣтя, а азъ ѝ разказвахъ една трогателна дѣтинска история, която наскоро бѣхъ прочелъ. Тъкмо когато бѣхъ най много унесенъ въ разказа си, азъ видѣхъ че тя се зачерви отъ удоволствие и очитѣ ѝ се уголъмиха и свѣтнаха . . . Азъ усѣтихъ че гърдитѣ ми се раствориха отъ особенна, неисказана, небесна сладость, сърдцето ми като че замръ, а очитѣ се премръжиха . . . Тогава слънцето бѣше задъ облакъ, изъ въздуха играеха чудни сѣнки, владѣше чудна тишина, на която не бъркаше бръмчението на пчелитѣ, защото я аккомпанираше и я правѣше по-дълбока и по-тайнствена . . .

И отъ тогава моето щастие е мъгливо като времето, мистриливо като цвѣтята, тайнствено като пѣсенъта на пчелитѣ . . .

А вашето щастие?

Може би е червено, розово, жълто. . .

На бѣднитѣ работници, които денемъ и нощемъ се бѣхтатъ за парче хлѣбъ, щастieto не може да бѣде друго освѣнъ жълто. Когато видя нѣкоя сиромашка свадба, съ жална музика и празнующа съ испити отъ бѣдѣние, неволя и трудъ лица, азъ получавамъ сжщо такова осѣщание, какво получавамъ, когато видя жълта боя. . .

Щастieto на невинността е розово, на умразата е черно, на завистъта и злобата — жълто-черно. . .

Защото свѣтлината излиза отъ единъ изворъ, ала се пречупва прѣзъ различни стѣкла. . .

III.

Огледало на днешнитѣ хорски отношения.

Танцовалнитѣ вечеринки, баловетѣ, царскитѣ празници — его това огледало.

Въ сегашно време хорскитѣ отношения сж достигнали

върха на лъжата, лицемърието, насилието и противоръчието. Това личи по всичко, ала поменатитъ „увеселения“ на „голѣмия свѣтъ“ го испъкватъ най ясно: тѣ сж фокусъ, кадѣто се събира всичкий фалшъ въ живота.

Баловетъ . . . Нѣма нѣщо, което да удребнява толкова, колкото тѣхъ. Мжжътъ и жената сж поканени тази вечеръ на балъ. Очитъ и на двамата свѣтватъ отъ удоволствие. Тя избира най хубавата си „бална“ рокля, той — своя фракъ или рединготъ; тя къдри коситѣ си, той засуква своитѣ мустаки; тя пудри лицето си, той се бръсне; тѣ и двамата турятъ ржкавици, направятъ послѣденъ генералски смотръ предъ огледалото и тръгватъ съ тайнствена усмивка. Всѣкой има своитѣ мисли и блѣнове, които гонятъ една и сѣща цѣль, ала отиватъ по различни пѣтища. Тамъ е „той“ — какво щастие! „Тя“ вече поглежда за него и той още отъ сега вкушава чаканото удоволствие . . . Жената владѣе добръ искуството за расхубавяване и го упражнява да се харесва, слѣдъ като е вече свързана съ одного за винаги. Мжжътъ отдава своитѣ симпатии на първата, която му се хареса, — а пкъ е жененъ отдавна и има нѣколко дѣца.

Баловетъ . . . Всичко въ тѣхъ, до най незначителната дреболия, е фалшъ, лъжа, измама, лицемърие, „грѣхопадание“ . . . Тамъ е прилично всичко, което на друго мѣсто би било развратъ: голитѣ рамена, голитѣ ржцѣ, едвамъ прикрититѣ гърди, прегръщанията, баналнитѣ комплименти, които се говорятъ високо, и животинскитѣ желанія, които се шпннатъ ниско — всичко това сж нѣща не само допустими, но и обязательни, законни, на време и на мѣсто. . .

Баловетъ . . . Тѣ сж мѣсто, което събира всичкитѣ най ниски и най смѣшни удоволствия и удовлетворява всичкитѣ най ниски и най смѣшни желанія . . .

Парадитѣ, официалнитѣ празници . . . Тамъ испъква пай ясно пропастьта, която дѣли работний народъ отъ сититѣ готовановци. И тамъ е фалшъ, лъжа и измама. Всичкий блѣсъкъ, съ който се придружаватъ тѣзи „тържества“, е служилъ нѣкога за хипнотизиране на тълпата, а сега — а да отличи тѣзи смѣшни позорища отъ истинский животъ . . .

Да, тѣзи модни развлечения сж огледало на хорскитѣ тношения, ала огледало магическо: тѣзи, които се оглеждатъ въ него, намиратъ безобразната си грозота за най съвършенна хубость.

Цивилизацията и великитѣ исторически рѣни.

Отъ Г. Плехановъ.

II.

Въ социално-политическо отношение древнитѣ рѣчни цивилизации се характеризиратъ, както знаемъ, съ пресбладаването на обширни деспотии; въ периода на цивилизацията на сръдиземното море, къмъ който нашия авторъ отнася сръдневѣковна Европа, излиза на сцената новъ принципъ. Господствующа форма се явява федеративната република, основана, впрочемъ, на робството, и за това всѣкога повече или по-малко *олигархическа*. Най-сетнѣ най-новия океанически периодъ на цивилизацията по своето направление е еднакво враждебенъ както на деспотизма, тъй и на олигархията; той се стрѣми да въплоти въ живота провъзгласенитѣ отъ Великата Революция човѣшки права, да отстрани господствата на едни классове надъ други, да осмислени принципа на *свободата, братството, равенството* (стр. 51—52).

И тъй, при дадени природни условия на човѣшкото съществуване, деспотизмътъ, раздѣлението обществото на классы, угнетението на единъ класъ отъ други и всички подобни черни чърти на цивилизацията сж били необходими за нейното развитие. Но успѣхитѣ на това развитие водятъ постѣпенно къмъ тѣхното отрицание и не е далеко вече времето, когато ще се начене новъ периодъ, периода на свободнитѣ и разумнитѣ общественни отношения.

До такава заключение дохожда Л. И. Мечниковъ въ своята книга. Колкото се касае до насъ, ние, разбира се, го приемаме напълно. Намъ се струва само, че по нѣкога авторътъ се искава малко не точно. Въ края на първата глава той поставя, между другото слѣдующето положение: „социологическия прогресъ е обратно пропорционаленъ на насилието, на принуждението, на *властията* и право пропорционаленъ на отсъствието на всѣкакво стѣснение на *волята*, на свободата, на *анархията*“ (стр. 28). По неговото мнѣние това е доказалъ вече Прудонъ. Ние не можемъ да се съгласимъ съ такава постановка на въпроса. Преди всичко, поставеното отъ автора положение се опровергава отъ съдържанието на неговата собствена книга. Сравнително единъ общественъ строй отъ периода на „рѣчните цивилизации“ съ

строя на едно първобитно човешко общество, и вие ще видите, че „принуждението“ и „властта“ играят много по-голяма роля въ първото, отъ колкото въ второто. Но може ли да се каже, че „решнитъ цивилизации“ въ смисълъ на „социологически процесъ“ сж отишле назадъ сравнително съ първобитнитъ общества? Може, наистина, да симпатизираме повече на свободния битъ на дивацитъ, отъ колкото на цивилизованата деспотия, но защо да предаваме на думата *прогресъ* такова произволно и парадоксално значение, благодарение на което сетнъ се оказва, че първобитнитъ племена, почти безъ да сж се помръднали отъ мѣстото си, сж отишле по пътя на прогресса по далечъ, отъ колкото народитъ, които иматъ зидъ гърба си дългъ исторически пътъ? Въобще ние мислимъ, че въ обществената наука всѣкакви отвлечени формули сж вредни. Вече заради своята отвлеченность тѣ сж всѣкога крайно едностранчиви и никога не могатъ да обхванатъ богатото съдържание на дѣйствителния животъ и историята. Да распредѣляме различнитъ общества по стѣпень на „прогресса“ и да приемаме при това въ съображение само една страна отъ тѣхнитъ отношения, — то е все сжщото да распредѣляме растителнитъ видове, родове и семейства по количеството на тичинкитъ, или човешкитъ раси по разрѣда на космитъ — въ таквъ случай, разбира се, грѣшкитъ и противорѣчията се явяватъ немедленно въ огромно число. Въ първобитнитъ общества е имало повече свобода, отъ колкото въ источнитъ деспотии, но источнитъ деспотии въ всѣкой случай сж отишле много по-далечъ по пътя на прогресса, защото населението имъ има много по-голяма власть надъ природата, отъ колкото свободнитъ диваци. Защото не може да се разсѣждава за прогресса на *человѣка*, безъ да приемаме въ внимание стѣпенята на неговата власть надъ *природата*. Способността за придобиване такава власть е най-главното отличие на човѣка отъ животното. Ако той не притежаваше тая способностъ, и ако тази власть надъ природата не би расла при извѣстни благоприятни условия, то не би имало ни история, ни човешки прогресъ въ никаквъ смисълъ на тази дума. Освѣнтъ това ние ще забѣлѣжимъ още слѣдующето. За насъ, както вече казахме, не подлѣжи на никакво съмнѣние, че историята води човѣчеството къмъ свободата и равенството. Но тази свобода и това равенство водятъ ли го къмъ анархия? Може ли да се каже, че общественото развитие върви по това направление, което е указалъ Прудонъ? Съвършено не. „Анархията“ на Прудона е надъхана до такава стѣпень съ дребнобуржуазенъ индивидуализмъ, че ако даже човѣчеството нѣкога се проникне отъ прудоновскитъ идеи, то тогава става съвършено невъзможна каквато и да била плановъна организация на общественното производство на каквито и да било начала, като оставяме вече на страна началата за свободата и равенството. Разбира се, че въ тѣзи общественни форми, къмъ която сега отива цивилизованото човѣчество, не

може да има мѣсто ни за деспотизмъ, ни за политическа власть на единъ класъ надъ други, ни, най-сетѣ, за тази по вънкашность демократическа власть, която поддържа сега въ нѣкои страни економическото господство на буржуазията надъ пролетарията. Но нали обществото щѣ съхрани *властѣта* надъ своитѣ собствени производителни сили? Щѣ съхрани ли то *властѣта* надъ организацията на тия сили? Разбира се—да, защото отказването *отъ тази власть* би било за него равносилно съ *самоубийство*. Но въ такъвъ случай това общество че ще бѣде *анархическо*, защото анархия означава пълно безвластие, което остава неограниченъ просторъ не на свободата, немислима безъ организация, а на произвола на отдѣлнитѣ лица, произвѣль, който изключавъ всѣка организация. Въобще, ще си позволимъ да забѣлѣжимъ, че съображенията за анархия сж поврѣдили доволно силно достоинства на книгата на Л. И Мечникова,—поврѣдили сж я съ това, че сж побъркали на систематическото развитие на лѣкашитѣ въ нейнитѣ основания върни и плодотворни мисли. По нѣкога той като че ли се опасавъ отъ своитѣ изводи, идущи въ разрѣзъ съ анархическитѣ възрѣния, и тогавъ той захваща да ги смѣкчавъ съ различни оговорки, противорѣчащи на неговото учение. Ето единъ отъ многото примѣри. Къто показва извѣрнено ясно, че въ древния Египетъ производството не е могло да бѣде устроено иначе, освѣнъ при помощта на деспотическата власть, той счита за нужно да смѣгчи думитѣ си и се опира на Елизе Реклю, по мнѣнието на когото географическитѣ условия сж представлявали на жителитѣ по нилската долина изборъ между деспотизма и асоциацията, основана на равенството на всички (тр. 227). Наистина, нашия авторъ изведнѣжъ забѣлѣзва, че думитѣ: прогрессъ и революция не биха имали смисълъ, ако древнитѣ египтяне биха могли да захванатъ съ свободната асоциация. Но ако това е така, то значи, че за древнитѣ египтяне изходътъ е билъ само въ посоката на деспотизма, и затова неможе да се каже, както тоза казва Л. И. Мечниковъ, че „даже отъ самото начало срѣдата, която е представлявала долината на Нилъ не е обврѣзвала жителитѣ къмъ деспотизмъ“, а само „ги е съвѣтвала да бѣдатъ солидарни“. Повтаряме, съ такива оговорки Л. И Мечниковъ само подкопавъ значението на своитѣ собствени научни изводи, а склонността му къмъ такива оговорки се е явила у него, както ни се чини, именно отъ пристрастието му къмъ „анархия“. Пристрастието къмъ нея е поврѣдило и въ други смисълъ на Л. И. Мечникова. То му е пречествувало да прокара полъдователно въ своята книга материалистическия взглядъ на историята. Анархическото учение е до невъзможность идеалистично. Анархиститѣ говорятъ много за свобода, за правата на човѣческата личностъ, за врѣдата отъ всѣка власть и пр. и пр., но тѣ съвсѣмъ не взематъ въ съображение обективнитѣ условия — при развитието на човѣка, тия условия, които не само не се създаватъ отъ во-

лята на човѣка, ами напротивъ сами съ своето влияние опредѣлятъ направлението на неговата воля и негово о дѣйствиe. Задачата на съвременния материализмъ въ примѣнение къмъ общественната наука се заключава именно въ това, да покаже по какъвъ начинъ развитието на човѣчеството се е извършвало подъ влиянието на независящи отъ неговата воля обективни условия. Съ други думи, съвременния материализмъ стои въ най пълно противорѣчие съ цѣлия духъ на анархическото учение. Главнитѣ положения на философията у Л. И. Мечникова сѣ съвършено материалистични. Но въ частноститѣ той не рѣдко се откланя по посоката на идеализма.

Преди да укажемъ на подобни отклонения въ страна на идеализма, ще забѣлжимъ, че въобще въ въпросното съчинение, географътъ остава твърдѣ малко мѣсто за историкътъ. Това може би произхожда отъ обстоятелството, че авторътъ не е ималъ време да придаде на своето изложение надлежщата съразмѣрностъ. Географическитѣ особености на териториитѣ на рѣчнитѣ цивилизации сѣ указани въ нея съ такива подробности, които не оставятъ нищо повече да се жѣлае. Нъ цомъ далѣ дума за характера на общественитѣ отношения, създадени отъ тѣзи особености, изложението става *твърдѣ* кратко. То става *още по кратко*, когато авторътъ се косне до вътрѣшното развитие на израстналия по брѣговетѣ на географическитѣ рѣки общественъ порядѣкъ. Отъ това учението на Л. И. Мечникова страдае, тъй да се каже, отъ нѣкакъвъ родъ *географически схематизмъ*. Може би ще ни се забѣлжи, че съвременната наука дава за сега още твърдѣ малко данни за всестранното изучаване характера и развитието на общественитѣ отношения въ древния Истокъ. Това е вѣрно; но все пакъ трѣбало би да се възползуваме отъ всичкитѣ данни, които имаме до сега, а Л. И. Мечниковъ не е направилъ това. Отъ тука произлиза ето що: макаръ неговата книга въобще да не оставя никакво съмнѣние въ това, че географическата срѣда влияе на човѣка нѣй главно *чръзъ посредството на възниквающитѣ подъ нейното дѣйствие економически отношения*, но економическата страна на работата е изяснена въ книгата все пакъ твърдѣ малко. Ако той бѣ обърналъ на нея повече внимание, то той би намѣрилъ, може би, разгадката на тѣя явления, които той често обяснява съ простото „истощение“ на даденъ исторически народъ съ изгубване на жизнения „сокъ“ и т. н. Необходимостта отъ прехода на човѣчеството отъ единъ периодъ на цивилизацията въ други, би станалъ още по-очевиденъ. Характеристическитѣ признаци на различенъ периодъ биха се обозначили по ясно, а произхождението на тия признаци би станало още по-понятно. Намъ се струва, че веднѣжъ Л. И. Мечниковъ заговорилъ за особеноститѣ, напр. на цивилизацията на срѣдиземното море, то той би трѣбало поне да спомене за произхождението на тия особености изъ свойствата на географическата срѣда и *чръзъ*

посредството на економията. А сега остава неясно, защо тия цивилизации сж били, както той ги нарича, олигархически, т. е. защо тѣ сж се основавали на рсбството.

Сжщо тѣй по подробно би трѣбвало да се обясни на какво основание и на каква мѣрка авторътъ уподобява битѣтъ на срѣднѣвѣковна континентална Европа на бита на такива републики, като финикийската, картагенската, атинската и пр. Едно поробвание на маситѣ само не е (ще достатѣчно за едно такова уподобление, при това поробванието на маситѣ въ срѣдиземно-морскитѣ цивилизации има свсята история, за обяснението на която не е достатѣчно да се направи едно ощо указание на ролята на срѣдиземнитѣ морета, а трѣбва да се прослѣди вѣтрѣшната економическа история на възникналитѣ на тѣхнитѣ брѣгове общества. Л. И. Мечниковъ говори, че срѣднѣвековния феодализъмъ съ своето крѣпостно право представлява само едно селско допълнение къмъ градскитѣ републики отъ рода на Картагенъ, Атина, или Римъ (стр. 50). Но нали *селско* значи по преимущество *земледѣлческо*, а за земледѣлческитѣ народи по собственната теория на Л. И. Мечникова морето нѣма значение; земледѣлческитѣ народи често даже се отдѣлчаватъ отъ морето, „обрѣщатъ му гърба“, намѣсто да го търсятъ. По какъкъ начинъ сега срѣдиземното море е можало да има рѣшително влияние върху склада на общественитѣ отношения на срѣднѣвѣковна земледѣлческа Европа? Явно е, че съ влиянието на географическата срѣда е невъзможно да се уясни цѣлиятъ ходъ на историята. Срѣдата прави, разбира се, своето, но създалитѣ се подъ нейното влияние общественни отношения сжщо иматъ своята вѣтрѣшна логика, които често даже може да доде въ прогиворѣчие съ трѣбванието на срѣдата. Въ най новата история на Европа, както и въ всѣка друга, може да се укаже на нѣколко примѣри отъ подобно противорѣчие. Изучванието вѣтрѣшната логика на обществениитѣ и главно на економическитѣ отношения е обязательно никакъ не по малко отъ изучванието на *географическата* основа на всемирната история. Тѣзи два рода изучвание се допълнятъ взаимно, и подъ тѣхния съединенъ напоръ малко по-малко ще се откриятъ най интимнитѣ тайни на историята. За изучванието вѣтрѣшната логика на общественнитѣ отношения е напразно много въ послѣднитѣ четиридесетъ години въ особенности отъ *школата на Маркса*, и не можемъ да не съжаляваме, че Л. И. Мечниковъ е оставилъ безъ внимание почти всичкитѣ нѣйни изводи.

Най сегнѣ, и въобще, неговата работа приежда къмъ сжщитѣ тия заключения, къмъ каквито сж дошли и маркситѣ. Но неговитѣ заключения биха спечелили много въ стройность и послѣдователность, ако той въ провѣрката би се възползувалъ отъ историческитѣ възглѣдове на Маркса и Енгелса. За да се убѣдимъ въ това достатѣчно е да вземемъ приѣденото мнѣние на Л. И. Мечникова, че историческото развитие води къмъ преустройството на общественитѣ отношения въ смисълъ на сео-

бода и равенство. На що се основава това мнѣние? На общото съображение за това, че хората трѣбва съ течение на времето да се научатъ да организиратъ своя трудъ безъ прѣчката на деспотизма и безъ користния надзоръ на предприемачитѣ. Това съображение има задъ себе си голѣма вѣроятностъ; такѣва голѣма, че нашия авторъ въ сжщностъ нѣмаше нужда да го подкрѣпя съ аналогии, заимствувани изъ областта на природнитѣ явления, тъй като аналогитѣ отъ подобенъ родъ сж обыкновенно твърдѣ ватегнати и произволни. Но все пакъ, както и да е вѣроятно съображението на Л. И. Мечникова, то си остава *само въроятчо*. Характеръ на несъмнѣнностъ, то би могло да придобие само въ такъвъ случай, ако той би ни показалъ макаръ въ малко думи, по каквъ начинъ логиката на вѣтрѣшаитѣ отношения въ съвременнитѣ цивилизовани страни води къмъ указаната отъ него цѣль. Школата на Маркса е направила това, като е обърнала надлѣжното внимание на размѣритѣ на свойствата на съвременнитѣ производителни сили и на прогиворѣчието на тия сили съ съвременнитѣ отношения въ производството. Марксъ показва, до каква стѣпень неизбежно социализмътъ проистича отъ капитализма. Жалко само, че Л. И. Мечниковъ не е намѣрилъ за нуждо да се запознае съ учението на Маркса. Това учение би придало на неговата теория на прогреса характеръ на голѣма строгостъ и достовѣрностъ. Школата на Маркса има послѣдователи и въ Руссия. Книгата на Н. Зиберъ „Очерки первобытной экономической культуры“ множко би помогнала на Л. И. Мечниксва въ неговитѣ изслѣдвания.

Като говоримъ всичко това, ние ни на миѣута не забравяме, че *la critique est aisée, l'art est difficile*, и че твърдѣ рѣдко се появяватъ съчинения, на които даже и най расположенитѣ къмъ автора и най съгласнитѣ съ него критици, да не могатъ да направятъ нѣко по възражения и забѣлѣжки. Ние помнимъ даже, че ние не можемъ да гледаме на книгата на Л. И. Мечникова като на пълно завършено произведение, че смъртта му попрѣчи да ѝ придаде надлѣжащата форма. Но и въ настоящия си видъ книгата си остава една забѣлѣжителна работа, и ние настоятелно съвѣтваме тия отъ нашитѣ читатели, които владѣятъ достатъчно французския езикъ да се запознаятъ съ нея, или по-добре, да я изучатъ.

Н. Ид.

Аграрният въпросъ въ Германия.

II.

Миналата статия ний свършихме съ рѣчта на Шипеля. Днесъ ще захванемъ съ рѣчта на Бебеля, който исказва мнѣние противоположно на Шипеловото, но съгласно съ това на голѣмото болшинство на Аграрната комиссия. Нека забѣлѣжимъ още, че и тукъ ний ще се придържаме о сѣщото правило, о което се придържахме въ миналата си статия, именно да превеждаме само най сѣществениитѣ части изъ рѣчитѣ на ораторитѣ.

Слѣдъ едно дълго въведение Бебелъ отговаря най напредъ на тѣзи другари, които считатъ, че аграрната программа бърка на естественното развитие на днешното общество. „Голѣма погрѣшка е, говори Бебелъ, да се предполага, че аграрната комиссия чрезъ своятъ проектъ иска да се навѣси въ естественното развитие на обществото — въ това развитие, което води къмъ унищожаванieto на дребнитѣ собственици.

„Ако нѣкой ви каже, че съ втората часть на нашата программа ¹⁾ вий искате да продължите сѣществуванието на буржуазното общество, вий бихте му сѣ измѣли. Ако даже всичката втора часть на программата бѣде осѣществена, буржуазното общество ще си остане на мѣстото си. Сѣщо така и чрезъ проекта-программата на аграрната комиссия не ще бѣдатъ измѣнени економическитѣ закони, които рѣководятъ развитието на поземленитѣ отношения, нито пъкъ ще бѣде зацѣржано самото това развитие. За това и азъ се заемамъ да покажа, че, първо, ваший проектъ не ще попрѣче на капиталистическото развитие на обществото, второ, че той не противорѣчи на принципитѣ на нашата партия и че, трето, работническата класа чрезъ неговото осѣществение не ще бѣде натоварена съ ново бреме въ полза на поземленнитѣ собственици. Ако проектътъ издържи тази тройна провѣрка, противъ него не може рече да се възразява сериозно и тогава спорътъ ще се върти около частноститѣ.

1) Думата е за непосредствениитѣ практически искания на социалиститѣ като напр.: въвежданieto на осмочасовиитѣ работенъ день, изработванието на работническо фабрично законодателство, изборни сѣдии, пропорционална избирателна система и други реформи, които би могли да се въведатъ още въ днешното буржуазно общество. *Въкл. Прев.*

Другари, слѣдъ нападкитѣ, които бѣха отпрѣвени противъ насъ, всѣкой би трѣбвало да помисли, че нашитѣ противници, аграрнитѣ¹⁾, трѣбва да осѣщатъ една особна радостъ отъ дѣлата на нашата аграрна комиссія. Тѣ би трѣбвало да намѣрятъ въ нашитѣ предложения най-могъщата поддръжка на тѣхнитѣ стремления, която имъ иде отъ съвсѣмъ неочаквана страна. За това азъ внимателно прослѣдихъ аграрний печатъ, защото по въпроси, по които у мене самия може да се породи съмнѣние да ли съмъ постѣпвалъ правилно или не, всѣкога съмъ давалъ голѣма тежестъ на сжжденията на моитѣ противници. И какво намѣрихъ? Главниятъ органъ на аграритѣ²⁾ не се осмѣли нито еднажъ да препечата нашиятъ проектъ. Наистина *Kreuzzeitung* напечата нѣколко статии, но тѣ бѣха тѣй нищожни, както никога. Това е лесно обяснимо. Между нашитѣ предложения имъ такива, които се забиватъ направо въ сърцето на едритѣ поземлени собственици и на феодалното дворянство. Отъ друга страна, ний не можемъ и не искаме да закрѣпяваме дребнитѣ собственици селени, обаче въ селскитѣ отношения могатъ да се направятъ такива подобрения, които ний можемъ и трѣбва да подобримъ, защото тѣ въ извѣстни градини донасятъ облекчения безъ да претоварватъ или вредятъ обществото. Нѣкои казваха, че по аграрний въпросъ, ний не можемъ да имаме една гледна точка различна отъ тази, на която ний стоимъ по въпроса за занаятитѣ. Мене ми е приятно, че и *Кауцци* въ своята резолюция изрично казва, какъ аграрниятъ въпросъ се различава отъ занаятчийскитѣ.

Почти преди 25 години азъ предложихъ като докладчикъ на Шутгардскитѣ конгрессъ на Айзенахитѣ³⁾ една резолюция, която въ сжщественитѣ си точки съдържае това, което защитавамъ и днесъ. Ний можемъ да си представимъ изчезването на занаятитѣ, но не и земледѣлието. Който има въ рѣцѣтѣ си земята, той държи обществото. Отъ тука и силата на прускитѣ юнкери. Въ землевладѣнието сѣ коренитѣ на тѣхната сила. Ако пресѣчемъ тѣхъ, значи, че ний строшаваме силата на юнкеритѣ. Азъ не мисли да причамъ, че и едритѣ землевладѣлци ще иматъ извѣстни ползи въ прокарването на нашитѣ предложения. Мюллеръ казваше: национализирането на ипотечнитѣ дългове⁴⁾ ще ползува не само дребнитѣ селени но, сжщо и, главно, едритѣ землевладѣлци. Това може да бѣде до извѣстна стѣпенъ вѣрно. Би значило да ни из-

1) Аграритѣ т. е. едритѣ и срѣднитѣ поземлени собственици или юнкеритѣ и консерваторитѣ, както тѣ още се наричатъ. К. Р.

2) Думата е за *Deutscher Tageszeitung* — нѣмски ежедневенъ вѣстникъ К. Р.

3) Айзенахци се наричаше една отъ фракциитѣ на социалистическата партия въ Германия, която фракция по-послѣ се съедини съ другата марксистическа фракция — Лассалианцитѣ, въ Гота въ 1876 и образуваха наедно сегашната нѣмска социалъ-демократическа партия. К. Р.

4) Национализирането на ипотечнитѣ дългове ще рече държавата да отплати у частнитѣ заимодавци дълговетѣ сжществуващи земи на различнитѣ собственици. Послѣднитѣ ще станатъ чрезъ това длѣжници на държавата и тя — чрезъ заимодавецъ. К. Р.

дадатъ на насъ (коммиссията) свидѣтелство за духовна бѣдностъ, ако нѣкой предполагаше, че ний не сме предвидѣли слѣдствията отъ нашето предложение. Ний го направихме при пълно разбиране. Национализиранieto на ипотеката е оборвано съ особно усърдие отъ другаря Кауцки. Обаче трѣбва да признаемъ, че въ тази борба той развива възрѣния на чисто-крѣвентъ манчестерецъ¹⁾. Казаната, че съ национализиранieto на ипотеки, ний щѣли сме да доставимъ голѣмо удоволствие на едриятъ капиталъ и на борсата. Обаче другари, ако борсата и едриятъ капиталъ щѣха да извадятъ такива печали отъ национализацията на ипотеки, то тѣ не биха чакали насъ да додигнемъ да я предлагаме. Защо нашиятъ проектъ не намира отзивъ у тѣхъ, защо мълчи всичко? Защото при една финансова операция, каквато е национализацията на ипотека, капиталътъ не само, че не може да спечели—но, наопаки, ще *изгуби*. Това азъ щѣ докажа. Що се отнася до феодалното едро землевладѣние въ Пруссия (ще отъ сега то стои въ нашиятъ проектъ вънъ отъ въпроса, защото то има вече това, което ний искаме да създадемъ за останалото. Ландшафтитѣ²⁾ съ учреждения, които сѣ основани подъ покровителството на държавата за да поддържатъ едритѣ землевладѣлци. Отъ тѣзи учреждения дребниятъ и срѣдниятъ селенинъ нищо не могатъ да очакватъ. До като дребниятъ и срѣдниятъ собственикъ трѣбва да заложи у заимодавца или лихваря своитѣ ипотеки и заеме съ 5, 5 1/2 или 6 на сто лихва, едриятъ землевладѣлецъ е въ състояние да заема срѣщу своитѣ ипотеки само съ 3 на сто лихва. Въ това едрата поземленна собственостъ е спомагана отъ ландшафтитѣ, както това доказва съвсѣмъ неоглѣбната финансова операция, която предприеха ландшафтитѣ когато, тѣ въ течението на миналата прѣлѣтъ конвертираха (промениха) своитѣ 4 и 3 1/2 процентни ипотечни записи въ 3 процентни. Г-нъ Микель³⁾ и графъ Позадовски до сега се въздържаха да облекчатъ, чрезъ конверсия (мѣненія), голѣмото лихвенно брѣме, което трѣбва да попълня преимущественно масата за исплащанieto на 4 и 3 1/2 процентнигѣ имперски и кралевски държавни дългове.⁴⁾ Тѣ оставиха на Ландшафтитѣ преднината и по

1) Манчестерецъ се нарича всѣки привърженикъ на английската *манчестерска* школа по политическа економия, която отхвърля държавната и законодателната намѣса въ економическите отношения на хората и е за пълното господство на конкуренцията и за свободната игра на економическите закони. Тя е първа казанъ прославеното: *laissez faire, laissez passer*.

2) Кредитни учреждения. Бѣл. Пр.

3) Микель е министръ на финанситѣ въ Пруссия. Прев.

4) Слѣствуването на отдѣлни имперски и кралевски дългове произлиза отъ това че Германия е една *сюзна* (федерална) държава. Има отъ една страна единъ общъ сюзенъ бюджетъ (за войската, флотата, пошитѣ и телеграфитѣ митницитѣ, сѣдищата, райхстага и други сюзни учреждения), а отъ друга страна всѣка държава отдѣлно (Пруссия, Бавария, Саксония и пр.) си иматъ свои частни бюджети за полицията, просвѣщенieto, лѣтницата, желѣзницитѣ, земледѣлieto, общитѣ сгради и други частни за всѣка държава учреждения. Отъ тукъ слѣдватъ и два рода дългове, едни общи, имперски и други частни—кралевски.

начинъ едрата поземелна собственостъ направи известна пенсия отъ която малкиятъ бѣденъ производителъ е естествено бѣше лишень. Трѣбва ли и ний да го отстранимъ? Кой ще пострада отъ намалятъ лихвеннитѣ проценти? Работникътъ ли? Имате ли вложени капитали въ земята? Не! Ако нѣкой има единъ капиталъ несъмнено той ще изгуби съ паданieto на лихвеннитѣ проценти. Но не работникътъ, а сарафитѣ и хората които работятъ съ пари, значително ще пострадатъ, ако напр. отъ 20,000 марка хипотечни дългове срѣднѣ бѣже спаднатъ само 10 проценти, ще бѣде спестена една сума отъ 900 милиона марки, които сега намѣсто да идатъ у заимодавцитѣ останатъ у длъжниците. Това спазване на процентитѣ дѣйствиелно не консервативно, а революционно, защото то спомага още и на капиталистическата концентрация и се отразява по тѣжко на малкиятъ капиталисти. При тѣзи условия дребниятъ селянинъ ще спести 60 — 100 марки¹⁾ въ годината, но това не ще спаси; едриятъ ще спечели повече, но и тука на капиталистическото развитие не се препятствува, защото условията, които правятъ земеделчиската криза, дѣйствуватъ по широко.

Какво би станало ако държавата добиеше нова сила въ рѣшаването си? всякага поземелна собственостъ ще премине въ заливъ отъ държавата, отговарятъ нѣкои. Въ дѣйствителностъ едритѣ въ зависимостъ ли сѣ сега отъ държавата? Не. Каго да човѣкъ тѣхнитѣ недавни дързски постѣпки това не може да приеме²⁾.

Зависимостта на селенитѣ къмъ държавата като хипотеченъ заимодавецъ ще бѣде толкова голѣма, колкого голѣма е зависимостта на работникитѣ, които сѣ усигорени въ инвалиднитѣ каси, и въ тѣзи за прѣстарѣли работници т. е. почти никаква. Въ това преди всичко ще бѣде опредѣлено чрезъ законъ по тѣвъ начинъ ще става предаването на самата хипотека.

Какво би трѣбало да гласи най напредъ единъ подобенъ законъ? Държавата предприе национализиранieto на хипотечнитѣ дългове, но не безъ ограничение, а то иначе тя трѣбва да вземе въ срѣтъ си и всички ступанства на нѣтъ да фалиратъ, което би било вредно на общината. Значи, че чрезъ законъ ще бѣде турната на строга граница, отъ която по нататѣкъ не може да се задлъжнява и за примѣръ нека кажемъ, че тя не трѣбва да преминува надъ 60 процента отъ прихода на длъжника. Всѣкой значи ще имать *законно право* да располага съ такъвъ единъ кредитъ, а на нѣтъ, по който ще бѣде опредѣлявана приходната способностъ,

1) 1 марка = 1 л. 25 стотинки.

2) Бебель тука намеква на антиправителственната кампания на аграрнитѣ партии въ всякиятъ въпроси — гдѣто правителството не е на тѣхна страна, както напр. въ търговскитѣ договори, особно въ Руско-германскитѣ търговски договори, които отвори германскитѣ пазаръ за рускитѣ храни, го нападатъ по единъ жестоко начинъ. К. Р.

ще бъде нареденъ също чрезъ законъ, така щото пристрастията да бъдатъ отстранени.

Ний не трѣба да се ужасяваме, че селянитѣ ще подпаднатъ подъ една предполагаема зависимостъ отъ държавата. Тази зависимостъ съществува и днесъ за многобройни работници и чиновници и въ много по висока стѣпень отъ тази, подъ която нѣкога би подпаднали селянитѣ, като владѣтели на една държавна хипотека. Азъ ще напомня само за национализиранieto на желѣзницитѣ, което взема сѣ по широки размѣри. Споредъ новитѣ статистики ний имаме въ Пруссия въ тази минута кръгла цифра 110,000 чиновници и 172,000 работници по желѣзнопътната частъ или, съ тѣхнитѣ семейства наедно, около единъ милионъ човѣци. Въ Саксония, Бавария, на всѣкъдѣ е същото. Ако при това се появи законопроектъ за строенieto на нови желѣзници, ний би го посрѣщнали въ всѣкой случай съ радостъ; защото новитѣ желѣзнопътни постройки ще послужатъ не само на обществото, но даже и на социалната демократия. Гдѣто съществува нова желѣзница, тамъ и социализмътъ отива. Обаче всички тѣзи безчисленни работници и чиновници по държавнитѣ сгради стоятъ въ непосредствена зависимостъ отъ държавата. Но щѣ помисли ли нѣкой отъ васъ да обвинява въ шарлатанство ония, които сж застъпватъ за нови желѣзници? Колкото повече желѣзници, толкова по добръ; а противъ произхождатъ отъ това зависимостъ на много работници отъ държавата, ний трѣбва да търсимъ въ други области цѣрѣтъ. Същото коего е съ желѣзницитѣ е и съ горюдството; имаме ли ний нѣщо противъ това, ако държавнитѣ гори се умножаватъ, а съ това наедно занятитѣ въ тѣхъ работници и чиновници? Същото е и съ минитѣ, солницитѣ, шосетата, пошитѣ, телеграфитѣ; въ всички тѣзи обществени сгради и предприятия има стотини хиляди заети и зависими хора и при всичко тоа, ний не само не искаме тѣхното унищожение, но наопаки тѣхното увеличение. Въ това направление ний трѣбва да скѣсаме съ единъ старъ предразсѣлъкъ. Ний трѣбва само тѣзи държавни предприятия да оборваме, които сж *антикултурни* и които спиратъ общественото развитие, както напр. военнитѣ работи. Въ другитѣ направления, ний не можемъ да имаме нищо противъ това, ако държавнитѣ предприятия по число и голѣмина се разширяватъ. Ний трѣбва даже да принуждаваме държавата да предприема повече и повече културни работи; чрезъ това, най сетнѣ, ний ще расклатимъ днешната държава. Тукъ се случавъ същото, както и въ милитаризмътъ; колкото повече солдати той произвежда, толкова повече и социалъ-демократи създава и вкарва въ своитѣ войски. Най сетнѣ и най силната държавна властъ изгубва значението си, когато държавата възбужда противъ себе си своитѣ собствени работници и чиновници, както това се случъ съ пошитѣ¹⁾. Гледната

1) Думата е тука за силното движение между чиновницитѣ и служителитѣ по пошитѣ въ Германия, които десетки хиляди на брой дадоха чрезъ самиятъ Бебеля прошение до Райхстага, за да имъ се подобри положението. Превод.

чка: да не усиляваме държавната властъ, като ѝ възлагаеме разрѣшаванieto на културни задачи—тази глѣда точка е манчестерска. Нѣкои ми забѣлѣзватъ, че тогава ний трѣбва да сме и за държавнитѣ тютюневъ монополъ, но този монополъ ще затрие много човѣшки съществуванія и неговитѣ приходи при това ще идатъ по-малко въ милитаризма и затова ний сме противъ него.

Ако нѣкои би се основали на Коммунистическия Манифестъ, който извѣстни искания, като напримѣръ национализацията на ипотеки, предлага самъ когато ние придобиемъ рѣшающето влияние въ държавната властъ, било би невѣрно. Азъ принадлежа къмъ тѣхъ искреннитѣ почитатели на Манифеста. Но колкото повече азъ читамъ за неупорими и неуборими неговитѣ теоритически и критически положения, толкова по-малко считамъ за такива излаганитѣ въ него *положителни* искания, защото тѣ трѣбва да вървятъ паралелно съ развитieto на новитѣ условия. Голѣма частъ отъ практическитѣ искания на Коммунистическия Манифестъ сж днесъ старѣли. Намъ ни забѣлѣзватъ още: вий давате на вашитѣ искания такова тълкувание, което не отговаря на буквалното разбиение на вашитѣ искания. При това трѣбва да се види, че проектътъ естествено може да съдържа само кратки и съгъстени предложения, но не обстоятелствени разяснения. Това азъ забѣлѣзвамъ специално за тѣзи, които се обръщатъ къмъ насъ съ забѣлѣжката: „това, което четете вий въ него, не стои тамъ“. Въобщето то не може да стои тамъ. Още днесъ ний често сме дохождали до положение, въ бѣдѣще това ще се прави още по-често, да гласуваме противъ нѣкое предложение, за осъществлението на което ний бихме застъпвали, обаче *начина*, по който ще се осъществява това предложение, не може да получи нашего съгласие и одобрение. Ний искаме напр. съединяването въ едно учреждение на каситѣ въ усигоряване противъ старостъ, болестъ и осакатяване; но ако правителството най сетнѣ се яви съ такавъ законопроектъ, то азъ обзалагамъ съ сто противъ едно, че ний ще гласуваме противъ това, защото ний не сме съгласни съ начина на прокарването му.

Вчера Шипель възбуди у своитѣ привърженици голѣмъ шумъ, когато казваше; „какво можемъ да преслѣдваме ний, социалъ-демократитѣ, съ национализиранieto на ипотеки? Антисепаратитѣ отиватъ много по-далечъ отъ насъ и тѣ ни надминаватъ“. Рѣче ли ни това да искаме същото, изпълнението на което искатъ други по единъ, споредъ нашето мнѣние невъзможенъ начинъ? Ний искаме щото притежателятъ на ипотека да търпи всичкитѣ разходи т. е. както лихвитѣ, които държавата ще плаща за капиталитѣ, тѣй и разносикитѣ по управлението. Ако държавата дава пари по-евтино отъ колкото тѣ струватъ на нея и, който по-малко тържи това, иска го на смѣтка на цѣлий народъ, значи и

на работниците, противъ ксето ний ще се боримъ, като срѣщо една несправедливостъ, съ всичкитѣ си сили. Ако въпрѣки това държавата извърши тази несправедливостъ, то тя ще ни даде едно отъ най силнитѣ оръжия противъ себе си.

Естествено ако държавата намѣри пари съ по-малки разходи, то и ипотечнитѣ длъжници ще получатъ намаление на лихвения процентъ. Това може да се постигне безъ да плати общината една стотинка даже и никого тя не ще спаси, който по общи причини отива къмъ пропадане. Но нѣщо друго ще бѣде постигнато. Ако нашето искание се осъществи, то ний ще се добиемъ до единъ общъ и точенъ описъ на всичката поземелна собственостъ. И когато единъ денъ ний земемъ властта и ще сме въ състояние да прокараме по-нататкъ нашето искание, то ний ще си видимъ лѣсно смѣткитѣ съ досегашнитѣ поземелни собственици и тѣхната земя, като откупимъ чрезъ една рента незадължнѣлия остатъкъ отъ тѣхнитѣ земи.¹⁾ Отъ властта и силата, съ които ний ще разполагаме въ него моментъ, ще зависятъ и мѣркитѣ, които ще вземемъ. Въ това, естествено, ний всички сега сме съгласни. Но, вѣроятно е, че ний ще прекараме една извѣстна преходна форма. Ний не трѣбва да се мамимъ отъ обстоятелството, че ний имаме голѣма подрѣжка въ народа — за насъ гласуватъ сега 1,800,000 избиратели — защото когато ний ще поискаме да осъществимъ социалистическитѣ си искания, едно голѣмо число отъ днешнитѣ ни привърженици ще ни напуснатъ. Ний трѣбва всѣкога да предвиждаме въ смѣтката си тѣзи по-малка или по-голѣма опашка отъ хора, които ни съчувствуватъ и симпатизиратъ, но за които нашитѣ послѣдни искания се струватъ много крайни. Значи, ний ще трѣба да употребимъ временни и преходни мѣрки и азъ не мога да си представя нѣщо по-величественно отъ това, когато дойдемъ на властъ въ сѣщия часъ ще имаме подъ рѣка, черно на бѣло, стойността и задължността на цѣлата земя и ще можемъ да оперираме надъ нея. Ако землевладѣлцитѣ, както вече бѣше забѣлѣзано, иматъ $\frac{2}{3}$ отъ земята си заложена срѣщу дългове, то тогава ний ще можемъ послѣдната третия да откупимъ просто чрезъ държавна рента. Не еднѣжъ по този случай Марксъ е казвалъ на Енгелса: най доброто ще бѣде, ако можемъ откупити цѣлата банда. И наистина най-доброто би било, ако можахме ний да откупимъ всичкитѣ землевладѣнни, даже азъ бихъ имъ платилъ земята по-скѣпо отъ колкото тя струва, ако съ това ний бихме си расчистили смѣткитѣ съ аграриитѣ. Но именно този пътъ ще бѣде въ значителна степенъ уравниенъ чрезъ исканото отъ насъ национализиране на ипотекитѣ. . . .

По-нататкъ забѣлѣзаха, че централизирането на кредита въ ръцѣтѣ на държавата е опасно. Обаче това сѣщото искание по-

¹⁾ Подъ исплащане чрезъ рента се разбира, че ще се заплаща на поземелнитѣ собственици не стойността на тѣхната земя, а ще имъ се плаща ежегодно или ежемѣсечно лихвата на тѣзи стойности. Прев.

та и Коммунистическия Манифестъ и въпрѣки нашата воля, то е осъществило днесъ до извѣстна степенъ. Една народна банка, Имперската Банка, имаме ний още сега. Но тѣзи народна банка, само една лъжливо-народна банка, въ която участвуватъ частнитѣ капиталы и за това на времето ний гласувахме противъ законопроекта, който полагаше основитѣ ѝ. Ако Имперската Банка се превърнаше въ една истинска Имперска Банка и частнитѣ банки въвѣршено се махнатъ, то ний би гласували безусловно за това, азъ бихъ искалъ да видя тѣзи другари, които сж на друго мнѣние по този въпросъ. Сжщо така плетесъобщителното ступанство е днесъ почти национализирано и ний искаме да го национализираме сѣ повече и повече. За това сме ний за разширяването и умножението на каналитѣ, за национализирането на пѣтищата и т. н. Въ това културното развитие не ще бѣде спрѣно, но значително ускоряено. Който казва обратното, не си е далъ трудъ да се вмисли въ ходътъ на нѣщата. Да не искаме това, ще рѣче да противорѣчимъ на нашата досегашна дѣятелностъ въ отдѣлнитѣ ландтаги) . . .

Въ нѣколко публични събрания въ Берлинъ азъ показвахъ, че ний можемъ да имаме селенинѣтъ на наша страна за извѣстни искания отъ втората частъ на нашата программа и напротивъ за други не. Почти всичкитѣ точки отъ втората частъ на програмата, стига тѣ да сж добрѣ разяснени, ще бѣдатъ приети и отъ селенитѣ селени. Наопаки, селенитѣ не ще сж за унищожението на законѣтъ за слугитѣ и ратаитѣ, за подобряването и съединяването на усигорителнитѣ каси противъ старостъ, осакатяване болѣсти, въвежане на нормалниятъ работенъ день, запрѣжението на дѣтскитѣ трудъ и други подобни. Въ това той е едностраненъ и въ сѣщото време ограниченъ. Наопаки, още преди назначаването на аграрната коммисия въ едно публично събрание азъ заявявахъ, че ний можемъ, безъ да се нанаса съ това вреда на общината, вънъ отъ нашитѣ программни точки да усигоримъ селенина нѣколко полезни реформи, като национализирането на ипотеката, намаляването на превознитѣ тарифи за земледѣлческитѣ произведения, основаване на земледѣлчески училища, подобряване на почвата и др. подобни.

Що се касае до зачекнатия отъ Шипеля въпросъ за съхраняването и разширяването на сѣществующе право за свободно пазуване отъ пасбищата и горитѣ, то ний не смѣтаме никакъ да нѣщо да става въ вреда на развитието на горовѣдството. Мнѣнието на Шипеля, че чрезъ това горитѣ ще се истрѣбятъ и горното ступанство ще се разстрои е едно старо повѣрие на либералнитѣ буржуазни икономисти, както и на горскитѣ чиновници голѣмитѣ чокчи, които съ голѣмо удоволствие биха искали да превърнатъ горитѣ въ една мушия, въ която оживѣнъ тѣхъ и освѣнъ

¹⁾ Ландтаги се наричатъ парламентитѣ на отдѣлнитѣ нѣмски държави (Пруски Ландтагъ, Саксонски Ландтагъ и др.) Прев.

дивитѣ кози и сърнитѣ, никой да нѣма право да влѣзва — отъ която народътъ трѣбва да е изключенъ. Свободното опасване на горитѣ и събиранieto на шумата само по себе си не вреди на горьовѣдството, наопаки, то погрѣтва за размножаванieto на разни вредни насѣкоми, както и за растението на бурянитѣ . . .

Също така по въпроса за общинскитѣ земи Шипелъ нѣма право. Съществуването на общинскитѣ земи е полезно, обаче до сега преднамерено то е било дискредитирано. Първо, едритѣ собственици сж се мъчали чрезъ всички срѣдства да стсипятъ общинскитѣ земи, да ги обявятъ за безполезни и послѣ да могатъ да ги откупятъ за себе си на умрѣла цѣна Трѣбва ли ний да спомагаме за пропаданieto на стотини хиляди жители въ Тюрингенъ, Спессаръ и т. н. само за угодата на капитализма или пъкъ ний трѣба да се стрѣмимъ къмъ спазването на общинската собственостъ, за поддържанieto на дребнитѣ собственици сега и за нейното рационално обработване въ бъдъще? Общинскитѣ земи въ Швейцария сж още силно спазени. Преди десетина години много общини се поддадоха на обятелватата пѣсень, че трѣба да се унищожи правото на свободното ползуване отъ общинскитѣ земи, а послѣднитѣ трѣбва да се продадатъ. Слѣдствията на това бѣха, че бѣдността бърже се распространи и по-едритѣ селени сами трѣбаше да пострадатъ отъ това. Осиромашаванieto на членовеѣ на общината растеше отъ година на година, тѣ нахлуха къмъ градовете да попълнятъ и безъ това вече препълнената резервна работническа армия (работниците безъ работа, превъ) и съ своята конкуренция да понижатъ заплатитѣ на занятитѣ работници. Съ унищожаванieto на общинската собственостъ, тѣ станаха просяди и се лишиха отъ срѣдствата си за сжществуване. Днесъ ний имаме интересъ шото тѣзи хора да останатъ въ селото. Тамъ тѣ трѣбва да бждатъ направени социалъ-демократи, тамъ тѣ трѣбва да станатъ наши пионери, да образуватъ нашитѣ кадри, безъ тѣхъ ний изгубваме въ селото всѣкаква почва подъ краката си

Несъмѣнно, е че ако даже влчкитѣ искания, които ний днесъ поставяме, бждатъ осжществени, аграрниятъ въпросъ нѣма да бжде разрѣшенъ. Тѣ сж само палиативни мѣрки, както и тѣй нарѣченото работническо покровителствено законодателство. Обаче, въпрѣки това ний искаме да направимъ общинска собственостъ трамвайтѣ, освѣтлението и пр. и ний трѣбва да се радваме за всѣки хектаръ земя, която успѣемъ да направимъ общинска, защото по-нататкъ при експроприиранieto това ще ни свести време и срѣдства и ще ни облекчи въ общото национализиране на земята. Спазването и расширяването на общинската собственостъ чрезъ всички позволени срѣдства е прочее въ нашия интересъ. Общинската собственостъ не е вече частна собственостъ и ако нейната полезностъ се е показвала до сега рѣдко, то това не лежи въ самото владѣние, а въ неговото лошо управление. . . .

Нѣкои заявяваха, че въобще нѣма нужда отъ аграрна про-

грамма. Наопаки, азъ я считамъ за необходимо нужна. Сѣщо та-
ка и нашиятъ покоевъ приятель Енгелсъ бѣше, както Кваркъ
вчера показа, на ваша страна, поради необходимостта да привле-
чемъ, колкото това е възможно, дребнитѣ селени въ нашитѣ ре-
кове. Сѣщо Кауцки, въ книгата си по Ерфурстката программа,
прави предложение за спазванието на дребнитѣ селени презъ преход-
ната стадия отъ днешното общество къмъ социалистическата дър-
жава.

Слѣдъ нѣколко сбѣци забѣлѣжки Бебелъ свършва така :

„Другари ! Вий имате всички данни да си представите лесно
какво ще направите ако отхвърлите нашия проектъ. Ако вий прие-
мете предложението на Кауцки, то специалнитѣ дебати би били
едно губение на време, защото съ това предложение се ис-
казва, че практическитѣ искания по аграрния въпросъ сѣ въобще
невъзможни. Вий може би мислите, да свършите днесъ съ този
въпросъ, но бъдете увѣрени, че той отново пакъ ще се появи и
вѣй сетнѣ вий не ще можете да вземете спрямо него друго поло-
жение, освѣнъ това което сме взели ний сами“.

Въ идущата и послѣдната статия ще говоримъ за рѣчта
на Кауцки и неговото предложение ; за рѣчта на Либкнехта и
за урока, който ний можемъ да извлѣчемъ за нашата дѣятелность
въ България отъ всичкитѣ тѣзи крайно интересни и поучителни
разисквания. *)

К. Р.

*) Въ миналата статия по сѣщия въпросъ сѣ се вмѣквали слѣдующитѣ не-
малки погрѣшки. На ст. 613, редъ 21 отъ долупечатаното : „послѣдното заявление
на Бебеля изобличава въ сѣщото време и тѣзи господа, които *неприлично* (namli-
chig) : *нему лично*) приписваха горнитѣ разсѣждения.

Недѣй. . .

Недѣй тъй болѣстно примира,
Сирото сѣрдце!
Смѣртъта надъ нея веч' простира
Кървави ржцѣ,
И чудний взоръ навѣкъ истива
И блѣдность скръбна веч' покрива
Нейното лице!

Уви, ни силата безкрайна
И безкраенъ жаръ
На твойта обичъ дълготрайна —
Огъ небето даръ —
Ще могатъ в' тѣзъ гърди студени
Запали отъ мечти вдѣхновенни,
Трѣпетенъ пожаръ!

Г. Н.

Профессорска наука и профессорска шарлатания.

II

Що сме ний, социалистите? — Погледъ назадъ. — Турското владичество и феодализъмъ и народитъ на балканский юго-истокъ. — Гръцки и български първенци. — Търговската и занаятчийска класа. — Нейнитъ близки и крайни цѣли. — Какъ създава тя българското възраждане и националнитъ борби.

Ний преминаваме сега къмъ втората часть отъ нашето предисловие, къмъ разгледването на въпроситъ турени на чело на тази ни статия.

По първий въпросъ у насъ циркулиратъ най разнообразни и най противоположни мнѣния, близостта на които до истината не стои почти въ никакво отношение съ умственний или нравственний уровень на произнасящитъ се. Едно мнѣние, което вамъ на пръвъ погледъ се показва, че излиза отъ кръмата, ний ще го чуете често въ салонътъ на нѣкой важенъ държавенъ сановникъ или ще го четете въ солиднитъ страници на нѣкое профессорско списание, до като нерѣдко, едно сериозно и заслужаващо внимание мнѣние ще дойде до ваший слухъ изъ уличний и даже кръчменский глъчъ на простацитъ. Нѣщо повече. Ако вземемъ не единъ моментъ, а единъ макаръ и краткъ периодъ изъ живота на разнитъ общественни слоеве, ний ще бждемъ свидѣтели на едно не особено утѣшително явление: едни и сѣщи людѣ, едни и сѣщи общественни групи, ще ви искажатъ въ расстояние на едно кратко време двѣ противоположни мнѣния, ще проявятъ двѣ противоположни отношения къмъ социалиститъ. Хамелеонството на тѣзи достойни представители на българската политиканствующа буржуазия отива даже до тамъ, че вчерашнитъ приятели на социалиститъ се обръщатъ днесъ въ тѣхни отчаянни врагове и съ зората на утрѣшния день пакъ погледватъ благосклонно къмъ тѣхъ, за да успѣятъ до вечерята напълно да загладятъ вчерашното си поведение.

Въ това видимо непостоянство на мисълта и отношенията има въщо много постоянно и въ тази на гледъ безмислица се крие здравъ, практиченъ смисълъ. Преди нѣколко години, когато първитѣ господари на г. Минцеса „водна сждбинитѣ“ на новото му отечество и официално ги наричаха „магарешко тръне“, „улични хаймани“, „чираци“, които „крадяли пастърма“ отъ дюкянитѣ и къщата на своитѣ господари, тогавашната опозиция ги претрупваше съ своитѣ неисчерпаеми любезности и ги титулираха „безкористни общественни дѣйци“, „люѣе на бжджето“ и др. т. И еднитѣ и другитѣ бѣха буржуа, и еднитѣ и другитѣ сѣ наши закѣти врагове. Но ний водяхме ожесточена борба съ еднитѣ и, слѣдователно, помагахме на другитѣ. Презъ време на промѣната на правителственнитѣ декорации, по 18 Май 1894 г., ний имахме щастието да бждемъ възведени даже отъ главата на новото правителство въ „смѣли носители на чловѣческитѣ идеали“, въ „залогъ за славното бждже на България“ и въ други високи и почетни звания, каквито едни словообилни лѣскатели могатъ да измислятъ, но и това бѣ за време, до като новитѣ кормчии се опознаватъ добръ съ състоянието на водитѣ и подводнитѣ скали. „Безкористнитѣ общественни дѣйци, „смѣлитѣ носители на чловѣческитѣ идеали“ станаха скоро неудобни. Тѣ се вираха твърдѣ внимателно въ дѣлата на новитѣ управници и, естествено, не умѣяха да мълчатъ. Не се минаха шесть мѣсеци и вчерашнитѣ горѣщи хвалители на социалиститѣ се обърнаха въ не по-малко грозни тѣхни клеветници, които не отстъпваха по нищо на своитѣ предшественици. Моралътъ на тѣзи истории е единъ. Социалиститѣ сѣ добри, прекрасни, идеални, когато ги помагатъ; тѣ сѣ търлими, па даже и достойни за снисходително потупкване по гърба, кога се занимаватъ съ въздушнитѣ пространства; но тѣ ставатъ най умразни осквернители на идеалитѣ, кога ни бъркатъ да вършимъ спокойно нашитѣ гешѣти. Цѣлата бужуазия е проникната отъ тази не особенно хитра тактика и нейни изразители ний срѣщаме на всѣка крачка въ живота, между практическитѣ дѣлци, въ политическитѣ борби, въ литературнитѣ и научни разисквания.

Неотдавна, една година назадъ, намъ се падна случай да чуемъ мнѣнието на всенародний поетъ г. Из. Вазовъ за социалиститѣ. Тѣ притежаватъ, каза той, всички негови сим-

патии, но само като философско-научно течение, а не като обществени дѣйци, не като политическа партия. Това сж точно неговитѣ думи, и ний не бихме си спомнили за тѣхъ, ако тѣ не бѣха друго едно изражение на горнята мисль, ако тѣ не носяха печатътъ на горнята архибуржуазна, лицемѣрна тактика. До когато ний помагаме на практическитѣ дѣлци, ний сме необходимъ съставенъ елементъ на общественний животъ, но щомъ престанемъ да вършимъ това или вършимъ нему обратното, тогава за насъ нѣма мѣсто въ живота, прогонватъ ни отъ земята, като ни оставятъ обладитѣ. Ний можемъ да мечтаемъ за идеали, за общечеловѣческо благо, ний можемъ вѣсторженно да говоримъ за бѣждцето царство на правдата и истината, но ний загубваме практически смисль, а съ това наедно и симпатитѣ на вѣнденосеца-поетъ, щомъ се опитае фактически да отрие мъ сълзитѣ на сиромашъта, сирѣчь, да намалимъ или заплашимъ печалбитѣ на богаташитѣ. До като Стоиловци и Грозевци ни гонятъ отъ живота, а Вазовци и Величковци ни посочватъ обладитѣ, буржуазията е успѣла да си отхрани и цербери, които да не ни проучатъ и въ науката. Първий опитъ въ това отношение тѣ направиха прѣди нѣколко години, когато единъ отъ тѣхъ бѣ излѣлъ въ колонитѣ на вѣст. „Свобода“ всичката мжрость на дамский французский економистъ Поль Лероа Болйо, безъ да спомене, разумѣва се, неговото име) и съ това тѣ мѣтаха, че нанисатъ чувствителенъ ударъ на социализма. Този тъменъ герой, по непостижимитѣ пѣтища на сѣдбата, исчезна безслѣдно отъ общественната арена и остави опечаленото потомство съ тжга въ погледа си, да въздиша подиръ новитѣ безнаказанни успѣхи на социалистическата наука. Вторий опитъ, да затвори вратитѣ на храмътъ на науката предъ носътъ на социалиститѣ, се нае да направи несравненый ученъ мжжъ г. Б. Минцесъ. Този „рицаръ безъ страхъ“, въ съ два само укора, при все че показваше испърво хота да ни пропѣди еднакво отъ живота, както и отъ науката, то, отпослѣ, размислил е за по добрѣ да остави земята на поличенията на българската полиция, а самъ лично да заварди небесата. Въ XII кн. отъ II г. на *Бъл. Пр.* той пише: „азъ вѣмамъ нищо нито дори противъ *най крайното* учение, щомъ то носи характеръ на *политическа* или *религиозна* доктрина; азъ съмъ *най горѣщъ* противникъ на *злоупотрѣблението*

съ науката дори и за най благородни цѣли.“ Отъ слово на слово г. М-съ забравя своето първоначално назначение и увѣржава себе си и свѣта, че негова скромна задача е да бѣде безкористенъ, неподкупенъ стражъ на чистата наука, отгдѣто и да иде ударътъ, за каквито цѣли и да се прави той. На пръвъ погледъ, вамъ ще се ареса такава декларация, но съмнѣнието, — първо условие да се добиемъ до истината, — ви обвзема и вий се питате: защо г. М-съ пази науката само отъ социалиститѣ? Нима малко злоупотрѣбления до сега сж правила съ нея и други „полититически и религиозни доктрини“? До колкото се знае, презъ първитѣ години на г. М-совата литературна дѣятелностъ, съ науката сж не само „злоупотрѣблявали“, но дъже сж я направо малтретирали и съвсѣмъ не за нѣкакви благородни, а право разбойнически цѣли. Безкористний стражъ на науката проспалъ ли е тѣзи кошувствъ? Смѣлий рицаръ, който е положилъ въ нозѣтъ на своята Дулдинея хиляди жертви и клѣтви, не види и не чуе ли любовнитѣ насилия, които днесъ неговитѣ нови господари вършатъ? Очевидво е, че този неподкупенъ стражъ е обвзетъ отъ единъ органически недостатъкъ, и че звънятъ на златото, шпоритѣ и жандармский ботушъ дѣйствува върху него преспивателно, високитѣ покои на храмътъ се оставятъ створени, и, до като тамъ се вършатъ най чудовищнитѣ политически и економически вакханалии, досѣтливий стражъ разирено потрясава съ строшеното си копие срѣщу червений призракъ, произнася гръмъ и проклетия и съ вдигнати къмъ небето рѣцѣ и очи възглася: азъ нѣмамъ нищо противъ политическитѣ и религиозни доктрини, но злоупотрѣблението съ науката... священната, неприкосновена наука, о, това азъ не допушамъ.“

Такива разнообразни сж отношенията на налитѣ противници къмъ насъ, социалиститѣ, но всички тѣ се свеждатъ къмъ едно. Всѣкой ви пѣди отъ своята срѣда, — практическитѣ дѣлци отъ фабрикитѣ и работилницитѣ, тѣхнитѣ политически представители отъ политическия животъ, а литературнитѣ имъ и научни глашатаи отъ литературата и науката. При такъвъ друженъ и повсемѣстенъ отпоръ, човѣкъ би се попиталъ: амъ наистина ли нѣма за насъ мѣсто подъ небото, дѣйствително ли стоимъ ний вънъ отъ историческия животъ на българския народъ? Нима ще изтѣзе върно, че ний сме наистина „магарешко трѣне“, което случайно се е закачило о политѣ на българската нововременска история?

За да се освѣтлимъ колко годѣ върху тѣзи въпроси, ний поканваме снисходителний читателъ да хвърли съ насъ заедно единъ бързъ погледъ върху новата българска история, като се спремъ повечко върху характерътъ на общественитѣ борби у насъ прѣзъ послѣднитѣ 50—60 години.

Турското нашествие въ Европа завари царетѣ и князетѣ на разнитѣ племена на Балканский П-овъ въ постоянна вражда помежду си. Въ пространството между Цариградъ, устието на Дунава, Карпатитѣ, Бѣлградъ и Адриатическо море владѣяха десетина царе и князе, които сподѣляха властта съ по-сѣщо толкова второстепенни и третестепенни князчета, севастократори и войводи, всѣки единъ отъ които се смѣташе избранъ отъ провидѣнието да погълне своитѣ съсѣди и да бѣде прозванъ царъ или императоръ грѣкомъ, сръбомъ, българомъ и т. н. Всичко това разоряваше до крайностъ населението и правяше невъзможно всѣкакво културно напредвание. Не трудно бѣ на строго организираната османлийска военна сила да помете въ едно късо време тѣзи избраници на провидѣнието и да създаде на мѣстото на тѣхнитѣ често мѣняюща се обема си области едно крѣпко сръдновѣково господарство съ могъща централна властъ. Въ нѣколко десетки години отгорѣ, въ областитѣ между Егейското и Адриатическо море на югъ и западъ и между Черното море и Карпатитѣ на истокъ и сѣверъ, турското владичество тури край на племеннитѣ раздори и разбойнически нахлувания и създаде възможностъ за мирно и спокойно развитие на производителнитѣ сили на тѣзи страни. Историцитѣ обикновенно обичатъ да сравняватъ турското нашествие въ Европа съ онова на монголскитѣ и хунскитѣ орди. Тѣзи бѣха наистина едни дивашки нахлувания съ цѣль за ограбване на по-засѣднатитѣ европейски племена, до като турското нашествие още въ първитѣ години прояви своятъ организаторски характеръ. Османлийскитѣ завоеватели показаха високъ държавенъ смисълъ, като заличиха дребнитѣ враждующи владѣтели, а оставиха непокътнати вътрѣшнитѣ урѣдби, до колкото тѣ отговаряха на нуждитѣ на населението. Мъдро тѣ успѣха да се приспособятъ къмъ мѣстнитѣ условия и се явиха единъ видъ благодѣтели на населението, като го отгърваха отъ непрестаннитѣ вражди и войни на дребнитѣ феодални вла-

дѣтели, които го разоряваха. Тѣй, въ нѣколко десетки години, голѣма частъ отъ юго-источна Европа се осѣти като една нераздѣлна економическа единица, на която „дивитѣ азиатски орди“ усигориха мирното и спокойно развитие, а това бѣ едно културно дѣло отъ първа стѣпень. Това благодѣяние впрочемъ сѣ осѣтили и самитѣ туземни работни слоеве, които нерѣдко сѣ помагали на завоевателитѣ въ строшаванieto главитѣ на нѣкои пробудени княжески или болярски амбиции и апетити ¹⁾).

Съвсѣмъ противоположни трѣбва да сѣ били осѣщанията на съборенитѣ величия на българскитѣ велможи и духовни първенци. Колкото по-високо и да сѣ стояли тѣ културно отъ своитѣ завоеватели, но тѣ сѣ били още далечъ отъ да създадатъ едно крѣпко национално единство, една силна национална църква и широка писменность. Българското болярство и духовенство сѣ били образци на сурови, сръдновѣковни грабители, които при развратѣтъ, разсипничеството и коварството на византиеца, прибавяли сѣ и всички жестокостта на полукултурния чловѣкъ. Най-грубий егоизмъ, отсъствие на всѣкакви по-широки хуманни и културни стремления, козни и интриги, немарение за народа и паството, сѣ владѣли най-широко въ тѣхната сръда, и ето защо, замѣненieto имъ съ чуждоземци се е осѣтила, както рѣкохмѣ и по-горѣ, по-скоро като едно благодѣяние, отколкото като злощастие. Ако нашитѣ патриоти ни разказватъ разни басни за „плачѣтъ и риданията“ на населението, когато тѣлпи велможи и духовни първенци сѣ били распилявани по четиритѣ краища на голѣмата османска империя, то произлиза отъ природата на самитѣ тѣзи наши патриоти, които подобно на ония осѣдлани осли, смѣтатъ она денъ за нещастенъ, въ който тѣ не сѣ били яхани. Турскитѣ завоеватели, по самото си положение като господари на нѣколко еднакво почти силни племена, не можаха да се явятъ продължители на националното обединение, нито на българскитѣ, нито на гръцкитѣ, сръбскитѣ

1) Забѣлжителенъ е въ този случай единъ пассажъ отъ манифестъ на Францъ Ракоци къмъ унгарскій народъ, още отъ началото на миналий вѣкъ, въ който се говори слѣдующето: „жестокото робство е за единъ свободолюбивъ и благороденъ народъ хиляди пѣти по-тѣжко отъ самата смъртъ. И до сега народътъ жали единодушно за днитѣ на османското владичество. Доказано е, че това, което австрийцитѣ изсмукватъ въ една година отъ народа, се равнява на онава, което въ продължение на 50 г. е било заплачено на турцитѣ като данѣкъ“.

или други владѣтели. Тѣ се явиха само като носители на държавното единство и, като взеха отгорѣ си тази единствено ползотворна економическа функция на пропѣденитѣ бояри, лишиха ги отъ послѣдното обаяние, което тѣ можаха да иматъ между населението.

Тѣй подчиненитѣ народности сж били оставени сами на себе си, съ тѣхнитѣ разнообразни вътрѣшни общински и и други наредби и национално чувство, до колкото то е блѣщувало въ срѣдата на болярското и духовно съсловие, както и между по-охолното градско население, навѣрно е било затъмнено, предъ религиозний фанатизмъ на иновѣреца завоевателъ, отъ религиозното чувство общо на подчиненитѣ племена. Ако приемемъ, че османлийскитѣ завоеватели сж гледали на покоренитѣ отъ тѣхъ националности, като на едно религиозно цѣло, и сж припознавали за глава на това цѣло грѣцката патриаршия, ний лесно ще разумѣемъ въ каква посока се е проявила затихвалата вражда между разнитѣ националисти и какви сж могли да бждатъ отношенията на грѣцкитѣ свѣтски и духовни първенци къмъ посетелитѣ на българската националностъ. Безъ да искатъ да се сливатъ съ народната масса, тѣ се устремяватъ да завзематъ мѣстата на българскитѣ велможи и духовници и да се явяватъ не само като религиозни представители на българскій народъ, но и като негови национални представители предъ Високата Порта. Този процесъ на унищожаване феодалнитѣ остатъци на националното единство е вървялъ, види се, твърдѣ бавно (Търновската патриаршия е била унищожена въ XVI или XVII вѣкъ, а Охридската архиепископия въ 1767 г.) и едва заинтересуванитѣ въ него грѣцки първенци го смѣтватъ за довършенъ на послѣдний край, ний виждаме отъ другий край да се явяватъ нови носители на българското национално единство, и не вече истощени истърсаци на сръдновековнитѣ владѣтели, а пълни съ жизненни сили представители на новото време, на модерната националностъ.

Ний и по горѣ поменахме, че турското завоевание, при начинътъ на тогавашного имъ господаруване, даде възможностъ на толкова плодородни страни да развиятъ своитѣ производителни сили и да се появи единъ правиленъ обмѣнъ между продуктитѣ на тази велика по своитѣ разнообразни богатства территория. Години подиръ години, полустолѣтия подиръ по-

лустолѣтия се изминаватъ въ сравнително миренъ и сигуренъ животъ и тѣ извършватъ своето: горскитѣ жители напуцатъ своитѣ разбойнически гнѣзда, заселяватъ полетата, и земледѣлието, като обхваща цѣлата страна, става главенъ поминѣкъ на населението. Въ по-гѣститѣ градски центрове изникватъ разни занаяти, и търговията, този великъ революционенъ факторъ, започва да измѣнява физиономията на старото общество. Въ азиатскитѣ владѣния на Турция се появяватъ цвѣтущи манифактурни индустрии, продуктите на които, заедно съ арабийскитѣ и индийски тропически произведения, прескачатъ босфора и се прѣскачатъ по цѣла европейска Турция. Централенъ пунктъ, гдѣто богатствата на широката турска империя намираха стоварище и обмѣнъ, бѣ Цариградъ, пунктъ, който стана въ скоро време прицѣлна точка и за западноевропейската, преимущественно, английската фабрикация.

Тѣй изъ срѣдата на хомогенното българско население изникнаха двѣ крѣпки съсловия, търговско и занаятчийско, които въ скоро време се явяватъ, на мѣстото на изчезналитѣ велможи и първенци, смѣли и упорни носители на българското национално единство. Преди обаче да преминемъ къмъ разгледването на онѣзи общественни движения и борби, които се предизвикаха отъ появяването на тѣзи съсловия, ний ще трѣбва да споменемъ и за два особенни слоя, рожба на тѣзи преходни времена — чорбаджитѣ и грѣкоманитѣ ¹⁾. По всичко се види, че първитѣ сж се появили като посрѣдници между мѣстнитѣ власти и населението, а вторитѣ сж били резултатъ между друго и на грѣцкитѣ усилия да вмѣкватъ издигналитѣ се по какъвто и да е начинъ първенци въ сферата на грѣцкото влияние. Еднитѣ сж били слѣдствие на турското управление, другитѣ на грѣцката култура и грѣцкото влияние предъ властитѣ или чуждитѣ народи. Еднитѣ се появяватъ на всѣкадѣ изъ по-населенитѣ центрове, другитѣ само тамъ, гдѣто грѣцката култура е била на почетъ или хванала повечко корень. Но ако за първитѣ може да се каже, че сж изпълнявали на първо време извѣстна общественна функция, вторитѣ сж слѣдвали само своя собственъ интересъ, като сж преминавали въ редоветѣ на една привилегирована и почитана националностъ. Благодарение на своята по-висока култура и на своето привилегировано положение, грѣ-

1) Голѣмъ интересъ и отъ наша гледна точка представлява изслѣдването за появяването на тѣзи двѣ особенни исторически общественни групи.

патриаршия и гръцката аристокрация сж успѣвали да на-
 ть своя езикъ и националностъ на отдѣлни единици или
 ни, както и да унищожаватъ останалитѣ паметници и
 ставители на българската националностъ, но тѣ сж били
 чь отъ да разумѣятъ своето време, вслѣдствие на което
 то тѣхно политическо и културно могъщество се обръща
 нищо предъ ново народилитѣ се общественни слоеве. Тѣ
 ха да трѣбятъ български езикъ, литература и др. осгатыци
 една стара економическа епоха, но тѣ бѣха безсилни
 нараствающитѣ нови економически сили — търговията и
 нититѣ, които съ желѣзна необходимостъ изискваха и съз-
 ха свой езикъ, своя писменностъ. При всичкий вънкашенъ
 хъ на своята хитра панелленска политика, тѣ не пред-
 яваха особенна економическа сила и, слѣдователно, нѣ-
 а на ръка ни едно оръжие, което да може да се бори съ но-
 производителни сили и трѣбваше постѣпенно да отстъп-
 на тѣхъ общественното поле. Его защо въ моментътъ,
 то гръцкитѣ свѣтски и духовни първенци мисляха да
 зднуватъ своето национално тържество, своята пълнѣйша
 да надъ българската националностъ, ний виждаме надъ
 гария да лѣти вече духътъ на едно ново национално по-
 тание, първий звънъ за националното обособление. Българ-
 та Охридска Архиепископия биде закрыта въ 1767 год.,
 то послѣденъ ударъ върху сръдновековнитѣ носители на
 гарската националностъ, по петъ години по рано отъ това
 1762) знаменититѣ провъзвѣстнически думи на отца Паисий
 ха исхвъркнали вече изъ святогорската келия и станаха
 низъ на цѣли поколения. „О неразумне и юроде! Поради
 се срамишъ да се наречешъ болгаринъ . . . Или не са-
 али Болгаритѣ царство и господарство? Ти Болгарино, не
 еврѣщай ся, знай свой родъ и языкъ!“ — въ тѣзи прости,
 енергични думи се крие пълна характеристика на послѣ-
 ний подиръ това сто годишенъ периодъ на национално въз-
 ждане. Огъ него моментъ нататкъ, както говори поетътъ,

. . . . Българскиятъ роль
 История има и става народъ.

Тѣзи горчиви думи на святогорски калугеръ сж се от-
 сяли къмъ една нищожна шепа свѣтъ, къмъ нѣколцина
 пѣпнали на лице първенци по образование и богатство,

които не сж смѣяли да се наричатъ българе, а не ки-
самий българский народъ. Този не се е отричалъ никога отъ
своята националностъ, не се е никога срамувалъ отъ по-
тъй като отъ името си се срамуватъ само тѣзи, положени-
на които не отговаря на такова име. Бозаджията не се сра-
мува да се нарѣче бозаджия, защото занятието му е сродно
съ самото му сѣществуване, но единъ офицеръ или офицеръ
всячески ще се постараятъ да потулятъ своето бозаджийско
происхождение. Ако за тия времена името българинъ е знача-
„ратай и овчаръ“, както се оплаква Паисий, или потъпка-
робъ и крѣтъ, ровящъ земята и доставящъ само блага
лѣгналитъ на гърба му съсловия, то какъвъ е билъ самия
българский народъ, ако не робъ и червъ, та да се срамува
отъ състоянието си? Вдигналий се до образование, богат-
ство и раскошъ българинъ, които му сж създавали по-
честь, уважение и влияние между подобнитъ първенци
отъ друга националностъ, естествено се е срамувалъ
се нарича българинъ и, което е по-важно, съвсѣмъ
му е било въ интереса да принадлежи къмъ една тъй ниска
поставена и неизвѣстна националностъ. Турското могѣщество
и въ края на миналий вѣкъ е достатъчно внушавало респектъ
на неподвластнитъ нему международности, и слѣдователно, бъл-
гарский търговецъ-първенецъ е билъ добръ и почтителенъ
посрѣщанъ като турски поданикъ. Обаче, относително на-
ционалността си той е предпочиталъ да се нарича грѣкъ
„любороденъ еллинъ“, тъй като това му е създавало привиле-
гировано положение, както спрямо своитъ еднородци, тъй
спрямо другитъ националности. Преди всичко, извѣстно е, че
грѣцката националностъ въ миналий и въ началото на днеш-
ний вѣкъ е била на голѣма почетъ между европейскитъ на-
роди, и поради своята славна древностъ и поради голѣмата
търговия, която грѣцитъ водяха тогава почти съ всички страни на
свѣта¹⁾; послѣ повдигналото се економическо благосъстояние на
грѣцитъ влияело е несъмнѣнно твърдѣ силно върху турскитъ вла-
сти; и трето, всѣки първенецъ, въ съсловно отличие отъ тъмната
масса изъ която е излизалъ, приемалъ е грѣцки езикъ и обичаи.
Но кога тѣзи първенци, съ развитието на търговията и за-

¹⁾ Филелленската мания, която обвземаше тогава европейскитъ културни
слоеве (жертна на която падна между другитъ и Байронъ) се дължи въ голѣма
сѣгленъ на расцѣтъванието на грѣцката търговия.

титѣ, се умножаватъ и въ завчерашнитъ свои сѣсѣди и по-
овители съглеждатъ силни конкуренти, загнѣздили се въ
срѣдата на тѣхната унаслѣдована економическа областъ, гдѣто
говори тѣхенъ езикъ, въпросътъ за „бащиното наслѣдие“,
националността, исптква на прѣвъ планъ. Постоянно
силвающитъ се търговия и занаяти се водятъ най главно
срѣдата на това население, гдѣто тѣ сж изниквали.
сбройнитъ срѣщи, връзки, сношения, зависимости и т. н.
нто се явяватъ като тѣхно слѣдствие, се вършатъ посрѣ-
ствомъ езика и писмеността и първий тласкъ, който тѣ
натъ на умственната дѣятелностъ на човѣка се отзовава
върху създаването расадници за езика и писмеността, сирѣчь,
върху отварянието на училища, и върху изработванието на
инъ общъ говоримъ и писменъ езикъ. Испървенъ тукъ тамъ
пѣкватъ даскали на българско четмо и писмо, послѣ книги,
квари, поучни книги, училища (Габровското образцово училище
1832-1835 г., нѣколко години подиръ това се основава въ
елестъ даже търговско училище, а въ 1836 Априловъ покана всички
таважни български книжовници да се сговорятъ за еднакво
че азбуке и правописъ) и обучението на националенъ езикъ
обезпечено. Истина, че грѣцката патриаршия, — като
збираме подъ това название оная станъ грѣцки и грѣко-
ански паразити, които сж били успѣли да заематъ съответ-
венно измѣненитъ спорѣдъ времето мѣста на старитъ вел-
кожи и духовници — въ интереса на собственното си сѣществу-
вание, е бивала принуждавана да отваря образователни цен-
рове съ грѣцки езикъ и писменостъ, но това не е можало
свѣнъ да усили ревността на първитъ борци за българската
ационалностъ. Потрѣбитъ на размножилитъ се кандидати за
рвенци не сж могли вече да се удовлетворяватъ съ хвър-
нитъ имъ късчета отъ страна на патриаршията; тѣхний апе-
тъ е могълъ да бжде удовлетворенъ само съ поглѣщанието на
елото патриаршеско наслѣдство.*) Конфликтътъ, отпърво
ухъ, неизбѣжно е трѣбвало да избухне и Хатти-Шерифътъ
1839 г. е далъ основата, върху която се започватъ пър-
тѣ дружни официални опити на българскитъ свѣтски и духовни

*) Търновский митрополитъ Иларионъ е самъ помагалъ на първо време
се отвори Габровското училище, макаръ по-сетѣ да е изгорилъ българската
риаршеска библиотека. Пловдивскій Никифоръ, като не е можалъ съвсѣмъ
аресуши новото течение, отбивалъ го е отъ по важнитъ градски центрове.

първенци да си извоюватъ самостоятелно черковно и училищно управление, което въ скоро време се преобръща въ цѣло народно движение за отдѣление отъ цариградската патриаршия.

Въ своя „18 Брюмеръ“ Карлъ Марксъ забѣлѣзва, че когато една буржуазна класа се готви да тури рѣзка на една незавладѣна отъ нея общественна властъ, тя се облича въ костюма на почтенната старина и извиква духоветѣ на миналото на помощъ, за да прокара по-леко желанната реформа. Тази истина ний виждаме нѣколко пѣти да намира своето потвърждение въ периода на нашето духовно възраждане и политическо събуждане. Съществено условие за развитието на появилитѣ се презъ миналий вѣкъ търговски и занаятчийски съсловия е било, да се явятъ представители на българската националностъ и отъ нейно имѣ да влияятъ на държавната властъ и да я опѣтватъ въ посоката на своитѣ классови интереси. Това е естествено стремление на всѣка общественна класа, когато тя има подъ себѣ си богата, хранителна почва, а широкитѣ граници на турската империя даваха голѣмъ пазаръ за българскитѣ производителни сили. Още неизраствали и неокръпнали, тѣ повдигнаха знамето на славното минало и отецъ Паисий се провиква изъ своята свитогорска килия: „Или не са имали Болгаретѣ царство и господарство, за толико царствували и били чудни по вся земля, и много пѣти отъ силни римляни и отъ мудри греци данъ вземали и давали имъ царюве и кралоуве свои царски дщери въ супружество, за да би имѣли миръ и любовъ съ цари болгарски?“ Това е възвеличението на политическото могъщество на българската националностъ, която потомцитѣ на „ратаитѣ и овчаритѣ“ се готвятъ тъй же славно да представляватъ. „И отъ всего-славянскаго народа най-славни били болгари: първо са они патриарха имѣли, първо они са крестили, най-болѣ земля они усвоили; тако отъ всего народа славянскаго они силни и честни били, и първи святія словенскія отъ болгарски родъ и языкъ просіяли!“ . . — това е духовното могъщество въ миналото на българина. Тогава, запитва отецъ Паисий, „поради что се срамишъ да се наречешъ болгаринъ и не четипъ по свой языкъ и не думашъ? Ти, болгарине, не превръщай ся: знай свой родъ и языкъ и учи ся по своему езику!“ — ето ви реалний смисълъ на „божественный

възгласъ“ изъ тъмнината на вѣковетѣ, това е първото практическо искание, което новий животъ извлича отъ въскръсяването на антикитѣ сѣнки на миналото. Да знаятъ свой родъ и езикъ, да четатъ, да се учатъ и да се молятъ на него езикъ, всички ония, които осѣщатъ нужда отъ четмо, писмо и богослужение, това не значаше по-друго освѣтъ да се истрѣгне духовното и училищното дѣло отъ ръцѣтѣ на тѣзи, които се явяваха орждие на съучастници на една силна конкурирующа ги търговска класа, — гърцитѣ и слѣтитѣ съ тѣхъ гъркомани. Въ тоя „божественъ възгласъ“ се изразяваше страстното желание, неизменната потребба за новата класа, да се доближи чрезъ националното представителство до централната властъ, главногo ръководство за нейното преуспѣвание. Цѣлъ вѣкъ подиръ Паисия българската мисль се истоцава въ подобно историческо-нижовно възвеличаване на политическото и духовно минало на българщината, до като практическата дѣятелностъ напѣва всички налични сили да удовлетворява образователнитѣ нужди на населението, да подкопава всячески почвата подъ краката на своя противникъ и да щурмува самата централна властъ. Това безсѣзнателно покриване съ порфирната мантия на миналото доста грубитѣ интереси на настоящето е тъй трайно и тъй естествено въ историята на буржуазната общественна борба, че единъ вѣкъ подиръ Паисия, при самия свършекъ на епохата на възражданието, ний виждаме въ лицето на Раковски още еднѣжъ съ феерически блѣсъкъ да пламва „таинственно-величавата“ картина на българското политическо и духовно минало, за да отстъпи мѣсто на единъ периодъ съ по-трезво и по-критическо отношение къмъ днешната и миналата дѣйствителностъ.

Борбата на търговската и занаятчийска класа за влияние върху държавната машина бѣше нелека борба. Първа прѣчка тя срѣщаше въ индиферентността на самото българско население, което далечъ отъ да се раздвижи отъ патриотическитѣ възгласи на Паисия и други предвѣстници¹⁾ не мареше ни даже за най-близкиѣ си духовни интереси (богослужение и пр.). Другояче и не можеше да бѣде. Раз-

¹⁾ Г-нъ А. Тодоровъ въ своята *Българска Литература* казва, че „възгласътъ на Паисия и неговитѣ исторически вѣсти произведоха голѣмо впечатление въ масата на народа“. Нѣма нужда да се доказва, до колко такова вънрѣжение е далечъ отъ истината.

мирдава бѣ една много малка частъ отъ градското население, която или сама съвпаднаше въ събудилитѣ се търговски и занаятчийски слоеве или идваше въ нѣкакво какво да е сближение съ тѣхъ. Ако единъ общественъ слой не се раздвижи отъ измѣненитѣ условия на неговото съществуване, никакви „божественни възгласи“ не могатъ му подбѣйствува. Съ постъпennото вмѣкване на по голѣма частъ отъ градското население въ кръга на интереситѣ на новата общественна класа, увеличава се и нейната сила, а слѣдователно, и нейното общественно значение. Втората прѣчка съставляваха увилитѣ се около централната власть гръци и гръкомани, които инстинктивно осѣщаха въ новитѣ хора свои гробокопатели. Тѣ насочваха своитѣ отбранителни удари въ двѣ посоки — въ отнѣмание срѣдствата за влияние на населението (черкви, училища и др. т.) и въ интригитѣ и набѣдяването предъ властитѣ. Трета прѣчка бѣ самия строй на централната власть. Турското владичество, което преди три вѣка тѣй прекрасно се бѣ приспособило къмъ мѣстнитѣ условия и даже усиѣ да създаде и въ съседнитѣ страни благоприятна за себе си атмосфера, не можеше да върви заедно съ новото време и да отговаря на неговитѣ нужди. За да не закрие своето собствено съществуване, то биде, наистина, принудено да тури край на яничарскитѣ, кърджалийски, спахийски и дербеевски вилѣянния, обаче това не можеше по никой начинъ да задоволи голѣмитѣ апетити на новата общественна класа. Тя изискваше, щото всички провинциални и централни органи на властта да се намиратъ подъ нейно влияние и Рашидъ Паша, който схващаше до нейдѣ духътъ на времето, бѣ привудилъ Султанъ Абдулъ Меджида да даде единъ видъ конституция (Хатти-Шерифътъ на Гюлхане въ 1839 г.), по това си остана на книга, както и всички послѣдующи опити за реформи. Тази държавна импотентность се крие въ неесгешественното положение, което завзема самата централна власть въ Турция. Султанътъ и неговата власть произхождатъ отъ турскитѣ военни и духовни първенци, единственната общественна почва на които се намира въ остатото назадъ отъ вѣкътъ турско градско и селско население и което отговаря на старитѣ феодални уредби. Всички тѣзи съсловия, отъ варваривътъ или разбойникътъ селенинъ или гражданинъ, до първенецътъ воененъ или духовенъ, съ Султана на чело, съставляватъ едно свързано цѣло, което може прекрасно да функционира като

държавен организмъ. Вътрѣ въ това цѣло обаче се намира единъ нѣколко пати по многоброенъ елементъ, привадлѣващъ къмъ търговската и индустриална класа, жизнениѣ интереси на които изискватъ, щото мѣсгната и централна властъ да бждатъ, ако не въ нейни рѣдѣ, то, най малко, на нейно благорасположение. Въ срѣдата на това феодално цѣло се развива раята — гърци, българи, арменци, евреи — и достига до една економическа сила, която на всѣка стѣпка се срѣща съ държавний механизъмъ въ неговитѣ всевъзможни видове и е принудена или да си направи подвластенъ този механизъмъ или да си създаде новъ по свой образъ и подобие¹⁾. Турскитѣ власти, които не допускатъ въ своята срѣда представители на тѣзи нарастнали сили и се явяватъ винаги и навсѣкждѣ вѣрни само на своето заобиколено отъ капиталически води феодално островче, опитватъ се съ всички сили да противостоятъ на този двоенъ вътрѣшенъ и външенъ напоръ, което и създава толкова катастрофи. Отъ края на 17 й вѣкъ се започва распаданieto на империята и върви безспирно. Сърбия, Гърция, Ромъния, Египетъ, Сирия, всички тѣзи страни се откъсватъ за да заживѣятъ самостоятеленъ животъ. Надъ това фатално противорѣчие между нарастналитѣ економически сили и неспособността на турскитѣ владѣтели да се явятъ тѣхни представители, Турция загуби България, ще загуби Македония,²⁾ и ще бжде принудена да прескочи презъ Босфора на отвѣдний брѣгъ, гдѣто я очаква сжщата сждба. Ни една държава не може безнаказанно да игнорира ролята, за която е тя създадена: да се явява винаги и навсѣкждѣ представителка на достигналитѣ до общественно значение производителни сили.

И тѣй, новата общественна класа насочи всички налични сили на събужденото българско общество къмъ отстра-

1) Въ Руссия, напстина, и до сега съществува абсолютната монархия, но тамъ тя се гради отъ една страна на едно сто милионно земледѣлческо население, отъ друга пъкъ нѣма конституционна страна, парламентътъ на която тѣй предупредително да удовлетворява и най малкитѣ нужди на търговската и капиталистическа класа, както това върше руский абсолютизмъ. Въ послѣднитѣ 30—40 год. русското правителство даже сили се да развива капитализма у дома си, както едно оранжерейно растение, което разумѣва се, ще подрови най първо самия него.

2) Съ вѣренъ политически инстинктъ македонскитѣ патриоти у насъ не довърватъ ни една минута на прокламиранитѣ недавно „македонски реформи“. Всѣка истинска реформа е смъртъ за режима въ Турция, а днешнитѣ негови крѣпители съществуватъ благодарение на него режимъ. Ще си покачатъ ли тѣ сами въжето?

невието на горнитѣ прѣчки: индиферентността на масата (вмѣкването ѝ въ кръга на своитѣ интереси), съперничеството на грѣцкитѣ духовни и свѣтски първенци и неподатливостта на турското управление. Въ нѣколко години отгорѣ набраха се достатъчно умственни сили изъ чужди и наши училища и опита се добръ почвата подъ нозетѣ, за да се започне открита борба съ грѣцката патриаршия. Неофитъ Бозвели, който като архимандритъ е знаелъ „истинко грабежитѣ, злоупотрѣбленията, кознитѣ и безчестието“¹⁾, на грѣцкитѣ владии, смѣло подкачилъ борбата, като канялъ българитѣ „да подаватъ право на Султана жалби противъ ония владии, които не сж били вече за търпение“²⁾, сирѣчь, явилъ се вѣренъ изразителъ на всичко онова, що населението отдавна е знаело и осѣждало. Той бѣ избралъ за центръ на своята дѣятелностъ Цариградъ, и това бѣше твърдѣ естествено. Българската търговска и занаятчийска класа не е имала въ никой градъ отъ турската империя тѣй многобройни и тѣй влиятелни представители, както въ столицата. Отъ всички крайща на империята сж се стичали тукъ български търговци и занаятчи, които сж били първитѣ и най-енергични водители на черковната борба. Тукъ, въ сърдцето на държавната машина, гдѣто сж се разигравали всички економически борби между разнитѣ националисти, гдѣто българската търговия и индустрия е била достигнала до своето цвѣтуеще състояние, тука е трѣбвало да бѣде и огнището, отъ гдѣто да искачатъ една подиръ друга искритѣ, които подпалиха огънятъ, отъ тука е трѣбвало да се подаде и първий сигналъ за борба. Неофитъ Бозвели и всички други послѣдующи дѣятели по черковната борба, естествено тукъ можаха да проявятъ своята дѣятелностъ, защо тѣ не бѣха нищо по-друго освѣнъ литературни или политически представители на цариградскитѣ българе, най-предний и най-боевий корпусъ на българската търговска и занаятчийска армия. Вече прѣзъ 1845 г. ний виждаме Неофитъ Бозвели заедно съ другъ единъ монахъ Иларионъ, нарѣченъ по сѣтнѣ Макариополски, да се представятъ предъ везира и патриарха, съ редовни пълномощия отъ цариградскитѣ български търговци и занаятчи, и заявяватъ исканията на българския народъ: да му се признаятъ известни правдини въ черковното управление. Портата отговорила, по патриарше наставление, съ за-

¹⁾ А. Тодоровъ. Българска Литература. Стр. 186.

²⁾ Пакъ тамъ.

точаванieto на „пълномощницитѣ на Българския народъ“ и отъ този моментъ се започва срѣщо грѣцкитѣ владии и грѣцкото черковно управление въобще, повсемѣстна борба, която въ 60-хъ год. се преобрѣща въ бурно народно движение.

За да успѣе една тѣй малка, може да се каже, нищожна частъ отъ 5—6 милионния народъ, каквато сж съставлявали търговскитѣ и занаятчийски слоеве, да представи своитѣ нужди като искания на цѣлъ народъ и да го поведе на борба за тѣхното достигане, трѣбвало би, щото самитѣ тѣзи искания да съдържатъ елементи, тѣй или иначе удовлетворяющи голѣмата маса,—или като съставляватъ необходима стѣпенъ за повдигане на по-долу стоящитѣ класи, или пъкъ улесняющи тѣхната борба за испѣкване на обществената арена. Широкитѣ народни движения винаги се явяватъ, когато исканията на ръководящата революционна класа сж същевременно близки искания и на всички по-долу находящи се общественни класи или пъкъ когато първата, въ интереса на пропагандата, разшири своитѣ искания до толкова, до колкото е потребно да увлече народнитѣ слоеве въ борбата за достигане частнитѣ свои классови интереси. Историята ни посочва много случаи, въ които народнитѣ движения носятъ единиятъ и или другиятъ характеръ или двата заедно въ различна стѣпень. Въ дадения случай, борбата за черковнитѣ правдини се водеше отъ важни за всички слоеве близки интереси и отъ далечни „расширени“ классови интереси. Черковното управление на България бѣ се обърнало за цариградската патриаршия и назначаванитѣ отъ нея владии, архимандрити и свѣщенници, въ скѣпа търговия, която имъ позволяваше, по подобieto на турското административно управление, да се обогатяватъ на смѣтка на градското и селско население. Освѣнъ това, за да покрие единъ дългъ отъ 7,000,000 гр., происхождението на който навѣрно трѣбва да се дири въ разврата и раскопний животъ на божиитѣ помазанници, патриаршията е настоявала да се събира произволна владичина по такъвъ единъ начинъ, че на къща се е падало по 20—30 гр., а, по нѣкои, дори и 50 гр. (равни по стойността си на днешни 80—100 лева) Това управление съ неговото обирство, разсипничество и развратъ тѣжеше еднакво на всички, земледѣлци, занаятчи, търговци, първенци и вмѣкваше всички слоеве въ борбата. Частнитѣ „расширени“ интереси се падаха на българскитѣ свѣтски и духовни първенци, които

щѣха да наслѣдятъ мѣстото на пропѣденитѣ гърци, а търговцитѣ и занаятчийтѣ не можаха да не осѣщатъ, че вслѣдствие на тази промѣна, тѣ ще се доближатъ до политическата властъ като представители на българския народъ, и въ негово име, а въ свой интересъ, ще изискватъ финансови, економически и всѣкакви други полезни за класата си реформи. Тѣзи далечни интереси се явяватъ и скрититѣ двигатели на цѣлий периодъ на възражданито, както и на периода на послѣдвалитѣ го национални борби за черковно и политическо освобождение.

Едно общественно движение, което обхваща насмалъ всички слоеве отъ народа и ги насочва въ продължение на повече отъ четвъртъкъ вѣкъ въ една посока, естествено е, че не ще може да спази за презъ всичко това време своето единство, своята първоначална физиономия. Економическитѣ сили, които бѣха дали първи потикъ на това движение, успѣли сж за презъ това време да измѣнятъ общественното положение на дѣйствуващитѣ въ него слоеве на народа и да породятъ въ тѣхната срѣда нови отношения. Едноформенната на първо време общественна срѣда, вслѣдствие самия ръстъ на обществото, подъ влиянието на економическото развитие, постъпенно се диференцира и създава, бавно, но сигурно едни различия, които скоро се преобрѣщатъ въ явни общественни противорѣчия. Изобщо тая разнородна вече масса се смѣта като едно нераздѣлно цѣло спроти грѣцката патриаршия и нейнитѣ органи, но въ сама себе си, тя носи вече червея, който я разяда, сама въ себе тя намира вече борби, които я подкосяватъ. И това не сж различия въ мнѣнията относително приложността на тия или ония срѣдства за борба, а това сж вече различия въ цѣлитѣ, които трѣбва да си постави движението. И тукъ, както и въ всѣко настѣпателно народно движение, най първий по време слой често осѣда върху плѣщитѣ на идящитѣ подиръ него, отдѣлни групи и личности отпадатъ, отклоняватъ се, измѣнятъ, просто дезертирватъ или се спирватъ, но дълбокото, още недостигнало истинската си цѣль, течение напиратъ съ елементарна сила, искрътва и завлича преградитѣ, размѣства расположението на преднитѣ сили и придава нова посока на общото движение, на пълно съответствуваща на измѣненитѣ времена и условия.

За тѣзи измѣнения въ първоначалната борба, както и за другитѣ въпроси, ще поговоримъ идущий пътъ.

СОЦИАЛЕНЪ ПРЕГЛЕДЪ.

Борбата за всеобщото избирателно право въ Австрия и развитието на австрийското работническо движение. — Сжествуващата избирателна система. — Избирателнитѣ законопроекти на графъ Таафе, князь Виндишгреца и графъ Кадени. — 25 годишнината отъ провъзгласяването на Парижката Коммуна. — Нейното историческо значение и нейното дѣло. — Поражението на италианскитѣ въ Африка и падението на Криспи. — Колониалната политика предъ Германскій Райхстагъ. — Юбилейтъ на Вилхелма Либнехта и бѣлѣжки по неговата дѣятелность.

Въ надвечерието на Февруарската революция въ Франция презъ 1848 г. тогавашний министръ Гизо произнасяше отъ депутатската трибуна, съ самоувѣреность на единъ старъ рутинеръ, прославениятъ думи: „Всеобщото гласоподавание е една утопия и това никога нѣма да се сбъдне“. Смыслътъ на тѣзи думи ще стане ясенъ, ако си спомнимъ други едни думи, които сжщо е казвалъ Гизо и които останаха още по-прославени. Като се обръщаше къмъ индустриалцитѣ, търговецитѣ, банкеритѣ и другитѣ богаташи Гизо забѣлѣжаваше, че монархията на Луй Филипа благоприятствува развитието на търговията и индустрията и завършава своята речъ тъй: „Messieurs, enrichissez-vous, enrichissez-vous!“ (Господа, обогатявайте се, обогатявайте се!). А тъй като властѣта е била всѣкога най-могъщото сръдство за забогатяване — било като създава закони покровителствующи имотнитѣ класи, било като създава многобройни доходи за сжщитѣ имотни класи — то естествено бѣше гдѣто аристокрацията и едрата буржуазия се обявиха противъ всеобщото гласоподавание. Последното отваря вратата на управлението за неимотнитѣ класи и имъ дава възможность да обърнатъ противъ богатшитѣ това сръдство, въ което до тогава се ползуваха само богатшитѣ. Като се обявяваше противъ всеобщото избирателно право, Гизо защищаваше по-чече капиталистическитѣ интереси. А когато той заявяваше, че всеобщото гласоподавание никога не ще се осжществи, той посъветуваше, както постъпватъ обикновенно всички хора, които считатъ своитѣ съсловни интереси за върховенъ законъ и взематъ своитѣ политически желанія за дѣйствителность.

До колко малко всеобщото гласоподавание бѣше утопия позовава обстоятелството, че нѣколко мѣсеца слѣдъ предмѣтнитѣ думи на Гизо, слѣдъ Февруарската революция, то бѣ въведено въ френската конституция, гдѣто стои и до днѣ днешенъ.

Въ 1848 г. Франция бѣше единичката европейска страна гдѣто избирателната реформа се осъществи. Но днесъ тя е вече осъществена напълно или съ малки ограничения въ повечето европейски държави: въ Англия, Белгия, Германия, Швейцария, Италия, България, Гърция, Испания, Дания. Въ останалитѣ страни изключая Турция и Русия, именно въ: Холандия, Австро Унгария, Швеция и Норвегия, Ромѣния подъ давлението на работническата класа и на преднитѣ елементи на буржуазията, тази реформа е на пътѣ да се осъществи. Днесъ ний искаме да поговоримъ за напредѣкътъ, който е направила идеята за всеобщото избирателно право въ Австрия.

* * *

Както бѣше въ Белгия тѣй и сега въ Австрия, най силенъ и най рѣшающъ факторъ въ борбата за избирателното право се явява работническата социалистическа партия. Нейнитѣ членове стоятъ въ първитѣ редове на борбата, а дребната буржуазия и — радикалитѣ въ Белгия, младочехитѣ и антисемититѣ въ Австрия — съставляватъ по-скоро резервата. Едно кратко изложение на работническото движение въ Австрия е прочее въ непосредствена свръзка съ предмѣта ни.

Социалъ-демократическата партия въ Австрия прие настоящата си программа и организация и се уреди окончателно въ 1888 година. За съставътъ на партията читателятъ може да сѣди отъ слѣдующитѣ редове извлечени изъ рапортьтъ на партията до Брюкселскій международенъ социалистически конгрессъ (1891).

„Въ Австрийската работническа партия сѣ братски сгруппирани социалиститѣ отъ всички народности населиющи империята: вѣмни, чеки, поляци, италиянци и други. Всичкитѣ тѣзи елементи сѣ съгласни и образуватъ една истинска международна партия. Социалиститѣ работници не познаватъ расцѣпленията и враждитѣ, които раздѣлятъ водителитѣ на различнитѣ народности въ империята¹⁾).

Огнositелно развитето на движението и условията на австрийскій политико-общественъ животъ срѣщаме слѣдующето:

„Това което затруднява напредѣкътъ и организацията на социалистическата партия е разликата въ економическото състояние на различнитѣ части на Австрия.

„Вънъ отъ голѣмитѣ съвременни капиталистически организации дѣйствующи въ полза на буржуазията и имѣющи за слѣдствие всичкитѣ убийствени спътници на експлоатацията, се срѣща една феодална организация и една патриархална система. Естествено че селянинътъ, който се намира въ една такава първобитна цивилизация, стои ниско въ всѣко отношение.

„Въпреки една на глѣдъ либерална конституция слѣдитѣ на феодализма сѣ многобройни и тѣхното влияние върху живота и законо-

1) Rapport du Congrès International ouvrier socialiste (Bruxelles 1891), т. 1, стр.: 211 и 212.

дателството е голѣмо. Всичко това създава една такава сложна система, при която е невъзможно да смѣтаме Австрия за държава на висотата на модернитѣ европейски държави.

„Имотнитѣ класи — феодалната класа и буржуазията чрезъ всички срѣдства прѣчатъ на работната маса да се освободи отъ економическото и политическото иго, което тѣжи върху нея. Има единъ цѣлъ арсеналъ закони, които служатъ за тази цѣлъ. Църквата отъ своя страна съ моралното си господство съдѣйствува да се държи народа въ подчиненностъ и безсилия.

„Свободата на сдружаванията, на събранията, на коалициитѣ и на печата е оградена съ такива ограничения щото ползуването отъ нея е почти невъзможно и като че тя съвсѣмъ не съществува“.

Социализмътъ носи въ себе си такава могъща сила на растение, щото въпреки всички искусствени и естествени прѣчки той си пребива широкъ пътъ въ массата и числото на неговитѣ привърженици расте не по дни, а по часове. За днешното състояние на партията въ Австрия, читателътъ ни може да сѣди по слѣдующитѣ цифри, които ний вземаме изъ стенографическитѣ протоколи на четвъртий конгресъ на партията държанъ въ Виена въ 1894 год. ¹⁾

Отъ поменатий рапортъ излиза, че *Виенскиятъ организационенъ окръгъ* брой 197 различни партийни организации: за самообразование, синдикати, читалища и политически клубове. Отъ категорията на послѣднитѣ въ Виена има 9 съ около 700 члена, останалитѣ организации броятъ 42,630 членове между които *2800 жени*. Презъ 1893 въ Виена сѣ станали 980 социалистически събрания изъ които 23 били растурени, а 10 запрети. Въ околността на Виена партията брой 48 организации съ 3034 членове мъже и 245 жени. *Долна-Австрия* брой 246 организации съ 43,330 членове. Събрания е имало 1097 изъ които 20 растурени и 29 запрети.

Презъ 1893 въ Виена е имало осѣдени 122 членове на партията на 250 лева глоба вкупомъ и 5 год. и 5 деня затворъ.

Вънъ отъ нѣмскитѣ организации въ Виена има 10 чехски организации съ 1671 членове мъже и 268 жени. Въ *Горня-Австрия* е имало презъ 1893 г. дружества за самообразование 10 съ 984 членове и едно женско работническо дружество съ 97 членки. Освѣнъ това въ Г. Австрия има 14 работнически синдикати съ 899 членове и 6 работнически пѣвчески дружества съ 146 членове. Общата цифра на членоветѣ въ горѣпоменатитѣ дружества е 2126. Събрания сѣ държани 164, а растурени само двѣ. Сѣдени 30 души, отъ които 23 оправдани, а 7 наказани съ 4 деня затворъ и съ 228 лева глоба.

Въ *Залибургъ* е имало 11 различни дружества съ 995 членове, а сѣ държани 170 събрания. Въ *Щирия* е имало 40 групи съ

¹⁾ Verhandlungen des vierten österreichischen social-demokratischen Parteitag. Wien 1894, гл. стр: 9—27 и 147—149.

Въ 1848 г. Франция бѣше единичката европейска страна гдѣто избирателната реформа се осъществи. Но днесъ тя е вече осъществена напълно или съ малки ограничения въ повечето европейски държави: въ Англия, Белгия, Германия, Швейцария, Италия, България, Гърция, Испания, Дания. Въ останалитѣ страни изключая Турция и Русия, именно въ: Холандия, Австро-Унгария, Швеция и Норвегия, Ромъния подъ давлението на работническата класа и на преднитѣ елементи на буржуазията, тази реформа е на пътъ да се осъществи. Днесъ ний искаме да поговоримъ за напредѣкътъ, който е направила идеята за всеобщото избирателно право въ Австрия.

* * *

Както бѣше въ Белгия тѣй и сега въ Австрия, най-силенъ и най-рѣшающъ факторъ въ борбата за избирателното право се явява работническата социалистическа партия. Нейнитѣ членове стоятъ въ първитѣ редове на борбата, а дребната буржуазия и — радикалитѣ въ Белгия, младочехитѣ и антисемититѣ въ Австрия — съставляватъ по-скоро резервата. Едно кратко изложение на работническото движение въ Австрия е прочее въ непосредствена свръзка съ предметъта ни.

Социалъ-демократическата партия въ Австрия прие настоящата си програма и организация и се уреди окончателно въ 1888 година. За съставътъ на партията читателътъ може да сѣдне отъ слѣдующитѣ редове извлечени изъ рапортътъ на партията до Брюкселскій международенъ социалистически конгрессъ (1891).

„Въ Австрийската работническа партия сѣ братски сгруппирани социалиститѣ отъ всички народности населилющи империята: вѣмпи, чехи, поляци, италиянци и други. Всичкитѣ тѣзи елементи сѣ съгласни и образуватъ една истинска международна партия. Социалиститѣ работници не познаватъ расцѣпленията и враждитѣ, които раздѣлятъ водителитѣ на различнитѣ народности въ империята⁽¹⁾).

Огнositелно развитето на движението и условията на австрийскій политико-общественъ животъ срѣщаме слѣдующето:

„Това което затруднява напредѣкътъ и организацията на социалистическата партия е разликата въ економическото състояние на различнитѣ части на Австрия.

„Вънъ отъ голѣмитѣ съвременни капиталистически организации дѣйствующи въ полза на буржуазията и имѣющи за слѣдствие всичкитѣ убийствени сплѣтници на експлоатацията, се срѣща една феодална организация и една патриархална система. Естествено че селянинътъ, който се намира въ една такава първобитна пивилизация, стои ниско въ всѣко отношение.

„Въпреки една на гледъ либерална конституция слѣдитѣ на феодализма сѣ многобройни и тѣхното влияние върху живота и законо-

1) Rapport du Congrès International ouvrier socialiste (Bruxelles 1891), стр.: 211 и 212.

дателството е голѣмо. Всичко това създава една такава сложна система, при която е невъзможно да смѣтаме Австрия за държава на висотата на модернитѣ европейски държави.

„Имотнитѣ класи — феодалната класа и буржуазията чрезъ всички сръдства прѣчатъ на работната маса да се освободи отъ економическото и политическото иго, което тѣжи върху нея. Има единъ цѣль арсеналъ закони, които служатъ за тази цѣль. Църквата отъ своя страна съ моралното си господство съдѣйствиува да се държи народа въ подчиненность и безсилия.

„Свободата на сдружаванията, на събранията, на коалицитѣ и на печата е оградена съ такива ограничения щото ползуванието отъ нея е почти невъзможно и като че тя съвсѣмъ не съществува“.

Социализмътъ носи въ себе си такава могъща сила на растение, щото въпреки всички искусствени и естествени прѣчки той си пробива широкъ пътъ въ массата и числото на неговитѣ привърженици расте не по дни, а по часове. За днешното състояние на партията въ Австрия, читателтъ ни може да сѣди по слѣдующитѣ цифри, които ний вземаме изъ стенографическитѣ протоколи на четвъртий конгрессъ на партията държанъ въ Виена въ 1894 год. ¹⁾

Огъ поменатий рапортъ излиза, че *Виенскиятъ организационенъ окръгъ* брой 197 различни партийни организации: за самообразование, синдикати, читалища и политически клубове. Огъ категорията на послѣднитѣ въ Виена има 9 съ около 700 члена, останалитѣ организации броятъ 42,630 членове между които 2800 жени. Презъ 1893 въ Виена сѣ станали 980 социалистически събрания изъ които 23 били растурени, а 10 запретени. Въ околността на Виена партията брой 48 организации съ 3034 членове мъже и 245 жени. *Долна-Австрия* брой 246 организации съ 43,330 членове. Събрания е имало 1097 изъ които 20 растурени и 29 запретени.

Презъ 1893 въ Виена е имало осѣдени 122 членове на партията на 250 лева глоба вкупомъ и 5 год. и 5 деня затворъ.

Вънъ отъ нѣмскитѣ организации въ Виена има 10 чехски организации съ 1671 членове мъже и 268 жени. Въ *Горня-Австрия* е имало презъ 1893 г. дружества за самообразование 10 съ 984 членове и едно женско работническо дружество съ 97 членки. Освѣтъ това въ Г. Австрия има 14 работнически синдикати съ 899 членове и 6 работнически пѣвчески дружества съ 146 членове. Общата цифра на членоветѣ въ горѣпоменатитѣ дружества е 2126. Събрания сѣ държани 164, а растурени само двѣ. Сѣдени 30 души, отъ които 23 оправдани, а 7 наказани съ 4 деня затворъ и съ 228 лева глоба.

Въ *Залимбургъ* е имало 11 различни дружества съ 995 членове, а сѣ държани 170 събрания. Въ *Щирия* е имало 40 групи съ

¹⁾ Verhandlungen des vierten österreichischen social-demokratischen Parteitag. Wien 1894, гл. стр.: 9—27 и 147—149.

2258 души, 7 читалища съ 510 членове, 18 синдиката съ 1465 членове. Различни събрания: синдикални и политически е имало 403. Съдени около 15 души. Въ *Каринтия* е имало 14 различни дружества, които сж имали около 130 различни събрания въ една година. Въ *Украйна* има организирани 1296 души; съдени около 12 души. Въ *Триестъ* правителството растурило работническитѣ дружества; закрѣпило се само едно съ 140 членове. *Тироль* брои 37 различни дружества съ 2879 членове, които сж имали 484 публични и частни събрания.

Относително *Чехско*, гдѣто социалистическото движение е силно развито, конгресътъ е получилъ свѣдения само за Западна Чехия брояща 47 различни организации съ 5009 членове. Държани събрания 458, а запретени 10. Освѣтъ това извѣстно е още, че бохемскитѣ въглекопачи иматъ 67 дружества броящи 20,000 членове. *Моравия* брои 42 дружества съ 2261 членове; държани 68 публични събрания, отъ които 10 запретени. Въ *Шлезия* имало на 1 Януарий 1894—17 дружества за саморазвитие съ 1462 членове и 10 синдиката съ 50 членове.

На 1 Януарий 1894 партията е имала *политически вѣстници*: на нѣмски языкъ 14 имѣющи вкупомъ 78,400 абонати, на славянски язици 8—23,500 абонати. Органи на синдикатитѣ: на нѣмски 18 съ 58,360 абонати, на славянски — 13 съ 30600 абонати. Изобщо партията притежава 53 вѣстника, които се распродаютъ въ 190,850 екземпляра. Презъ 1891 г. партията е имала само 35 вѣстника съ 100,000 абонати, а въ 1886 едвамъ 10 вѣстника съ 21,400 абонати. Значи въ периодътъ 1889—94 числото на вѣстницитѣ, както и на тѣхнитѣ абонати *се е увеличило петъ пѣти*. Тука не влизатъ извънреднитѣ издания, като напр. единственниятъ майски брой, който въ 1893 се е распродалъ въ 55,000 екземпляри, а въ 1892 въ 23,000.

* * *

Легалниятъ пътъ къмъ политическата власть, къмъ която се стреми и трѣбва да се стреми всѣка работническа партия, бѣше и остава още до сега затворенъ за австрийскитъ пролетариятъ. Неговата воля, която е и волята на болшинството, нѣмаше просторъ да се прояви, защото пролетариятъ бѣше изключенъ и сега още е изключенъ отъ законодателното тѣло на страната. Той трѣбва да се подчинява на закони, въ изработването на които не е вземалъ ни най малкото участие. А какъ работническата класа ще може да защитява своитѣ жизнени и катадневни интереси, какъ ще може да се постигне подобруването на своето економическо положение, когато властта отъ която най главно зависи това подобруване се намира въ ржцѣтъ на нейнитѣ господари? Напрасно ще идатъ всички усилия до тогава до като едно нищожно меншество отъ дворяни, фабриканти, банкери, търговци стоятъ на чело на държавното управление. Напрасно ще отидатъ всички усилия и жертви за да се побѣди неприятели, до като най

главната крѣпостъ, снабдена съ всички усъвършенствуващи боеви оръжия е още въ неговитѣ ръцѣ. Работниците трѣбва да превзематъ тази крѣпостъ и да обърнатъ топоветѣ ѝ срѣщу войнитѣ бивши владѣтели. И тъй като най първото и най силното укрѣпление на тѣзи широка крѣпостъ е парламента, то работниците най напредъ къмъ него насочиха своитѣ нападения. Но за превземанieto на такова едно укрѣпление не трѣбватъ куршуми и гранати, а гласоподавателни бюлетини. Затова и първото неогордливо искание, което австрийската работническа партия написа на своето знаме бѣше: „всеобщо, еднакво и тайно избиранелно право за всички! Долю съсловния парламентъ, долю съсловнитѣ привилегии и финансовата олигархия!“

Съ една упорита настойчивостъ и бестрашна борба нашитѣ австрийски другари се заловиха на работа. Въ скоро време тѣ покриха цѣлата страна съ многобройни дружества и съюзи имѣющи за цѣль добиванieto на всеобщото избиранелно право. На всѣкадѣ, въ всички градове, тѣ свикваха събрание, правѣха митинги, издаваха прокламации, и приобѣгваха до всички легални срѣдства, за да извоюватъ свсето мѣсто на държавното кърмилло. Успѣхътъ на нашитѣ белгийски другари, които се бориха за сѣщата реформа и сподучиха да я истрѣгватъ отъ цензитарний (избиравния чрезъ цензъ) белгийски парламентъ презъ Априлий 1893 г. още повече окуражи австрийскитѣ работници и даде силенъ потикъ на движението имъ. Съ още по-голяма пламенностъ и енергия тѣ се впуснаха въ борбата. До колко послѣдниятъ е била силна може да се сѣди отъ обстоятелството, че отъ 1 Май до 15 Септемврий (1893) т. е. въ четири мѣсеца и $\frac{1}{3}$ сж станали 438 събрания на които е приета една и сѣща резолюция: „всеобщо, еднакво и директно избиранелно право“. За едно отъ тѣзи събрания именно, което стана на 9 Юлий (н. с.) въ Виена — каквото не е бивало никога, ний ще поговоримъ по-долу, а сега нека забѣлѣжимъ, че отъ горнитѣ 438 събрания, 104 сж станали подъ отворено небе, 81 сж биле запретени, и 10 растурени.

Нашитѣ другари не се лѣжахъ въ надѣжлитѣ си. Още нѣколко усилия и вратата на крѣпостъта щѣше да се отвори подъ напорътъ на съединената и организирана народна масса.

На 10 Октомврий Австрийскитѣ Парламентъ стѣпваше въ есенната си сессия. На 9 ий вечерътъ въ цѣла Австрия се свикаха събрания (въ Виена само такива сж станали 16) за да се направи натискъ на правителството и парламента. На 10-ий Октомврий парламентътъ отвори засѣданията си и Графъ Гаафе — министръ-предсѣдатель обяви, че внесе законопроектъ за избирателна реформа.

Тука ний ще си позволимъ да приведемъ отгѣследи отъ едно наше писмо изъ Виена съ дата ²/₁₄ Октомврий, въ което ний излагахме единъ разговоръ съ друг. Адлера — единъ отъ най виднитѣ представители на Австрийската социална демокрация. Писмото бѣше испратено въ софийскитѣ „Другаръ“, но гдѣто то не се

появи поради малкия форматъ на вѣстника. „Ний можемъ да се гордѣемъ; заявяваше ни др. Адлеръ, съ една побѣда, която до-
бихме не тѣй лесно, както това може да се струва на пръвъ пог-
ледъ. Дѣйствително, широката и систематическа агитация у насъ
не датира отъ дълго време насамъ. Обаче това, което сме напра-
вили е бивало съпровождано съ такива мъчности и препятствия,
за които само единъ австриецъ може да си даде смѣтка. Пред-
ставете си — за всѣко едно събрание ний трѣбва да искаме по-
зволение отъ полицията. Почти всѣки брой на нашия органъ
(Arbeiter Zeitung*) е конфискуванъ“. Нъ въпрѣки това нашитъ
австрийски другари успѣватъ до като прокурорскій паркетъ не е
турилъ ръка върху броя, въ два часа отгорѣ да разпространятъ
около 14,000 екземпляра и послѣ печататъ второ издание, *малко*
— безъ пассажитѣ, които е исхвърлилъ прокурорътъ — за про-
винцията. „Насъ всѣки день ни осаждаатъ, продължи Адлеръ. Его
азъ скоро ще имамъ единъ процесъ за моята агитация презъ
миналата зима въ Чехия**). . .“

Относително събранието на 9 Юлий, за което споменахме по-
горѣ — презъ него день всичката войска се е намирала въ боевъ
редъ въ казармитѣ, а асфалтовитѣ тротоари на градътъ били пос-
лани съ пѣськъ за да може по тѣхъ свободно да се движи кавал-
ерията, тѣй като правителството се е страхувало отъ вълнение —
ето що казваше Адлеръ.

„Това събрание съставлява епоха въ нашата борба. То по-
тиква дълото нѣколко крачки напредъ. До него лещъ никога Виена
не е виждала нѣщо подобно. Но това събрание има цѣла история...
Още нѣколко мѣсеца до това, ний захванахме да печатаме въ
всѣки брой на Arb. Zeitung, че на 9 Юлий се канятъ виенскитѣ
работници на голѣмо събрание, което ще стане въ най голѣмата
зала въ Виена — въ тази на градскій съвѣтъ. Забѣлѣжете че това
правяхме безъ да бѣхме искали още залата и безъ да бѣхме получили
позволение отъ полицейскій префектъ. Следъ нѣколко постоянни
печатания на сѣщото обявление, азъ бѣхъ повиканъ въ полицията,
гдѣто градоначалникътъ ми заяви, че събранието нѣма да бѣде
дозволено. — Какъ тѣй, му отговарямъ азъ, когато не сме на-
правили още никакво заявление? Когато направимъ заявление,
другъ въпросъ — ако откажете, тогава събранието нѣма да стане.
Ний продължавахме да печатаме поканата, безъ да съобщаваме
нѣщо на читателитѣ си за заплашванията на градоначалникътъ.
Последниятъ на нашето заявление отговори съ категорически от-
казъ. Тогава ний се обърнахме за залата къмъ бургомистра (кмета)
— той ни отказа сѣщо. Обръщаме се къмъ цѣлиятъ градскій съ-
вѣтъ, по послѣ къмъ държавний съвѣтъ, но и въ тѣзи дѣй виси
инстанции сѣщиятъ отказъ. Безъ да гледаме на това, ний продъл-
жавахме да печатаме поканата. Единъ день градскій кметъ по-

*) Работническиятъ вѣстникъ тогава излизаше само два пѣти въ недѣлѣта,
сега е катадневенъ.

**) По този процесъ Адлеръ биде оправданъ.

другарьтъ Рейманъ комуто заявява, че ще отпусне залата, то му гарантираме редътъ и тишината. Въ отговоръ на това азъ му съобщава, че ний ще намѣримъ 1500 наши хора, които ще грижатъ за тишината и ще носятъ като отличителенъ знакъ на кокарда. — Тъзи е историята на събиранieto, на което присъствуваха около 40,000 работници. Въ същото време на едно събрание на работници чехи присъствуваха около 40 души“.

Преди да съобщимъ мнѣнието на Адлера върху реформата на Таафе, ний ще опишемъ въ нѣколко думи съществующий измѣнителенъ режимъ въ Австрия.

Австрийската камара на депутатитѣ — законодателното тѣло на австрийската монархия (Унгария не е представена въ камарата на депутатитѣ) числи 353 члена избирани за 6 години. Избирателитѣ се дѣлятъ на четири категории. Всѣка категория избира едно члено число депутати.

Първата категория съставляватъ едритѣ землевладѣлци, които въ 1891 г. сж били всичко 5042, а избиратъ 85 представители.

II. Търговскитѣ камари въ 1891 г. на брой 583 иматъ право да избиратъ 21 представители.

III. Градскитѣ жители, които плащатъ най малко 10 лева въ годъ върхнинитѣ и такситѣ 30 лева *прѣкъ даядия*. Такива избиратели въ всичкитѣ австрийски градове наедно е имало въ 1891 г. — 338,500 души. Последнитѣ иматъ право на 118 депутати. Избирателитѣ три категории избиратъ наедно 244 депутати, които сж избрани *направо*.

Най сѣгнѣ четвъртата категория избиратели сж селянитѣ. Тази категория избиратели е имало въ 1891 — 1,387,572 и иматъ право да избиратъ 129 представители. Но селенитѣ избиратъ своитѣ представители не направо, а чрезъ делегати. Селски общини съ повече отъ 500 души избиратъ по трима делегати, а общини съ население до 500 души избиратъ по 6 делегати. Последнитѣ се избиратъ и избиратъ изъ между себе си депутати.¹⁾

Читателътъ вижда отъ горната таблица, която му преведохме, колко въпиющъ и чудовищенъ е по своята реакционностъ днешний австрийски парламентаренъ режимъ. Градското мъжско население въ 24 години нагорѣ застига въ Австрия цифрата 4 1/2 милиона. Въ тѣхъ иматъ право на гласъ само 338,500 души, а общинитѣ съ население до 500 души сж въ цѣлата смисълъ безправни същества, защото въ истото време една шепа крупни собственици (5,402) избиратъ 1/4 отъ народното представителство. Въ какво се състоеше реформата на графъ Таафе?

Като дворянинъ и поземеленъ собственикъ Таафе запази привилегията, която даваше на 5402 чифликчиите право да иматъ 85 представители. Той запази още и привилегията

¹⁾ Избирателътъ трѣбва да има най малко 24 години, а избираемия — 30. Това се отнася до всичкитѣ категории.

вече не да преобразува съществуващият редъ на нѣщата, а да го спази. Несъмнено: тя толкова малко ще успѣе да противостои на работническата класа, колкото малко дворянството и духовенството сполучиха да противостоятъ на самата нея. Австрийски либерализмъ върви отъ поражение на поражение предъ напорътъ на новитѣ общественни сили. Миналата година още той располагаше съ болшинството въ Виенски градски съвѣтъ, а сега послѣдниятъ е въ рѣцѣтъ на антисемититѣ.

Консерваторитѣ — поземелни собственици въикашно нищо не губяха съ въвежданieto на избирателната реформа. Както видѣхме Таафе запази всичкитѣ тѣхни привилегии. Даже нѣщо повече: той очакваше съ въвежданieto на реформата едно временно усиление на консерваторитѣ. Обаче послѣднитѣ излѣзоха по-предвидливи отъ своитѣ водители. Тѣ помислиха и за утрѣшния денъ, който не щѣше да бѣде въ тѣхна полза. Единъжъ принципътъ на всеобщото избирателно право прокаранъ не щѣше да бѣде трудно на неговитѣ бѣдѣщи избраници да унищожатъ и чудовищнитѣ привилегии на едритѣ чифликчии.

По този начинъ двѣтѣ до тогава воююща и непримирими партии, консерваторитѣ и либералитѣ, си подадоха дружно ръка. Къмъ тѣхъ се присѣдини и партията на поляцитѣ, състояща се отъ шляхтичи, графове, барони и други дворяни. За реформата се обявиха младочехитѣ и антисемититѣ, нѣмскитѣ националисти, рутенитѣ и още нѣколко малки групи. Обаче тѣ съставляваха меншеството въ Парламента, когато тритѣ антиреформаторски групи брояха вкупомъ около 220 гласа. Сѣдбата на реформата бѣше извѣстна. Тя бѣ отхвърлена, а съ нея наедно падна и графъ Таафе презъ Ноемврий 1893 г. Неговото мѣсто зае коалиционното министерство на князь Виндишгреца, въ което влѣзкоха либералитѣ, клерикалитѣ и поляцитѣ.

Ако и министерството Виндишгрецъ да дойде на властъ като опозиционно на избирателната реформа, обаче то не можеше да отстрани въпросътъ. Агитацията въ страната растеше. Массови събрания ставаха всѣки денъ въ по-големитѣ градове. Сѣщия денъ, когато Виндишгрецъ стѣпи на властѣта едно грамадно множество работници имаха нѣколко сбивания съ полицията. Народътъ окураженъ отъ предложението на Таафе сега искаше още по-настойтелно избирателната реформа и най-главното: той ставаше заплашителенъ.

Коалиционния кабинетъ биде принуденъ да внесе отъ своя страна единъ законопроектъ. Споредъ него всичкитѣ досегашни категории избиратели си оставатъ тѣй както си сѣ. Но къмъ тѣхъ се прибавя една нова категория, която ще има право да избира 43 депутати. Всичкитѣ категории ставатъ петъ, избранитѣ депутати — 396. Въ новата, петата категория, влѣзатъ само тѣзи граждани, които сѣ свършили гимназия или нѣкое занаятчийско училище и при това сѣ служили една година като доброволци въ войската или пъкъ сѣ били непрекъснато презъ двѣ години

членове на нѣкоя взаимно-спомогателна касса за болни. Споредъ този законопроектъ получаваха право на тласъ най-много 300,000 нови избиратели, когато 4 милиона оставатъ при старото положение.

Слѣдъ година и половина съществуване коалиционното министерство си даде оставката. Между консерваторитѣ и либералитѣ изникнаха недоразумения, както по избирателната реформа, така и по отварянieto на една славянска гимназия въ Цилли, за което отваряние се обявиха консерваторитѣ, а противъ което бѣха либералитѣ.

Слѣдъ единъ краткъ периодъ на министерско междуцарствие биде съставенъ новъ кабинетъ отъ графъ Бадени — изъ поляшката партия. Презъ миналий м. Февруарий графъ Бадени внесе третиятъ по редъ избирателенъ законопроектъ. Както своитѣ предшественникъ графъ Бадени остави съществуващитѣ категории, тѣй както си сѣ. Той създава една пета категория, която ще има право на 72 нови депутати. Въ тѣзи категория влѣзва всѣки, който има най-малко 24 години, който не е лишенъ отъ политическитѣ си права и който преди изборътъ най-малко 6 мѣсца живѣе въ същиятъ избирателенъ окръгъ. Въ новата категория влѣзватъ съ еднакво право и избирателитѣ отъ другитѣ четири категории. Изъ новата категория сѣ изключени всички слуги, които живѣятъ въ домоветѣ на господаритѣ си. Избирателитѣ отъ V-та категория избиратъ не чрезъ делегати, а *направо*.

Новитѣ 72 депутатски мѣста по отношение къмъ областитѣ се разпредѣлятъ както слѣдва: Чехия 18, Галиция 15, Долна-Австрия 9, Моравия 7, Щирия 4, Горна-Австрия и Тиролъ по 3, Далмация, Буковина и Шлезия по 2, Залцбургъ, Каринтия, Крайна, Форарлбергъ, Истрия, Гьорцъ, Градиска и Тиентъ по 1. Единъ представител се пада на 300,000 души.

Преимуществата на проекта на графъ Бадени предъ този на Виндишгреца се състоятъ въ това, че новиятъ законопроектъ прокарва принципътъ на всеобщото избирателно право, макаръ и само въ петата категория.

Реформата на графъ Бадени ще бѣде ли приета или не? — това ний нѣма да се забавимъ да съобщимъ на читателитѣ си цомъ като Парламента се произнесе.

Идването на работническата класа на чело на управлението въ лицето на своитѣ съзнателни и классови представители е необходимото условие за пълното икономическо и политическо освобождение на човѣчеството. Това ний наричаме съ други думи: диктатурата на пролетарията. Такава една диктатура е вече съществувала. „Искате ли вий да знаете що е диктатурата на пролетарията?“ пита Енгелсъ „тогава погледнете на *Парижската Коммуна*“¹⁾.

1) Глед. предисловието на Енгелса къмъ *Гражданската война въ Франция*.

И тъй като на 18 и 27 Марта (н. с.) се напълниха 25 години отъ прогласяването на Парижката Коммуна, то ний се ползуваме отъ случая да се повърнемъ върху това велико събитие.

Вече едвѣжъ, въ IV кн. на севлиевското списание *Социалъ-Демократъ*, ний говорихме върху обстоятелствата, които предшествуваха провъзгласяването на Коммуната, както и върху нейното историческо значение. Сега, тука ний ще погледнемъ на въпросътъ отъ друга страна, именно ще видимъ какво е направила Коммуната, като съобщимъ същевременно и нѣколко епизоди изъ нейната история.

Коммуната не бѣше резултатъ на едно съзнателно и отъ дълго време приготвено работническо движение. Тя бѣше дѣло на слѣпата и непредвидена случайностъ. Народътъ, като непригственъ не можаше да разбере всичкото нейно значение и това обстоятелство повреди много на послѣдующето развитие на събитията. Твърдѣ често въ дѣлата и постѣпките на хората на Коммуната се съглежда тѣзи нерѣшителностъ и неопредѣленостъ, които съпровождатъ всѣкога неясността и неопредѣлеността въ идеите и намѣренията.

Малко имаше такива лица, къмъ които би могли да се приложатъ стиховетъ на Eugène Pottier взети изъ неговото стихотворение *L'Insurge* (въстанникътъ):

En combattant pour la Commune
Il savait que la terre est une;
Qu'on ne doit pas la diviser.
Que la Nature est une source
Et le capital est une bouzse,
Où tous ont le droit de puiser.¹⁾

Господствующето течение между работниците тогава бѣше „мютюализмътъ“²⁾ т. е. стремлението на работниците да станатъ собственици чрезъ създаването на ефтиний кредитъ и на взаимноспомогателни банки. Само работниците участвуващи въ Парижката секция на *Международното Работническо Дружество* (Интернационала) имаха по-ясно представление за съвременний социализмъ. Но тѣ, както вече забѣлѣзахме бѣха малобройни.

Всичко това съдѣйствува много за несполуката на комунистическото движение. Но значението на Коммуната като първо сериозно опитване на пролетарията да вземе властта въ ръцѣтъ си остава голѣмо. Слѣдъ тѣзи общи забѣлѣжки нека мивемъ на предметъта си.

Непосредственитѣ причини, които предизвикаха народното движение на 18 Мартъ сж нѣколко. Първо мѣсто държатъ престателствата на тогавашнитѣ управляющи на Франция. Правителството високомѣрно заявяваше, че не ще даде на Пруссия „нито една

¹⁾ Като се бореше за Коммуната — Той знаеше, че земята е една — че нея не трѣба да дѣлятъ. — Че природата е источникъ единъ — и капиталътъ кесия една, на която всички иматъ еднакви права.

²⁾ Родоначалникътъ на *мютюализма* е Прудонъ.

педя французска земя, нито единъ камъкъ французска крѣпостъ“. Нѣмскитѣ войски въ това време обсаждаха Парижъ, а парижския народъ опованъ на правителственната декларация храбро стѣпеше на своитѣ постове, търпеше всички жертви и лишения — естественни спътници на обсадата. Какво е търпѣло тогава парижското население може да се съди отъ слѣдующитѣ думи, които ний извличаме изъ единъ *правителственъ* рапортъ¹⁾.

„Презъ шестъ недѣли парижанитѣ ѣдяха на день *само по 30 грамма конско месо*. Отъ 18 Януарий хлѣбътъ, въ който имаше само една трета ржъ или жито се падаше по 300 грамма на день на човѣкъ, така щото единъ възрастенъ човѣкъ трѣбваше да се задоволи всичко съ 330 грамма храна. Смъртността, която до тогава бѣше 1500 души на день изведнѣжъ достигна и замина цифрата 5000 .

Въ това време въ Парижъ имаше стотина хиляди здрави и способни мъже, които искаха отъ правителството да имъ раздаде оръжия за да могатъ да излѣзатъ срѣщу неприятелтъ. Правителството ръководимо отъ инстинктивниятъ страхъ отъ въоръжения народъ — страхъ, който лежи въ сърцето на всѣки управляющъ, — отхвърли жалбата на парижанитѣ. Тѣзи частъ отъ населението, която бѣше въоръжена, тѣй наречената *Национална Гвардия* искаше също всеобщото народно въоръжаване. Тѣ искаха слѣдъ като се въоръжи цѣлия народъ да напустнатъ пасивната защита, на която ги бѣше осѣдло правителството, да излѣзатъ изъ стѣнитѣ на Парижъ и да дадатъ едно общо, генерално сражение на неприятелската войска. Парижското население вѣрваше, че по този начинъ то ще побѣди или въ най малкиятъ случай ще нанесе голѣми поврѣди на неприятелтъ и ще го накара да бѣде умѣренъ въ исканията си.

Озвѣнъ това миналото на Франция ни показва, че тя вече нѣколко пѣти презъ Великата Револуция е отблъсквала вънѣшното нашествие, не съ редовнитѣ войски, но съ въоръжений народъ. Обаче управляющитѣ се бояха, че тѣзи въоръжена масса може да се обърне противъ самитѣ тѣхъ и да поиска да вземе управлението въ рѣцѣтъ си. Правителството прочее отказа на всички народни искания, като съвѣгваше парижанитѣ да стоятъ мирни и за да ги поласкае то наричаше тѣхното поведение „великодушна негърпеливост“. Генералъ Трошю, командантъ на Парижъ, заявяваше още, че отъ всенародното въоръжение нѣма нужда „и, продължаваше той, азъ си *имамъ свой собственъ планъ*, който не ще отѣрия никому до гдѣ не го изпълна да краятъ, а отъ парижското население искамъ въ замѣна на моитѣ усилия да продължава да има въ мене довѣрието, съ което ме е възнаграждавало до сега“.

¹⁾ Както този документъ тѣй и всички други, които ний ще цитираме по натѣтъкъ сж извлечени изъ сборникътъ на документи съставенъ отъ нѣкой си Andreol: подъ главание: *Le gouvernement de 4 Septembre et la Commune de Paris.* (Paris 1874).

Можемъ да си представимъ слѣдъ това какво бѣше възмущението на парижскій народъ на 21 Януарий, когато той узна, че правителството, което се кълнеше, че не ще даде нито една педя земя, нито единъ камѣкъ крѣпость, което отхвърляше помощта на народътъ като излишна и заявяваше, че то си има свой „собственъ планъ“ за защита на Франция и на Парижъ — че това правителство сега капитулираше предъ Бисмарка, при най унижителни условия. Парижъ, който пренесе най голѣми жертви и претърпѣ нечувани лишения — Парижъ се виде измаменъ, излъганъ и подло предаденъ.

Цѣлия мѣсецъ Февруарий мина въ едно трѣскаво движение. Различнитѣ революционни групи въ столицата се възползуваха отъ положението да проповѣдватъ заеманieto на властта и събарянieto на буржуазното реакционно правителство. Последното не се чувствуваше безопасно въ Парижъ и се премѣсти въ Версайль. Но въ Парижъ бѣха останали тонове и различни оржия, които можаха да паднатъ въ ръцѣтъ на народа. То почна да прибира всичко при себе си. Народътъ разбра о време намѣрението на Тиера и Трошю и когато на 18 Мартъ се явиха нѣколко дружини войска подъ началството на генералитѣ Леконтъ, Томасъ и др. да прибератъ останалитѣ по различнитѣ парижски височини тонове народътъ се въспротиви. Генералитѣ заповѣдаха на солдатитѣ си да унотрѣбятъ оръжие, но тѣ като същински чада на народа захвърлиха пушкитѣ и се побратимиха съ него. Въ същия день Централний Комитетъ на Националната Гвардия избранъ отъ 215 баталиона зае градскій съвѣтъ и се объяви за временно правителство.

Но Централний Комитетъ не считаше себе си за една власть произтекающа направо отъ народната воля и за това той назначи общински избори. Той заявяваше, че ще връчи властта на избранитѣ съвѣтници. Общинскитѣ избори станаха на 25 мартъ. Съ 250,000 маса народътъ възложи на избранитѣ 90 общински съвѣтници грижитѣ на управлението. Тѣзи съвѣтници и съставляваха *Парижската Коммуна*. На другий день, 27 Мартъ, Централний Комитетъ предаде властта на новитѣ избранници.

„На другий день, лише очевидецътъ Лиссагаре, дойдоха двѣстѣ хиляди граждани предъ Градскій Съвѣтъ за да турнатъ избранитѣ на тѣхнитѣ мѣста. Баталионитѣ (на националната гвардия) вървяха презъ всичкитѣ улици при биянието на барабанигѣ, съ фригийски шапки на знамената и червени кърпи по пушкитѣ, придружени отъ останалитѣ върни на Парижъ пѣхотници, артилериисти и матрози и се стичаха на Гревската Площадъ, както хилядитѣ ручей на едно исполивско течение. На срѣдата предъ Гривския домъ, срѣщу централната врата, имаше издигната една голѣма естрада. Бюстътъ на Републиката опасанъ съ червени ешарпове и обвитъ въ червени знамена стои по високо и владѣе надъ събранието. Надъ покривитѣ на Стражарската кула се развява грамаденъ прапорецъ, съ пламъчни язици, който извѣстява на цѣла

Франция богатата вѣстъ. Стотини баталиони пристигатъ на площадъ и вареджатъ предъ Градския домъ своитѣ свѣтащи отъ слънцето пушки съ щикове. Тѣзи които не се сбраха на площадъ варедиха се надалечъ по продължението на Севастополския бѹвардъ и по крайбрѣжието. Предъ естрадата има наковани много знамена, пѣкои отъ които трицѣтни, по всички съ червено опасани — всичко символъ на народното управление. До като площадъ се пълняше пѣяха се пѣсни, музикитѣ играяха *Марселезата* и *Походната пѣсенъ* (le chant du départ), роговетѣ свирѣха, а по крайбрѣжието гърмяха топоветѣ на старата община.

„Изведнѣжъ глъчката престана и тишина се въцари между множеството. Членоветѣ на Централний Комитетъ препасани съ червени ешарпове презъ кръстътъ се появиха на естрадата. Ранвие взе думата: „Централний Комитетъ отстъпва на Коммуната своята властъ. Граждани, моето сърдце тѣй е препълнено отъ радостъ, щото азъ не мога да държа никаква рѣчь. Позволете ми само да поздравя парижския народъ за великиятъ примѣръ, който той даде на свѣтътъ“. Единъ членъ на Комитетътъ обяви имената на избранитѣ. Барабанитѣ забиха, оркестритѣ и двѣстѣ хилядното множество захванаха отпово Марсилезата и никой не искаше нищо вече да слуша. Ранвие едвамъ успѣ презъ една кратковременна тишина да извика: „Въ името на народътъ Коммуната е провъзгласена“.

„Въ отговоръ на единъ единственъ викъ се истрѣгна изъ дълбочината на гърдитѣ на двѣстѣ хилядното множество: „Да живѣе Коммуната!“ Шапкитѣ хвърчаха въ въздухътъ подхвърлени съ байонетитѣ и знамената цѣпяха пространството. Изъ прозорцитѣ, изъ покривитѣ на къщата хиляди рѣцѣ махаха бѣли кърни. Бързитѣ, слѣднѣщи единъ слѣдъ други топовни гърмежи, звуковетѣ на музикитѣ, барабанитѣ, таламбазитѣ и тромпетитѣ се смѣсваха въ една обща пѣсенъ. Сърдцата на всички се свиваха, а по очитѣ блѣщѣха сълзи. Слѣдъ Великата Револуция никога сърдцето на Парижъ не е било тѣй силно“. 1)

Този тѣй хубаво наченътъ народенъ празникъ се завърши съ една кървава баня. Но за това ний ще говоримъ въ юнската книжка на *День* по случай 25 годишнината отъ тѣй наречената *Кървава Майска Недѣля*.

* * *

Цѣлътъ и характерътъ на Коммуната се вижда въ нейнитѣ публични документи. Въ единъ отъ тѣхъ обнародванъ въ *Journal officiel* на другий день слѣдъ провъзгласяването ѝ е казано слѣдующето:

„Работниците въ столицата при слабоститѣ и предателствата на управляющитѣ класи разбраха, че за тѣхъ е настаналъ часътъ

1) Geschichte der Kommune von 1871 von Lissagaray (Stuttgart 1894) стр. 118—119,

да спасят положението, като взематъ въ рѣцѣтъ си рѣководанието на общественитѣ работи.

„Буржуазията, тѣхната предшественица, която извърши своето освобождение преди три четвърти столѣтие, която ги предшества въ пътя на революцията не разбира ли че дойде и редътъ на пролетарията да се освободи?“

Въ едно въззвание на Централний Комитетъ срѣщаме още тѣзи думи:

„Работници, не се лѣжете: това което става днесъ е великата борба между *паразитизмътъ и трудътъ, между експлоатацията и производството*. Ако вий сѣе уморени да растете въ невѣжеството и да загинвате въ нищетата; ако вий искате, щото вашитѣ дѣца да сѣе чловѣци ползующи се отъ плодовѣтъ на святъ трудъ, а не да бѣдять единъ видъ *животни* дрессирани за работилницата или войната, оплодотворяющи съ свойтъ потъ богатствата на единъ грабителъ или проливающи своята крѣвъ за единъ деспотъ; ако вий не искате, щото вашитѣ дѣщери, които вий не можете да възпитавате и надзиравате споредъ вашата воля, да бѣдять орждие на удоволствие въ рѣцѣтъ на паричната аристокрация; ако вий не искате, щото разврата и нищетата да хвъргатъ мѣшетъ въ полицията, а женитѣ въ проституцията; ако вий искате, най сетнѣ, царството на правдата, бѣдете разсѣдливи; на крака! и нека силнитѣ рѣцѣ хвърлятъ подъ вашитѣ пети нечестивата реакция!“

Парижската Коммуна бѣше и е клевѣтена още и днесъ. Нейнитѣ вдѣховители и нейнитѣ юначни закрилници сѣе наричани „крадци, подпалвачи, разбойници“. Нѣма нито единъ буржуа отъ „партията на реда“ безразлично дали той носи българското име Заимовъ или пъкъ нѣкое французско или нѣмско име, за когото Парижкитѣ Коммунисти да не сѣе равни на най ужаснитѣ и най отвратителнитѣ хора. На клевѣтницитѣ, на най благородното и най хуманното съвременно събитие ний можемъ да отговоримъ съ думитѣ на Боало: „Calomniez, calomniez, — il en restera toujours quelque chose!“ „Клевѣтете, клеветете, — нѣщо си сѣе ще да остане!“ Коммуната е такова едно велико събитие, щото сѣе ще да остане нѣщо си недосѣгнато отъ вашитѣ злобни клевети.

Но за нещастие на нашитѣ противници Коммуната е напълно и въ всѣко отношение по-горѣ отъ тѣхнитѣ клевети. Така тѣе наричатъ коммуниститѣ разбойници, а въ Парижъ презъ времето на Коммуната сѣе случили по-малко престѣпления отъ колкото се случаватъ обикновенно. Тѣе ги наричатъ „крадци“, когато най голѣмитѣ чиновници въ Коммуната получаваха 6,000 лева *годишна* заплата. Министрътъ на финанситѣ Журдъ имаше подъ расположението си милиони злато, а неговата жена отъ бѣдность ходѣше сама да пере дрѣхитѣ си въ рѣката Сена. Коммуниститѣ, които слѣдъ поражението на Коммуната избѣгнаха отгнѣнението на Версайлъ, като заминаха за странство, живѣеха въ най пълна нищета, когато тѣе можаха да станатъ богати презъ своето пребивание на властѣта. До кадѣе отиваше неподкупимата честность на работни-

ческото правителство може да се сжди отъ секретътъ, който наказваше съ „смъртъ всички чиновникъ или доставчикъ, който се улови въ подкупъ, кражба или злоупотреба“. Крадците не сж на страната на работниците, тѣ сж на страната на „партията на редътъ“.

Едно отъ първитѣ рѣшения на Коммуната бѣше събарянето Вандомската Колонна издигната въ честъ на Наполеоновитѣ побѣди и паданието, на която предричаше Марксъ въ своитѣ „18-ий Брюмеръ“. Въ декретътъ по това е казано, че тази колона е единъ „варварски паметникъ, единъ символъ на грубата сила и на лъжливата слава, едно проявление на милигаризма, едно отрицание на международното право, едно постоянно оскърбление отъ побѣдителитѣ срѣщу побѣденитѣ, едно вѣчно накърнение на единъ отъ великитѣ привципи на Френската Революция — братството“. Духътъ на Коммуната бѣше смѣстено международенъ. Въ много отъ своитѣ възвания тя съединява дѣлото на цѣлото човѣчество съ свето собствено дѣло. Това обстоятелство я прави щото паметта на Коммуната да е почитана отъ работниците въ всички страни. На всѣкадѣ тѣзи година работниците празнуваха нейната 25 годишнина. И най-приятното, което може да съобщимъ на читателитѣ си то е, че тѣзи година и рускитѣ работници испратиха своитѣ братски поздравления до французкиятъ пролетариятъ. Едно такова писмо се появи въ „Vorwärts“ отъ 615 московски работници изъ 26 фабрики.

Коммуната нѣма време да прояви своята дѣятелностъ. Обаче това което направи е достатъчно да ни освѣтли върху това, което тя щѣше да направи по-нататкъ. Изъ по-важитѣ нейни реформи трѣбва да отбѣлжимъ: 1) Раздѣлението на църквата отъ държавата и секвестрирането на църковнитѣ имущества въ полза на народа; 2) Унищожението на постоянната войска; 3) Унищожението на пощната работа въ хлѣбарницитѣ; 4) Унищожението на глобитѣ въ фабрикитѣ и работилницитѣ; 5) Унищожение на всички закони стѣсняюща свободата на словото, на събранията, на печата и на сдружаването.

Всичко това прави Коммуната да служи като фаръ, който ще изведе работническата класа на спасителния брѣгъ.

Въ V книжка на *Демъ* ний оставихме Италианцитѣ при Амба-Алги побѣдени и турнати въ бѣгство отъ Хоанский войвода Маконентъ.

Но друго едно още по-голѣмо нещастие очакваше италианската войска. Въ началото на Марта парламентътъ въ Римъ трѣбваше да се събере. Криспи бѣше вече възбудилъ противъ себе си народнитѣ маси, както съ своята репресивна вътрѣшна политика тѣй и съ своята сѣсипателна колониална политика. Отъ друга страна самата буржуазия, на която той се яви най-напредъ, като спасителъ по причина, която ний изказахме въ брѣве 37—40 на *Социалистъ* (год. I, малко по малко, като виде че всичкитѣ усилия

на Криспи да унищожи социализма не докарваха освѣтъ раздражение въ массата, вдигна отъ него довѣрието си и почна да търси новъ спасителъ. Тѣзи враждебностъ на италианската буржуазия противъ Криспи още повече се усили, когато избраниятъ отъ него парламентъ повѣде една економическа политика въ интереситъ на южно-италианскитъ землевладѣлци и противъ интереситъ на индустриалната буржуазия: едра и срѣдня. Поражението на измислената отъ Криспи италианска експедиция въ Африка препълни чашата на недоволството. Криспи като предвиждаше голѣмитъ затруднения и мъчнотии, които ще срѣщне въ парламента искаше непременно при негово отваряне още да се яви съ побѣда въ джебѣтъ. Така той смѣташе да спаси себе си и кабинетѣтъ, като подразни шовинистическото самолюбие на италианскитъ патентовани патриоти. Криспи телеграфира на генерала Баратиери — главнокомандующиятъ на италианскитъ войски въ Африка — да даде генерално сражение на Абиссинцитъ. Обаче за голѣмо злопастие на управляващитъ военнитъ побѣди не се вършатъ по порѣжката, по каквато се вършатъ избирателнитъ побѣди. Намѣсто побѣда телеграфѣтъ донесе въ Римъ пълно поражение. *Abissus abissum invocat*, едно падание води слѣдъ себе си друго падание. Поражението при Амба-Алаги, доведе паражението при Адуа, гдѣто на 1 мартъ 10,000 италианци паднаха убити или роби въ рѣцѣтъ на нѣколко пѣти по многобройнитъ войски на Менелика.

Това злополучно за италианскій народъ събитие бѣше още по-злополучно за неговий отговоренъ авторъ — Криспи и неговата шайка. Цѣлий полуостровъ се потърси отъ общий народенъ викъ „долу Криспи! долу колониалната политика!“ Въ градоветъ се появиха смущения. Народѣтъ на тѣлпи на тѣлпи правеше демонстрации предъ правителственитъ домове и предъ редакциитъ на правителственитъ вѣстници. Солдатитъ, които трѣбваше да идатъ да подпльнатъ италианскій гарнизонъ въ Африка (Массуа) се отказваха да върватъ. Надруго мѣсто, както въ Милапъ, народѣтъ самъ спираше солдатитъ, чуеше вагонитъ, въ които бѣха тѣ и разваляше релситъ за да не могатъ да заминатъ.

Наситенността, до която бѣше дошла политическата атмосфера, роптанията на массата, които достигаха чакъ до небесата, нервната подвижностъ, която бѣше обладала всички, крайността въ рѣшенията и безстрашието, което дишаше изъ дѣйствиата и постѣпкитъ на хората — всичкитъ тѣзи явления бѣха предвѣстникитъ за една близка и неизбежна революционна буря. За да се омилостиви богѣтъ на демокрацията и да спре своятъ гнѣвъ трѣбваше една изкупителна жертва. Такава не можеше да бѣде никой освѣтъ кабинетъ. Криспи и неговитъ другари си дадоха оставката.

Новий кабинетъ на Рудини заяви, че ще води миролюбива политика, че ще спре всѣкакви завоевателни стремления въ Африка, като се ограничава да запази това, което е вече завладѣно. Вътрѣ въ страната кабинета се обѣща, да варди и почита Конституционитъ закони. Рудини даде *частна* амнистия за политическитъ за-

творници. Между амниситратитѣ бѣха Барбато, де Феличи и Боско, пжтуванието, на които до Римъ бѣше единъ триумфъ. Последнитѣ двама отидоха да засѣдаватъ въ Римскій Парламентъ — защото тѣ двамата бѣха избрани за депутати, когато се намираха въ затвора — а Барбато, макаръ и избранъ, замина за Палермо (Сицилия), гдѣто той смѣта да се установи за всѣкога.

Да не забравя читателътъ, че Криспи получи презъ последнитѣ избори грамадно болшинство. Обаче още въ I кн. на *День* ний заявихме, че неговата побѣда е само една „цифрена побѣда“ и че избиранитѣ отъ него депутати при първата сериозна несполука на своятъ шефъ ще го напустнатъ. Това се случи.

Колониалната Политика на всѣкъдѣ тѣрпи или военни или морални поражения. Бебелъ въ нѣмскій Райхстагъ на 13/25 Мартъ прикова къмъ позорния стълбъ германската колониална политика. „Също и историята на нашата колониална политика, говореше той, е написана съ кръвъ и сълзи“. Той показа злоупотрѣбленията и насилията, които извършватъ правителственитѣ чиновници надъ мѣстнитѣ населения. Особено той раскры варварството на Д-ръ Петерса, управителътъ на нѣмското африканско владение Галла. Въ последнява областъ той палалъ и унищожалъ цѣли села.

„Въ 1891 г. говори Бебелъ, Пеперсъ се намираше въ една експедиция за Килиманджаро. Първото, което той направи слѣдъ издиганieto на своята шатра, бѣше издиганieto на една *биси*. Той бѣше си взелъ за държанка едно хубаво момиче. Това момиче завързало сношение съ единъ слуга на Петерса. Последниятъ заповѣдалъ да обѣсятъ момичето и слугата. Кое то бѣше и сторено. . . . Когато Петерсъ поискалъ да направи едно посѣщение на английската миссия въ Моши последната отказала да приеме единъ убийца. . . . Слѣдъ това Петерсъ се извинява съ африканскитѣ прави по прелюбодѣянieto — той който минува за представител на европейската култура! Но даже и африканцитѣ не сж толкова варвари, колкото ги представлява Петерсъ. Единъ африканецъ бѣ наказалъ съ бой жена си за прелюбодѣяние, но не би я обѣсилъ . . .“

И защо се върше всичко това? Да се отворятъ нови източници за експлоатация на европейскитѣ капитали.

На 17/20 Мартъ *Вилхелмъ Либкнехтъ* напълни 70 години. Кой е Либкнехтъ? — това има малко хора, които сж се интересуваха отъ социалистическото движение, да не знаятъ. Не само историята на нѣмското социалистическо движение е тѣсно свързана съ името на Либкнехта, но той въ сжщото време се явява и единъ отъ първитѣ републиканци демократи презъ 1848 г. „Казвамъ го високо и откровенно: отъ като азъ съмъ станалъ способенъ да мисля — азъ съмъ републиканецъ и републиканецъ ще умря“. Тѣзи думи Либкнехтъ произнасяше на процесътъ, който Бисмаркъ бѣше

повдигналъ противъ него, Бебеля и Хепнера на 26 Мартъ 1872. Биографическитѣ свѣденія, които превождаме по долу черпимъ сѣщо изъ тази рѣчь.

Либкнехтъ е роденъ въ Гиссенъ (Хессенското велико Херцогство) на 29 Мартъ 1826 г. изгубилъ е баща си още презъ дѣтинството си. Роднинитѣ му го приготвили за чиновникъ. Но още въ гимназията той се запозналъ съ съчиненията на Сент-Симона, които съвсѣмъ преобразали неговитѣ намѣрения. На 16 си година слѣдъ блѣстящъ гимназиаленъ испитъ той постѣпилъ въ университета. Въ 1847 година, като смѣталъ че въ Германия реакцията дълго време ще господствува той намислилъ да емигрира въ Америка. Обаче когато билъ вече въ Хамбургъ, срѣща се съ единъ профессоръ, който го разубѣдилъ и го посвѣтвалъ да отиде въ Цюрихъ. Въ послѣдниятъ градъ Либкнехтъ искалъ да стане адвокатинъ, като слѣдвалъ въ сѣщото време най живо работническитѣ нѣмски дружества надѣхани вече огъ идеитѣ на шивачтъ Вейтлинга. На 23 Февруарий 1848 пристига новината за Революцията въ Парижъ. Либкнехтъ побързва да иде тамъ, но той стигналъ вече, когато барикадитѣ били дигнати и народътъ отържествувалъ. Въ Парижъ се образува една дружина подъ предводителството на Георги Хервега за да иде въ Германия и повдигне революцията. Либкнехтъ, падналъ боленъ отъ голѣмитѣ пжтешествия, не можалъ да сподѣли участието на своитѣ другари. Като оздравѣлъ той заминалъ тогава за Цюрихъ. Тука наедно съ Струветѣ организиратъ нова дружина, съ която и минуватъ въ Германия. Тѣ падатъ въ плѣнъ и една щастлива случайность ги отървала да не бѣдѣтъ застрѣлени. Слѣдъ 8 мѣсеци затворъ той билъ освободенъ и като не можалъ вече да се върне въ Цюрихъ заминалъ за Женевъ отъ гдѣто билъ скоро изгоненъ и принуденъ да иде въ Лондонъ. Тука той се запознава съ Маркса, — а съ Енгелса се запозналъ още въ Женевъ и постѣпва въ „сюзьтъ на комуниститѣ“. Слѣдъ 13 години изгнание пълни съ най горчиви лишения и мѣнотии, амнистията отъ 1862 г. му позволила да се върне въ Германия. Най напредъ той постѣпалъ въ редакцията на Norddeutsche Allgemeine Zeitung „Всеобщата сѣверна нѣмска газета“, която тогава била революционна, но скоро той забѣлѣзалъ, че вѣстникътъ подпада се повече и повече подъ влиянието на Бисмарка и напустналъ редакцията му. Въ 1863 год. той се присѣдинява къмъ агитационната борба на Лассала и отъ този день до днесъ непрестанно е вземалъ най енергическо участие въ нѣмското социалистическо движение. Въ 1872 г. Либкнехтъ, слѣдъ като пресѣди нѣколко мѣсѣца предварителенъ арестъ биде осѣденъ на двѣ години крѣпостенъ затворъ за „държавно предателство“, което се състоеше въ това, че сѣ обнародвали въ своитѣ вѣстникъ Volksstaat едно поздравително писмо на Републиканското министерство Гамбета, за гдѣто енергически е протестираалъ противъ насилственното присѣдинение на Елизасъ и Лотарингия Съвсѣмъ недавно още Либкнехтъ пресѣди 4 мѣсеца

затворъ за оскърбление на „величеството“. Либкнехтъ бѣше бѣденъ и бѣдепъ остана.

Либкнехтъ е написалъ много брошури, както и нѣколко капитални съчинения, между които първо мѣсто държи „Робертъ Блумъ и неговото време“. Обаче главната негова дѣятелность се е състояла въ вѣстникарството — тѣзи въ сѣщото време трудна и неблагодарна работа. Повечето време Либкнехтъ е билъ главния редакторъ на централниятъ социалистически нѣмски органъ. Такавъ той е днесъ и на Vorwärts. Всѣки день Либкнехтъ трѣбва да прегледва по важнитѣ нѣмски, френски и английски вѣстници, да прави изводи, да полемизира и отговаря. Освѣня тоза той трѣбва да пише стъ време на време уводни статии и да превежда твърдѣ често кореспонденциитѣ на иностраннитѣ си дописници. Либкнехтъ е още депутатъ въ Райхстига, гдѣто той е такъвъ отъ 25 години насамъ и гдѣто той присѣдствува най редовно. Често той прави обиколки въ провинцията, говори на Берлинскитѣ Събрания и се занимава въобще съ усна агитация. Всичката тѣзи работа, която е достатъчна да погълне времето на нѣколко души не прѣчи на Либкнехта да сътрудничи въ нѣколко Австрийски и Американски списания, да дава статии за различнитѣ народни календари — която е една отъ условията за тѣхното широко разпространяване — и да урежда книги, какъвто е неговиятъ голѣмъ „Народенъ рѣчникъ за чужди думи“.

Като писателъ и журналистъ Либкнехтъ е единъ крупенъ талантъ. Неговиятъ слогъ е високъ, благороденъ и въ сѣщото време силенъ. Той е единъ отъ рѣдкитѣ оратори. Рѣчта му е гладка, ясна и внушителна. Сравненията му сж всѣкога сполучливи и искусно располага съ образитѣ и метафоритѣ.

Когато човѣкъ гледа този старецъ съ сѣжно-бѣла коса прегърбенъ надъ писалищниятъ столъ въ редакцията на Vorwärts или въ домашний кабинетъ, когато си представи неговата плодотворна *полувековна* дѣятелность и си помисли за страданията, хѣкитѣ и лишенията, които е пренеслъ този приятелъ на народното дѣло, както и въобще за неговиятъ животъ пълненъ съ любовъ, честность и самопожертвование — него го обзема едно смиренно почитание. Ний се радваме, че този човѣкъ е *нашъ* и още повече се радваме, че само нашата идея може да възпита такива великани.

Юбилеятъ на Либкнехта е билъ отпразднуванъ радостно между берлинскитѣ ни другари. Къмъ тѣхната радостъ се присѣдиниха работницитѣ и социалиститѣ отъ всички страни.

Въ заключение ний превеждаме слѣдующата „благодарность“ юзавивша се въ Vorwärts отъ 31 Мартъ:

„На хилядитѣ, на стотини хилядитѣ можалъ бихъ да кажа тѣ, които презъ послѣднитѣ дни ми засвидѣтелствуваха своето добръние, своето довѣрие и своята обичъ, исказвамъ азъ тука своята най дълбоко прочувствена благодарность, която лично само

на малко мога да искажа. Азъ ще докажа своята благодарностъ ако продължавамъ, споредъ силитѣ си, да изпълнявамъ своите дългъ. „Величието на нашата партия, която обхваща мислящите и дѣйствующиятъ пролетариятъ отъ всички страни и носи съ себе си бѣдѣщето, неволно и на време ми дойде на умътъ и въ въображението. Тамъ нѣма раздѣлителнитѣ граници на религията и националността — а има само една международна масса човѣци на освобождающия трудъ, която познава само единъ неприятелъ: международната масса човѣци на експлоатирующия унищожения и подчиняющия капитализмъ.

„Още еднажъ благодаря на всички приятели отъ близо и далечъ — на другаритѣ по борба въ Германия и на братята въ Франция, Австрия, Англия, Швейцария, Италия, Белгия, Дания, Швеция, Норвегия, Полша, Русия, България, Романия, Испания, Португалия, Австралия и Америка!

Благодаря, хиляди пкти благодаря!

И да живѣе международната социалъ-демократия!“

Тѣй свършва „благодарността“ на Вилхелмъ Либкнехта.

Н. Р.

ИЗЪ ОБЩЕСТВЕННИЙ ЖИВОТЪ.

„Помирението“ съ Русия. — Настъпилото слѣдъ него затишие въ политическия ни животъ. — Причинитѣ, които го подготвиха. — По въпросътъ за миринето на „схизмата“. — Въображаемитѣ „реформи“ въ Македония. — Реакцията, настъпила у насъ съ „помирението“. — 19-ий Априлий, Международния денъ на Труда.

Напоследъкъ събитията се развива така бързо и така неопредѣлено тѣ слѣдватъ едно слѣдъ друго, щото не се забавиха да произведатъ едно рѣдко у насъ забъркване въ главитѣ на политиката. „Помирението“ на българското правителство съ педербургскитѣ дипломати, постигнато при тия условия, при които то стана, бѣше нѣщо невѣроятно за правовѣрнитѣ русофилы. Русската дипломация, въпрѣки най яснитѣ твърдениия на руссофилскитѣ политици, призна за законенъ именно днешния князь, и се „помири“ съ онова положение на работитѣ у насъ, което се яви като плодъ на „умразния“ ней осем-годишенъ тиранически режимъ. Естествено бѣше, щото този по видимому корененъ и бързъ обратъ въ руско-българскитѣ отношения да причини едно дълбоко разочарование въ водителитѣ отъ опозиционния руссофилски лагеръ, общо опиянение въ правителствения лагеръ и пълно недоумѣние въ всички наивни хорица, които слѣпо върватъ слѣдъ шарлатанствующитѣ и не по малко невѣжи въ разбиранieto ходѣтъ на нѣщата, буржуазни политици.

Датата 2-ий Февруарий съ послѣдующитѣ я промѣни въ външната политика падна като гръмъ въ лагера на буржуазнитѣ партии. За либералната опозиция бѣ непонятно всичко това, което стана предъ нейнитѣ очи и тя до сега още не може да се опомни отъ нанесената ней „побѣда“, която правителството така охотно приписва на себе си. Между това и самитѣ правителствени хора сж далечъ отъ да разбератъ оная логика на нѣщата, вслѣдствие на която самото прави-

телство се яви нищо друго, освѣнъ едно просто оръдие въ постигване на „помирението“ съ Руссия.

Ний не отказваме, че изказанитѣ до тукъ сжждения са твърдѣ неприятни за патентованитѣ ръководители на „общественното мнѣние“, особено неприятно е да се съзнае това отъ такива „свѣтли глави“, като г. Каравелова, които не рѣдко претендиратъ на непогрѣшимостъ въ разбиранieto на общественно-политическитѣ явления. Но, разбира се, това ни най-малко не може да смущава когото и да било, когато се касае именно за правилното разбиране на тия явления. А за тази цѣль човѣкъ преди всичко трѣбва да излѣзе изъ тѣснитѣ рамки на буржуазното политиканство, да се скѣса оная верига отъ предубѣждения, които руссофилскитѣ пророци така старателно насаждатъ въ главитѣ на слѣдующата ги масса и съ това намиратъ поле за своитѣ подвизи. За да разберемъ това, което стана у насъ, ний не можемъ да се ограничимъ само съ нашитѣ общественно-политически борби за обяснение на развивающитѣ се събития; ний трѣбва да погледнемъ на послѣднитѣ въ тѣхната обща причинна връзка и тамъ само ще намѣримъ разгадката на дошлото като изъ не видѣло „помирение“. Но всичко това не може освѣнъ да ни докара до още по голѣмо разочарование въ прехваленитѣ способности на буржуазнитѣ у насъ представители, които дохождатъ до такива абсурди, че едва ли не сж готови да припишатъ и въртението на земята на личнитѣ си качества и на „неизмѣнитѣ благородни чувства“ на рускитѣ царе къмъ „благодѣтелствованията“ отъ тѣхъ „малка“ и „нуждающа се отъ закрила“ България.

Нито едното, нито другото има рѣшающе значение въ дадения случай. На никакви „благородни“ чувства на петербургскитѣ авторитети не се дължи станалия обратъ въ работитѣ, а още по-малко може това да се дължи на „доказанитѣ“ способности на хора, като напр. г. д-ръ Стоилова, който между прочемъ не отдавна минаваше за върлъ руссофобъ за да бжде сега превърнатъ отъ обстоятелствата въ по-голѣмъ руссофилъ отъ самитѣ русски патриоти отъ рода на Побѣдоносцева. Така сжщо неподражаеми въ своята наивностъ се явяватъ редакторитѣ на ония русски вѣстници, които пригѣзватъ пѣсни като тази, че понеже „провинилата се по-малка сестра“ България „се раскаяла“ за грѣховетѣ си, то за това „великата ѝ освободителка всемилостивейше поема протѣгнатата ѝ

жжа.“ Освободени отъ всички подобни фалшиви тълкувания, общи на управляющитѣ класи, не е мѣчно да се види, че „помирението“ далечъ не е нѣщо неочаквано и неподвижано; напротивъ, то се явява като завършѣкъ на цѣла верига отъ събития, които презъ послѣднитѣ 2--3 години спомогнаха русската външна политика да вземе преднина. Извѣстно е, че главно противъ рускитѣ завоевателни стрѣмления преди години се появи тройственния съюзъ на Германия, Австрия и Италия, който, възползуванъ отъ расположението на фактическата сила и отъ дипломатическитѣ сдѣлки, не се забави да се яви като диктаторъ въ общата европейска политика. Правителствата на тройственния съюзъ не сж може да си задържатъ тази завидна роль безъ да се даде сигнала на общо и непрерывно въоръжение и истощение на работнитѣ маси, — нѣщо, което особено се почувствува въ Италия. Къмъ това се присъединяватъ: сполукитѣ на руската дипломация въ далечний Истокъ, въ распрята между Япония и Китай и сключването на 400 милионния китайски заемъ, които ѝ спечелватъ поддръжката на Китай; вѣстанието въ Армения, което расклатва Турция, единъ отъ стѣлбоветѣ на сръдне-европейския съюзъ; заплитанието на Англия, необявената поддръжателка на тр. съюзъ, въ египетския въпросъ и распрята ѝ съ Съед. Щати по единъ въпросъ за риболовство, обтѣгване на отношенията ѝ съ Германия по въпросътъ за Трансваалъ; и най сетнѣ пълното поражение на Италия въ Абисиния. Ако притурате при всичко това и рѣшителното намѣрение на руската дипломация да си добие съ каквито и да е формални отстъпки до приятелството на балканскитѣ държавици, за да има ржцѣтъ си разрѣзани на крайний Истокъ, ний ще разумѣемъ защо влиянието на тр. съюзъ въ общата европейска политика отстъпи мѣсто на двойствения съюзъ и защо тѣй лесно и тѣй широко се отвориха вратитѣ на руското влияние въ по-слабитѣ държави на Истокъ. Далечъ отъ намѣрението да прослѣдимъ въ подробности промѣнението въ общесвропейската политика, посоченитѣ събития сж достатъчни да ни увѣрятъ, че това промѣнение не е плодъ освѣнъ на постъпенното настѣпило ново фактическо сѣотношение на силитѣ, поради което, вмѣсто тр. съюзъ, днесъ така нарѣчения двойственъ съюзъ държи върхъ въ общата политика. Ний виждаме до колко нашата външна политика се намира

въ тѣсна връзка съ голѣмата международна политика, съобразно съ която у насъ вѣе западно-европейското или руското влияние, независимо даже отъ политическитѣ отношения въ нашата страна. Дошле до разбиранieto на тѣзи истини, ний можемъ си обясни седемгодишния руссофобски режимъ на Стамболова при силно руссофилско течение въ обществото, днешното руссофилство на върлитѣ руссофоби (консерваторитѣ, даже и радославиститѣ), като и този фатъ че въ Сърбия напредницитѣ отъ руссофоби днесъ се явяватъ първи поддржатели на Руссия.

Ясно е, слѣдователно, въ силата на какви условия дойде „помирението“. То се наложи на управляющитѣ и тѣ сж принудени да съобразяватъ своята политика съ оная на русския деспотизмъ.

Колкото пъкъ за самото русско влияние, то вече захвана доста да се чувствува въ нашитѣ вътрѣшни отношения, както и по въпроси отъ общъ български националенъ характеръ. Между другото, на сцената изскочнаха въпроситѣ за „вдиганieto на схизмата“ и прословутитѣ „реформи въ Македония“. Както е извѣстно, напоследъкъ въ буржуазнитѣ вѣстници доста живо се разисква въпросътъ, да се допусне ли вдиганieto на схизмата прития условия, които се предлагатъ съ съгласието на русската дипломация, а именно: властътa на българската екзархия да се ограничи главно въ княжеството България, като значителна частъ отъ християнското население въ Турция, подвѣдомствено на българската черкова, се повърне на ново подъ гръцката патриаршия. На пръвъ погледъ изглежда, че това е единъ чисто религиозенъ въпросъ, но не е тайна, че на него не би се обърнало това внимание, ако той нѣмаше и своето политическо значение. Съ ограничение влиянието на „българската черкова“ се настѣпватъ стрѣмленията и мечтанията на българската буржуазия за „Цѣлокупна България“ — по широкото пазарище на нейнитѣ стоки. Ето защо и тѣзи врѣва отъ нейнитѣ органи. Религиитѣ винаги сж се явявали като срѣдство за притѣснение работнитѣ маси и въ дадения случай руската дипломация, съ пашармитѣ по вдигането на схизмата, проявява своето желание чрезъ религиозното подяинение да нанесе единъ ударъ на българската националистическа пропаганда въ Македония. Съ това тя остава вѣрна на своя девизъ по

отношение малкитѣ народи на Балк. Полуостровъ: „раздѣляй и владѣй“. Самото отдѣляние на българската черкова въ самостоятелна преди 25 години далечъ не бѣше единъ религиозенъ въпросъ, а една стѣпка на „българскитѣ патриоти“ къмъ „българската независимостъ“. И сега, въпросътъ за схизмата, колкото и замъгляванъ, даже обявяванъ за несъществуващъ отъ официалнитѣ кръгове, е подигнатъ отъ обратната страна: до колкото националистическата пропаганда може да се ограничи съ помощта на религиознитѣ чувства, русската дипломация се стрѣми да го постигне.

Въобще руската дипломация никога не е преставала отъ да опитва всички сръдства за утвърдяване на своето влияние и господство надъ малкитѣ источни народи. Сега тя, естествено, ще да бърза да се възползува най много отъ своето влияние въ общата политика. Да удържа „равновѣсието“ на Балканский П овъ, да задържи най тѣстото парче за себе си, да поддържа най враждебнитѣ пропаганди между малкитѣ народи за да приготви пътъ за себе си, е вѣчното ѣ стрѣмление. Въ въпроса за „реформитѣ въ Македония“, съ който и нашитѣ управляющи залѣгватъ свѣта, не е мѣчно да се открие нейния прѣстъ. Това не сж дѣйствителни, а фиктивни реформи за жаждущето за политическа свобода население; това е едно мъртвородено дѣте, което руската дипломация поднася на вѣрующия още въ нея робъ, за да ограничи революционната пропаганда, за да го накара да *стои миренъ*, да бжде *доволенъ* при сегашното си положение, да не се стрѣми да измъкне вратътъ си отъ многвѣковния яремъ. Това нейно стрѣмление става още по очевидно, като се взематъ проектиранитѣ „реформи“ въ свързка съ драконическитѣ мѣрки, които нашитѣ „миропомазани“ управляющи озакониха противъ въстаническитѣ чети, които биха се приготвявали да преминатъ българската граница въ Турция, въ свързка съ необузданото гонение у насъ на революционната македонска пропаганда, съ общото съчувствие, което тѣзи мѣрки и гонения сръщатъ въ полицейския руски печатъ и съ неокачествимото поведение на дипломатитѣ на руския абсолютизъмъ по арменската касапница, по кървавата борба на арменцитѣ за своето освобожделение.

Сѣга да се повърнемъ пакъ къмъ работитѣ у насъ. Този бързъ обрагъ въ руската политика смая и порази всичкитѣ

русофобствующи и русофилствующи буржуазни представители. Нѣщо повече. Управляющитѣ съ помощта на „помирението“ и „признаванието“, като безсъвѣстно експлоатиратъ сега сами, отнѣха най важнитѣ оръжия за безграничната експлоатация на опозиционнитѣ русофилски фракции. И послѣднитѣ не само сж смаяни отъ станалото до сега, но и сж въ недоумѣние какво да правятъ за напредъ. Каравелиститѣ свиха своето *Знаме, тѣ млъкнаха* наскоро слѣдъ 2 Февруарий, а цанковиститѣ *продължиха своето млчание*, което така тържественно се канеха да нарушатъ слѣдъ 2 Февр. Разбира се, това млчание е твърдѣ износно за тѣхъ, тѣ трѣбва да се „ориентиратъ“ върху работитѣ, и въ сжщото време, безоръжжени и оскандалени, млчанието най вече въ този случай се явява злато, защото небива да говорятъ, незнаейки какво да кажатъ, небива да дадатъ нови оръжия противъ себе си, не бива да ставатъ още по смѣшни. Тази тактика, колкото и да е износна, но има този недостатъкъ, че е обща на всички шарлатани. Нима това сж хората, които претендиратъ „да ръководятъ народнитѣ ни работи“? Нима това сж „най добритѣ лѣкари на народнитѣ болки“, които въ най важнитѣ моменти дезертиратъ отъ политическата арена за да оставатъ своитѣ врагове свободно да препускатъ по нея? Тѣхното сегашно млчание не е просто знакъ на тѣхното безсилие; не, то още веднѣжъ и по силно отъ други пътѣ иде да потвърди, че това въ всѣки случай сж хора, що стоятъ много далечъ отъ „народнитѣ болки“ и, напрогивъ, които напълно се схождатъ съ експлоататорътъ и притеснителтъ на работния народъ отъ правителствения лагеръ. Тѣ си оставатъ такива, каквито сж: временни противници на властующитѣ угнетатели, но тѣ не сж противъ угнетението въ всичкитѣ му форми. Въ млчанието си тѣ търсятъ срѣдство за да се качатъ въ свой редъ върху гърба на оплаквания отъ тѣхъ народъ.

Колкото млчанието е полезно за тѣхъ, не по-малко то е полезно за управляущитѣ. Това е единъ отъ рѣдкитѣ случаи, въ които буржуазнитѣ политици въ опозиция, водими отъ своитѣ тѣсно егоистически интереси, припасятъ най добра услуга на събратията си на власт. Въсползувани отъ настъпналия периодъ на *политическото затишие*, управляущитѣ „събиратъ лавритѣ“ и, както винаги, събиратъ ги съ ржцѣтъ на стражаритѣ. Даже тѣ самитѣ идатъ на помощъ на

буржуазната опозиция, като се стараятъ да продължатъ периодътъ на „затишието“; всѣки протестъ, всѣко изказано негодувание на угнетениѣ работни маси тѣ го задушаватъ; ревностната полиция е на щръкъ, тя е будна и толкова будна, щото незабѣлѣзва, пропуска запалвачитѣ, обирачитѣ, обикновеннитѣ нарушители на „редътъ и спокойствието“, за да услужи именно на „държавнитѣ мъже“ въ опозиция, които иматъ още нужда да помълчатъ. Прекарвания периодъ на „мълчанието“ е *тържеството на реакцията*; послѣдната лѣти „на всѣхъ парусахъ“; реакция убийствена, задушвающа, реакция въ умоветѣ, реакция въ живота.

Но въ това общо лутание, когато защитницитѣ на — народнитѣ правдини и свободи“ отъ либаралния лагеръ считатъ за нужно да стоятъ омърлушени по тъмнитѣ кюшета, когато властующитѣ прокарватъ медовия мѣсецъ на своето тържество „по довѣрието на негово царско височество“, въ това време, както вчера, както винаги, единствения най-буденъ елементъ въ общественно-политическитѣ борби се явява социалната демокрация. Само за нея не е настъпило време да „замълчи“, само за нея сж ясни преживѣнитѣ събития, ясни сж условията, въ които тя е поставена, ясни сж задачитѣ, които преслѣдва. За нея нѣма „неочаквани“ удари на коварната русска дипломация, нѣма позорно дезертиране отъ политическата арена, подобно на Каравеловци и Цанковци, нѣма опоение отъ въображаеми „побѣди“ и „благодѣтелствение на народа“ подобно на наивнитѣ изъ дребната буржуазия, които покрай другото все още чакатъ онова блаженно време, когато ще зарони манна отъ „височината на троноветѣ“. Това наше положение чувствуваме не само ний, но това се чувствува отъ самитѣ наши противници, които и въ моментътъ на безбройнитѣ си „побѣди“ и тържества, не можаха да останатъ достатъчно спокойни за да не ни преслѣдватъ на всѣка крачка. Опоени по отношение къмъ умирающата руссофилска опозиция, тѣ сж твърдѣ трѣзви по отношение къмъ насъ, защото „микроскопическата“ споредъ в. *Миръ* социалистическа партия, колкото и бавно, но доста чувствително подкопава коренътъ на тѣхнитѣ привилегии и безнаказано вилнѣяние. Между другото 19 Априлий — Международния Праздникъ на Труда — дойде да имъ науми, че тѣ дѣйстви-телно иматъ всички основания да не се предаватъ на при-

чиняваната отъ „опиянението“ дрѣмка, щомъ тѣ иматъ работа съ единъ врагъ, който ни най малко не се стрѣска отъ всичкитѣ имъ „побѣди“, взети въ едно. Четете в. *Миръ* за да видите всичкия страхъ на тържествующата и „побѣдоносна“ „народна партия“ само предъ нѣколкого часа, прекарани *тържественно* отъ Софийската работническа партия. Спомнѣте си за двѣтѣ отдѣления конни стражари, които екскуртираха майската работническа манифестация въ София, като че ли въ този день Софийскитѣ работници отиваха да превзематъ цѣлата правителствена крѣпость; спомнѣте си за многобройнитѣ запрѣщения и заплашвания по работилници, фабрики и учреждения на този день; спомнѣте си за Папанчевци и Сливенскитѣ „народнисти“, които, за да покажатъ своята мощъ предъ социалистическата партия, на този день бѣха се олицетворили въ единъ оселъ и, вапцани съ червена боя, развождаха го изъ сливенскитѣ улици. Четѣте свѣденията за непрестаннитѣ нахлувания и намѣсвания на полицията въ нашитѣ вечеринки и събрания, за да се увѣрите, че 19 Апр. дойде като хладенъ душъ врѣхъ главитѣ на управляющитѣ, разгорѣшени твърдѣ много отъ опияняющитѣ ги „побѣди“ изъ Петербургскитѣ и Цариградски дворци.

И сега, въ този периодъ на бездушна реакция, когато едно ретроградно правителство можа да обезсили и да обезоружи толкова славнитѣ наши „демократи“ и „либерали“ отъ всички бои, ний, социалъ-демократитѣ, нѣма да забравимъ да извлечемъ най голѣма полза за нашето дѣло. Насъ неможе да ни напусне съзнанието, че въ тзи общъ мракъ, единственната най свѣтла точка се явява само нашата партия; около нея ний ще продължаваме да групираме най съзнателнитѣ сили на работния народъ, водими винаги отъ мисълта, че съ това ний извършваме въ висша степенъ *културно* дѣло, че ний подготвяваме почвата на истинската *народна сила*, която ще умѣе да подсѣче коренитѣ на всѣка реакция.

Г. Г.

II.

Сп. *Искра* за ученическитѣ вълнения. — Училищегъ редъ, училищни програми и учителски персоналъ. — Буйния темпераментъ, мързельтъ и пълнитѣ съ утопии книги. — Защо самитѣ учители не протестираха. — Защо се подигнаха бѣлѣжкитѣ на слабитѣ ученици. — Учителскитѣ съѣсти. — Композициитѣ отѣжневи.

Най-много отъ всичкитѣ списания съ въпроса за ученическитѣ вълнения се занимае сп. *Искра*. Това списание, както и *Мисль**) и *Учитель*, еднакво признаватъ „важността“ на въпроса и се заематъ да го разглеждатъ съ всичката си „беспристрастность“. Обаче, пѣсенъта имъ е една лека, повърхностна, *вѣстникарска* пѣсенъ. Намъ ни се струва, че тѣ твърдѣ малко нѣщо казватъ за въ работа, а повече предъвкватъ старата, истъркана фразеология за „нежелателността“ на вълнения въ училищата и за „подстрекателството“ на външни лица — „безсѣвѣстни хора“ или „социалисти“. Това се отнася главно и особно до сп. *Искра*. Не искатъ ли тия хора да разбератъ, че не е работа въ желателността или нежелателността, или пъкъ се преструватъ, че не разбиратъ? Разбира се, че „не сж желателни“ всѣкакви безредици въ училищата, разбира се, че сж „за осжждане“ — та това го казватъ предварително, а сетнѣ го чувствуватъ на гърбоветѣ си самитѣ „инициатори“ на бунтоветѣ. За това не може и дума да става, всичка работата е тамъ: да се намѣрятъ *коренитѣ, истинскитѣ причинители* на бунтоветѣ. А хората и не мислятъ да правятъ това. Тѣ се задоволяватъ само да испсуватъ „разваленитѣ ученици“ и „безсѣвѣстнитѣ социалисти“ и тамъ се спиратъ.

Мнѣнията за ученическитѣ бунтове *Искра* раздѣля на двѣ. Споредъ първото мнѣние, причината е въ самата училищна уредба; споредъ второто — тя се крие въ самитѣ ученици и въ тѣхнитѣ подбудители изотвънъ. *Искра* поддържа второто. Да видимъ, съ какво право.

*) Въ VII кн. на *Денъ* ний споменахме пѣттомъ, какъ гледа на ученическитѣ вълнения п. сп. *Мисль*. Професорското сп. *Вѣст.* *Прегледъ* не се занимава съ такива дребни работи, каквато е масовото опропастване на ученицитѣ, и затова въ него четемъ само голѣмливото споменавание на г. Минцеса за „гимназиалнитѣ революции“. А пъкъ *Вѣст.* *Сбирка* предпочита да ни расправя за пълзението на малкитѣ тирани предъ чалмата и мечешката лапа на най-голѣмитѣ деспоти. Да, г. Бобчевъ ни приказва още приказки, че какъ „малко повече идеализъмъ и по-малко материализъмъ“, „по-малко себелюбие и повече родолюбие“, — и това стигало, за да изчезне у насъ умствения пролетариатъ. А въ туй време, неговия приятель г. Величковъ, № 2 отъ „дружеството за взаимно въхваляние“ (ако приемемъ г. Бобчева за № 1), по единъ много „материалистически“ и „себелюбивъ“ начинъ се е заготовилъ да *унищожи* поне частъ отъ този пролетариатъ, като го изривта отъ училището. Другъ е въпросътъ, дали той достига този или именно противоположния резултатъ. Най-мислимъ, че г. Величковъ ще осжществи „благитѣ си намѣрения“ само тогава, когато успѣе да изключи всички ученици и учители и остане министръ на голѣгъ училищни стѣни, да, още и на инспектори, като цѣломѣдренный и примѣрний г. Цухлева.

1. *Училищния редъ* не може да бжде причина за недоголство, казва *Искра*, защото той „у насъ е много по-либералентъ, отъ когото е даже въ Франция“. „Голѣмата свобода, на която се редватъ ученицитѣ у насъ, е много близка до липсване то на всѣкаква училищна дисциплина“. 2. *Училищните програми* — тѣ пъкъ сѣ просто прелѣстъ: „нашитѣ програми предвиждатъ по-обширенъ кръгъ знания, огъ колкото програмитѣ на много други по-прогресирали страни“. 3. Колкото се касае до *учителския персоналъ*, той не е липъ пвѣте за мирисание, но „кого мсжемъ да осжждаме въ това, когато и да искаме единъ по-добъръ учителси персоналъ, нѣмаме отъ дѣ да го вземемъ“. „Слѣдователно, изобщо взето съ недостатѣцитѣ на нашето училище не могатъ да се извиняватъ бунтуванията на нашитѣ ученици“.

Ами тогава дѣ сѣ „причинитѣ“? На *два страници* сп. *Искра* ни дава *три причини*, хемъ все „главни“. Ето тия „причини“: 1. „Нашитѣ училища се отличаватъ съ *буйния си темпераментъ*, но все мислѣмъ, че *най-големѣта виновници* сѣ тия, които се ползватъ съ тая характерна тѣхна черта и пр.“ 2. „Не по малко истина е и това, че мнозина отъ тѣхъ *избѣгватъ труда* и сѣ нерадиви кѣмъ уроцитѣ си. *И тукъ е именно изворотъ* на ученическитѣ бунтувания“. 3. Ученицитѣ „се вдаватъ въ *четение на книги*, които сѣ пълни съ хубави фрази, биючи на чувства, *пълни съ утопии* и пр.“ „*Тукъ е главния изворъ* на ученическитѣ вълнения у насъ“. И за да придаде отъ голѣма по-голѣма сила на послѣдното обстоятелство, *Искра* прибавя: „*тука трѣбва да се търси корена на злото*“.

Но какъ да се премахне това зло? Трѣбва самото общество да служи за образецъ, но „за жалость нашето общество дава твърдѣ лошѣ примѣръ на учащата се младежъ“, примѣръ отъ вироглавство, незачитание редъ и законъ, мързелъ. Тогава? — Тогава чисто и просто *да се предвиди „известенъ фондъ“*, да се „учреди единъ комитетъ“ отъ министерството на просвѣщението, който да ръководи издаването на ученическа литература. Само по този начинъ ще се отстранѣли „нашитѣ ученици отъ прочитанието на всевъзможни социалистически брошурки, повечето отъ които сѣ написани само съ агитационна цѣль, а никакъ не да запознаятъ читателя съ сжщността на социалистическитѣ основи“ (какъвъ езикъ!).

И така, почва се съ „злото въ училищата“ и се свършва съ „искореняване на социалистическата язва межю учащата се младежъ“. Добъръ финалъ, достоенъ за едно угаснала искра, която сама не е дорасла до разбиране „сжщността на социалистическитѣ основи“!

Нека се взрѣмъ въ „сжщността на основитѣ“ (ний просто сме въскитени отъ това изражение!) на *Искра*.

1. *Училищния редъ*, взетъ исцѣло, е почвата, върху която гастатъ буйнитѣ и раскошни плодове на недозолството. „Сво-

„бодата“, съ която се ползватъ ученицитѣ, е свобода да бждатъ немилостиво исхвърлени на пѣтя, ако неволно сж отминали, безъ да поздравятъ нѣкой фалшивочестолобивъ учителъ; тя е свобода да лакейничатъ, да се присламчатъ по земята предъ тѣпоглавий директоръ; да не смѣятъ да задаватъ единъ породенъ въ главата имъ въпросъ на умственоограничения си преподавателъ; тя е свобода да мигатъ предъ очиблющата безнравственостъ на своя възпитателъ; свобода да бждатъ дръпнати за ухото, ако се уловятъ да четатъ „книжки“; свобода да не могатъ да се оплачатъ отъ нищо, което ги боли, да не могатъ даже да молятъ за нѣщо — инакъ ги очаква гладъ, презрѣние, казарма. Съ една дума, ученическата „свобода“ у насъ не се простира по-надалечъ отъ тѣснитѣ рамки на направения за кукли казармено строгъ дисциплинаренъ уставъ, още повече стѣснени отъ неговото произволно прилагане. Трѣбва да си се ползувалъ отъ благата на тази „свобода“, за да ти минатъ трѣпки по тѣлото, кога си спомнювашъ за нея...

2. *Училищнитѣ програми* у насъ сж прелѣстни: тѣ „предвиждатъ“ такъвъ „обширенъ кръгъ отъ знания“, щото като „свърши“ единъ ученикъ срдното си образование, не може още да води бакалскитѣ тевтери на баща си или захваща писмата си съ типичната фраза: „Съ настоящето си кратко писъмие ида да ви поздравя и да ви явя, какъ съмъ живо и здраво и моля бога за вашето драгоцѣнно здравие“. Да, „кръгътъ“ е толкова „обширенъ“, щото отъ цѣлата тая *гора* не можешъ да сханешъ нито *едно дърво*; изворътъ на просвѣщението толкова изобилно блика, щото преди да си утолишъ жаждата, ти се удавяшъ въ него. Ахъ, какви майсторски, искусни програми! Ще те прекаратъ презъ всичкитѣ кюшета на дълговѣковно натрупаното знание, безъ да ти остане нѣщо въ главата, като въ пословицата за жената, която можала да прекара мъжа презъ рѣка и пакъ да го остави жаденъ. Впрочемъ, остава нѣщо въ главата, но то нѣма много общо съ живота, съ изработване на мирогледъ, — оставатъ буквитѣ, формулитѣ, нѣколко френски думи и латински имена на растения и животни. Па и то не за дълго. Излѣзешъ отъ училището и всичко ти исфирясва отъ главата. Спомнямъ си, какъ Писаревъ уприличаваше уроцитѣ на червейчета, които ученикътъ предъ испита нарежда като цѣла войска въ главата си, за да изгуби слѣдъ испита силата си надъ нея и тѣ да се распрѣснатъ на четире страни. Хубави програми, които само обременяватъ ламтящата за знание младежка глава съ ненуженъ баластъ, налагатъ отгорѣ ѣ куршумената плоча на сухата догматака и убийственото буквоѣдство! А колко тия програми сж очарователни и отъ къмъ друга една страна: отъ къмъ противорѣчията, които гъмжатъ на всѣка стѣпка между еднакво задължителнитѣ наука и религия. Отъ двѣтѣ тия противоположности е истина или едната, или другата. Или науката не може да обърне калевратѣ на папи и патриарси, тогава нека

тя се предаде на аутодафе и училищата да се обърнат на манастири. Ако пъкъ науката си е наука и истина, а религията е отживял времето си предразсудъкът, тогава защо се проповядват „въ школата лъжи тлъсти за Иона“ и пр ?

3. Колкото до *учителския персонал*, и *Искра* не може да скрие, че той „не стои на висотата на положението си“. Куплетът на Любеновата пјсенъ и до сега не е изгубил върността си:

Не свѣтѣте на нашитѣ
Учители — крави,
Кои носятъ изгнил мозъкъ
Въвъ кратуни здрави.

Да, „ний нѣмаме добри учители“. Но ако за подобрѣване на ученицитѣ се взематъ „мѣрки“, има „дисциплинарни наказания“, ако на ученическия произволъ се турятъ граници, то не може ли *поне донейдѣ* да се обуздайтъ учителскитѣ произволи ? Защо да се не обръща никакво внимание на оплакванията противъ нѣкой учител ? Ако съ външни мѣрки не могатъ се влѣ въ главата знания и преподавателска способностъ на тия учители, които ги нѣматъ, то поне тѣ могатъ да се държатъ въ рамкитѣ на приличието и вѣжливостта, могатъ да се направятъ внимателни въ обносикитѣ си съ ученицитѣ, да не ги раздражаватъ. Ако, при това, не се преслѣдваха систематически добритѣ учители само защото сж подозрѣни за несъчувствующи на управницитѣ, то все пакъ би имало поне единъ малък процентъ добри учители и въ нашитѣ срѣдни училища. А ученицитѣ не сж толкова възискателни. Тѣ биха се задоволили за сега поне съ нѣколко добри учители. Сетѣй, страненъ е този аргументъ: понеже не сме можали още да имаме *отбрани учители*, то трѣбвало да си пострадватъ *отбранитѣ ученици*, които не по своя вина, а по предизвикването на калпавитѣ си въспитатели, сж исказали така или иначе своето недоволство.

Да преминемъ сега къмъ третѣ „главни причини“, „коренитѣ на злото“, споредъ *Искра*. Първата бѣ „буйния темпераментъ“ на ученицитѣ. Като млади хора, разбира се, ученицитѣ сж и по-буйни. Но може ли само това тѣхно качество да причинява бунтове ? Разбира се, че не може. Буйността я е имало вчера, има я днесъ, ще я има и утрѣ, обаче не всѣки денъ ставатъ бунтове. Трѣбва да е имало нѣкоя външна причина, която да е възбудила въ единъ даденъ моментъ тая буйностъ. А именно тази причина се търсѣше. Така щото първия „коренъ“ на *Искра* е просто тѣпкание на едно мѣсто съ учения видъ на изслѣдвателъ на „корени“.

Втория „коренъ“, който тука се преобръща въ „изворъ“, е мързельтъ на учащитѣ се. Тази същата нападка на ученицитѣ правѣше и *Мисль*, така распрѣскаше и „началството“. Господа, засрамѣте се отъ тая нападка ! Младежта е претрупана съ уроци, очитѣ си не може да отвори отъ тѣхъ, денонощно се съсипватъ

съ убийственъ трудъ незаякнали организми, за да наддѣлѣятъ надъ толкова уроци, предъ васъ всѣки день се испречватъ блѣди, охтичави, главоболни момци, на които ти е жалъ да гледашъ; тѣ сж разстроили здравieto си съ трудъ—и вие още смѣете да ги нападате въ мързелъ! Ако даже имаше капка истина въ вашата нападка, то азъ питамъ: какво е това училище, което не може да исправи пороцитѣ; какво ще се възпитаватъ ученицитѣ, когато искатъ отъ тѣхъ, като постѣпватъ въ училище, да бждатъ тѣ вече възпитани?

За испитната система на г. Величкова *Искра* мисли, че даже „ако има кой да се оплаква отъ нея, то сж именно учителитѣ, които се отрупватъ съ домашна работа, много пжти даже непосилна, а никакъ не ученицитѣ“. Но на ли тя сама признава, че нѣмаме добри учители? Не може ли тогава да се допусне, че учителитѣ не се възбунтуваха противъ тази испитна система само защото сж чиновници, които при една „стачка“ отъ тѣхна страна рискуваха да бждатъ исклучени? Кой ти иска отъ учителитѣ да се „бунтуватъ“ — поне учит. съвѣти можеха да се искажатъ противъ тази система съвършено тихо. Но кой да го направи това, когато всѣкому е извѣстна „индиферентността на учителския персоналъ въ нашитѣ срѣдни училища къмъ всички жизнени въпроси“.*) Съ най-голѣма „буйность“ учителитѣ си дератъ очитѣ въ съвѣтитѣ, надпреварватъ се, кой по-жестоки мѣрки да предложи за наказанието на ученикъ, уловенъ съ цигара въ рѣка, рѣшаватъ тѣ всичко, а главно се истѣщаватъ въ наказанията, — но само за училищния напредѣкъ не се грижатъ. Съ своята потаена жежтокость учителскитѣ съвѣти сж станали страшилище за ученицитѣ. Когато се научатъ ученицитѣ, че „има свѣтъ“, всѣкому тревожно трепва сърдцето.

За доказателство, че реформата на г. Величкова е добра, *Искра* привежда мнѣнието на нѣкои учители, че слабитѣ ученици сега си поправили бѣлѣжкитѣ. Но какво говори този *фактъ*? Изисква се голѣма заслѣпеность, за да не видишъ очиблющата негова Причина; а тя е, че се даде просторъ на злоупотрѣбленията: най-слабия ученикъ можеше да си препише зададеното упражнение и ще „отпѣне“ по-добра бѣлѣжка отъ най-силния.

*) Гл. сп. *Учителъ*, г. III, кн. VIII, априлий т. г. Това не бѣрка, што въ сжщото списавие на другата стрѣница да срѣщнемъ слѣдующето: „Най-сетѣ, до като въ България има министерство на просвѣщенieto, до като има толкова педагогически съвѣти, до като има педагогически печатъ, на ученицитѣ ли ще остане да редатъ училищата?“ — Кой казва, че на ученицитѣ? Тѣ и не искатъ да уреждатъ училищата. Но може ли нѣкъ да имъ се отнеме дори и правото да плачатъ, кога ги боли, да показватъ мирно своето незадоволство отъ нѣкоя мѣрка, която тѣмъ тѣжи? Какви сж тѣзи министерства, съвѣти и печати, които не държатъ смѣтка за влиянието на тѣхнитѣ мѣрки и нововъведеная върху учащитѣ се? Нали не ученицитѣ съществуватъ зарадъ разнитѣ системи, а системитѣ се създаватъ зарадъ ученицитѣ. Не струва нищо тази система, която иска човѣшки жертви. По-добъръ десетъ системи да се разбиятъ, отъ колкото здравieto на единъ само ученикъ.

Но какво да говоримъ още за композициитѣ, гогато тѣ сж отмѣнени? Какъ, отмѣнени! Слѣдъ като министерството обяви кръстоносенъ походъ противъ ученицитѣ, слѣдъ като ги изключва, интернирва, наблъска въ казармитѣ, слѣдъ като се отне здравието и уби бъдущето имъ, слѣдъ като се отзе надѣждата на многобройни сиромашки семейства! Да, да, отмѣнени слѣдъ всичко това. Слѣдъ своето бѣснувание, най-подиръ г. Величковъ дойде да признае справедливостта на ученическото искание. А нима той не можеше да обърне внимание на това искание, до като то бѣ още *мирна молба*, ами го ссгави да се обърне въ „*миназилна революция*“, както се изразява г. Минцесъ? Необходимо ли бѣ да се затварятъ училищата, да се изключватъ ученицитѣ? Да, това бѣ *необходимо*, но не за *просвѣщението*, а за неговия *министръ*, необходимо не за *реда* въ училищата, а за *безредицата*. Това бѣ необходима пакостъ, съ която г. Величковъ расчисти училищата огъ най-развититѣ и будни младежи. Г-нъ Величковъ завидѣ на Херостратовата слава.

Зарадъ министерството ученицитѣ излѣзоха негодна мърша, която то исхвърли навънъ, като видѣ, че тя се не поддава на неговитѣ „опити“. Но сега и то дойде да признае, че опитътъ му бѣ „безуменъ“, „необмисленъ“, „младежски“. А страданията, причинени на толкова невинни младежи отъ министерската глупостъ? Кой ще имъ дири смѣтка? Логически би било още отъ сега да бѣха приети обратно всички изключени и така, ако не повече, то поне огъ малко малко да бѣха удовлетворени. Но само това не може да се очаква отъ училищната върховна власть, която се ръководи отъ казармената дисциплина: началството и да събрка, то пакъ е право.*)

Време е да се повърнемъ къмъ нападката, която ни прави сп. *Искра*, — па и не само то, ама всички, до единъ, наши противници — какъ че най, социалиститѣ, сме подклаждали, било направо, било чрезъ „пълнитѣ съ утопии книжки“, ученическитѣ вълнения. Но това сега би ни закарало надалечъ, затова, както за него, така и за други нѣкои интересни работници изъ нашитѣ училища, ще се повърнемъ въ идущата книжка.

Г. Б.

*) Единъ епизодъ. Ротата върви въ колона по отдѣления. Ротния командиръ събрка командата: Рота, реди раз—двой! Тази невѣрна команда забърква войницитѣ. „Защо раздвойвате, бре сволочи?“ крѣщи ротния. Разбира се, че войникътъ затуй е подчиненъ, за да отговори зарадъ началническитѣ грѣшки.

КНИЖНИНА.

Обущаритѣ, комедия въ едно дѣйствие, (изъ съврѣмненни
български живото), отъ Луповъ, Ямболъ печатница „Свѣтлина“.
1895 год.

Рѣдко, твърдѣ рѣдко можемъ да срѣцнемъ у насъ нѣкой
разкачета или повѣсти, които слѣдъ като прочетемъ да останемъ
задоволени, да не ни направятъ неприятни впечатления и да не съ-
желяваме, че времето, което сме употребили за прочитанието имъ,
е време изгубено... Още по-рѣдко, нѣма да згрѣшимъ ако ка-
жемъ че съвсѣмъ не ни се е случвало да прочетемъ нѣкой дра-
матическо произвѣдение, било комедия драма или трагедия, въ
което да намѣримъ, ако не художество, ако не мисълъ, то поне
стрѣмления за достиганieto било на едното или на другото. Пъкъ
не можемъ да се оплачемъ че у насъ отсъствуватъ творения, че
пѣмаме творители. Творения и творители имаме и даже много ги
имаме. Особено напослѣдъкъ, който слѣди нашата книжнина, е
забѣлѣзалъ единъ доста осѣзателенъ напливъ отъ „оригинали“ „раз-
кази“, „повѣсти“, „етюди“, „драми“, „комедии“, „трагедии“, въобще
произвѣдения, за които ако сѣдимъ споредъ заглавията, съ които се
титлуватъ отъ претенциознитѣ имъ автори, трѣбва непременно да
ги причислимъ къмъ художествената литература! „Драми“, „тра-
гедии“, „комедии“, една презъ друга по-чудновати; една презъ
друга съ по-грѣмки, по-страшни имена, а позаинтересувате се, над-
никнете въ тѣхната вътрѣшностъ и едно разочарование ви обнема-
ва то че намирате нищо друго освѣнъ „драми“, „комедии“ и про-
чие една презъ друга по-бездарни, по-глупи; па замахнете съ ръка
и безъ много колебания ги поставяте на приличното имъ мѣсто... —
Поставяте ги въ литературния смѣтъ, като се утѣшавате съ на-
дѣждата: *че за да има добра реколта отъ житото, нѣтърѣбно е по-
всѣко торъ на нивата...*

Едно щастливо исключение отъ тоя литературенъ смѣтъ е
горѣзаглавената комедийка „Обущаритѣ“, излѣзла отъ печатъ още
въ 1895 год. Ний съжеляваме че тая книжка не ни се е паднала.
на ръка по-рано, за да изкажемъ нашето мнѣние на време, но-
макаръ и малко къвичко, стѣ у а ни се, че нѣма да бѣдатъ из-

лишни нѣколкото наши думи казани по нейнъ поводъ. Ний намираме за добръ, да обърнемъ вниманието на любознателния читателъ върху съдържанието на тая поучителна книжка. Г-нъ Луповъ, автора на въпросната книжка ни е представилъ въ нѣколко диалога, нѣкои типични черти, отъ живота на оня слой отъ българи, който за сега съставлява най голѣмата частъ отъ градското население въ нѣколко лѣжки очертания, той ни е представилъ мирогледътъ на българския занаятчия — схващанieto на общественитѣ и економически перемени, които постѣпенно ставатъ днесъ у насъ и влиянието, което му указватъ различнитѣ умствени течения. Бѣзъ много претенции на добъръ стилъ, бѣзъ превзетото стрѣмление да прокарава нѣкаква тенденция въ написаното, г-нъ Луповъ ни предава, ако можемъ така да се изразимъ, разговоритѣ на „Пенчо — кундуржийски господарь“ и „ескеджията — Ив. Скръцалото“. И предава ни тѣй тия разговори, както на всѣка стѣпка, въ дуканичето на единъ „Пенчо“, „Иванъ“ или „Драганъ“ занаятчия, можемъ да ги срѣщнемъ. А това е едно отъ достоинства на творението на Лупова, въ художествено отношение. Тамъ гдѣто се рисува живота, гдѣто е потребно да се представи положението, да се обрисуватъ типичнитѣ черти на извѣстенъ слой отъ обществото, необходимо нужно е крайна обективностъ. Обрисованъ живота обективно, всѣки ще бже въ състояние да открива мисльта „между самитѣ редове“, защото тая мисль не е нищо друго освѣнъ отражение, образъ на живота по-между който се движимъ, растемъ, но който за голѣмо съжаление, не всѣки може да го чете и разбира неваписанъ... Малцина сж наградени съ оня природенъ даръ да разбиратъ живота безъ да го четатъ на книга, още помалцина сж ония които слѣдъ като го разбиратъ да умѣятъ да го възпроизвѣдатъ, а грамадно, съвсѣмъ грамадно болшинство сж ония, които непременно трѣбва по книгитѣ да го четатъ и тогава да го разбератъ... Колко благородна е задачата и каква голѣма е услугата за болшинството на тоя, който съумява да упише така живота, щото всѣки който го прочете да може да го разбере!

По-вече наблюдения на извѣстенъ родъ отъ явления, които ще се уписватъ, е първото главно условие, за да бже творението цѣнно, слѣдъ като у писача съществува способността да обобщава и систематизира тия явления т. е. слѣдъ като писача притежава талантъ. И намъ ни е драго да констатираме факта че у г-нъ Лупова се забѣлѣзва зачатъкъ отъ тая способностъ. Комедията „Обущаритѣ“ показва това. Намъ ни се вижда само прибрзано излизанieto и на бѣлъ свѣтъ. Ако автора по-вече време би порибогилъ върху сюжетътъ, по на дълбоко би погледналъ въ материалътъ който е послужилъ като градиво за „сбущаритѣ“, мислимъ че нѣщо по друго би представлявалъ трудътъ му. Въ всѣки случай, ний сме благодарни и отъ това, което ни е дадено и въ „Обущаритѣ“. И мило ни е когато четемъ, пречитаме и въ сжщото време виждаме типичния образъ на българския занаятчия въ лицецо на Пенча, едва крепящия се съ едно чираче, „кундуржийски господарь“,

исиленъ гонителъ съ народилата се бюрокрация; злѣченъ приивачъ на парекмахерската цивилизация, която като нѣкой прелипва болѣстъ е нападнала нѣжната половина на българския народъ. Желява ни, като съглеждаме добродушния, но пропадналия вече наятчия, въ лицето на ескеджисятъ „Иванъ Скърцалото“, който дѣнъ стои на студа, за да искара 2 гроша, постоянно съжева за „миналитѣ времена“ и се примѣрва съ сиромашията си да се търпи“, — мъдростъ завѣщана отъ дѣдитѣ и прадѣдитѣ ни. Гърбътъ въ сиромашлъка е въ навика да се търпи нѣманието — газъ царски се живява“ казва остарелиятъ, остатъка отъ миналото поколение, възпитаниятъ въ религиознитѣ и подиремни традиции ескеджия Иванъ. . . . Ний се радваме, като виждаме че вслѣдитѣ на позачекнатия отъ новитѣ вѣяния „кундурадгия Пенчо, който чете книжки въ които се казва „че богаташитѣ и чиновнитѣ живѣли на гърбътъ на работницитѣ“, отиватъ съвсѣмъ на противната страна отъ тия на Ивановитѣ. Това сж Пенчовци които не се доволствуватъ вече съ „незисленитѣ истини“ на евангелието, „не искатъ да влизатъ съ ахмацитѣ въ рай“, а търсятъ нѣщо по-реално, по-съвременно, като това; „кой ограбва труда имъ“, „богаташитѣ на кого на гърба живѣли“; Това сж грамата Пенчовци, които за въ бѣдѣще, напраздно ще се мъчатъ различнитѣ оргорбашии да ги оплитатъ въ своитѣ „либерални“ политически рѣжки; това сж нѣй сетнѣ Пенчовци, които ще турятъ край на акхналиитѣ, а на позорнитѣ нископоклонства на управляющитѣ рѣгове. — Пенчовци сж благоприсѣпната почва на която сж панинали и покълнали семѣната на гражданското съзнание, хвърлени въ твърдѣ отдавна, потребно е само свѣтлина за да могатъ тия семѣна да хванатъ добри корени. На искрено-любящигъ своя народъ интелигентни хора предстои работата да дадатъ свѣтлината. Работа и пакъ работа! . . .

Ний искрено пожелаваме за въ бѣдѣще успѣхъ господину Луцову. Едно бихме желали, по дълго време и по-грижливо, да се обработватъ творенията, преди да се турятъ подъ печатъ.

Комед. „обущаритѣ“ ни се харесва, първо, по нейния добъръ южетъ; второ, по умѣлото и вѣрно схващане на дѣйствителността—двѣ качества, които сж необходими за да бѣде едно произвѣщение разумно. Ако и техническата обработка би била по-добра, самото произвѣдение щѣше да бѣде много по-вече цѣнно.

С. Ел.

Економическата система на Карла Маркса отъ научна страна. Популярентъ очеркъ на Г. Гросса, докторъ на правото при Виенския университетъ. Превелъ отъ руски Н. Михайловъ. Варна. 1896 г. Цѣна 40 ст.

Всемирното социалистическо движение, или борбата на интернационалната социалъ демокрация въ науката и живота има за теоритическа научна основа учението на Карла Маркса. Това уче-

ние се състои въ критиката на съвременния буржуазенъ економически строй на обществото, сирѣчь на капитализма и е изложенъ логически начинъ. Изобщо книжката отговори на назначеното от Маркса въ стичението му „Das Kapital“ отъ 3 тома (и: да даде на читателя най-основнитѣ понятия върху то е популяризирано почти на всички европейски езици, влѣзло е въ „Капитала“ и да го упъти къмъ изучаването на самата книга на боко въ убѣжденията на съзнателнитѣ работници и практическото Маркса.

се е изразило въ организацията и борбата на работническия класъ като социал-демократическа партия. Отъ това става ясно какъ групването и концентрацията на капитала. Това което е изобразително значение има за насъ, социалистѣ, здравето познаване на Марксовото учение и разпространението на неговитѣ основни анализи и силата на диалектическия методъ, съ който Марксъ началъ въ срѣдата на работния народъ. — Едно вѣрно популярно изложение на принципитѣ на това учение и сили, родени и развити отъ капитала, но които, въ си-и изобщо вразумително изложение на принципитѣ на това учение и сили, родени и развити отъ капитала, но които, въ си-ний намираме въ книжката (64+V стр.) съ горното заглавие. Тукъ на развитието, водятъ къмъ окончателното събаряние на-вий даваме нѣкои бѣлѣжки върху нея.

Книжката се състои отъ двѣ части, освѣнъ предговора отначина на производството и размѣненето отъ една страна и прегодача на руското издание. Въ този предговоръ интересното е управлението на производителнитѣ сили отъ друга. Тукъ Марксъ че се посочва на нуждата за „сериозното и безпристрастното изучаване на Маркса въ свързка съ социалния строй на руското хозяйство“. Това е пълна истина, като се знае, че капитализмътъ социалната революция. въ всичкиѣ негови економически и социални послѣдствия силно се развива въ Русия и се налага на умоветѣ. Но преводачътъ ески забѣлѣжи върху нѣкои, спорѣдъ него, слаби страни отъ говори за Русия като страна, „която не е преминала (!) презъ Марксовото учение. Нека се спремъ на тѣхъ и ги разгледаме.

Въ първата, по малката частъ, се даватъ кратки биографически свѣдения за Маркса, които сѣ непълни отъ тая страна, че абсолютно нищо не се казва въ тѣхъ за отношенията на Маркса къмъ приятеля и сътрудника си Фр. Енгелса. А това е единъ голѣмъ недостатѣкъ; то значи да се игнорира най-важната страна въ биографията на Маркса. Животътъ, научнитѣ работи и идеитѣ на тия двама мъже сѣ до такова стѣпенъ интимно свързани по между си, щото въ много отношения мѣчно и дори невъзможно е да се опредѣли въ какъвъ размѣръ влизатъ заслугитѣ отдѣлно на единия и другия въ теорията на научния социализмъ, който справедливо носи името Марксъ — Енгелсово учение. — Втората частъ, по-голѣмата, съставлява самия предметъ на брошурата: *економическото учение на К. Маркса*. Авторътъ има предъ видъ главно „капиталътъ“ и то само първия томъ и излага основнитѣ идеи на това съчинение по редътъ, въ който тѣ сѣ развити тамъ отъ Маркса: теорията за стойността, за стоката и за паритѣ и обръщанieto имъ въ капиталъ; работническата заплата и припадената стойностъ, значението на постоянния и промѣливия капиталъ; начинитѣ за качването и растението на припадената стойностъ; тритѣ главни фазиси отъ развитието на капиталистическото производство: концентрация, мануфактурно и машинно или едро производство; най-сетѣ нагрупването и концентрацията на капиталитѣ.

Това е наистина най-същественното отъ I-ий томъ на „Капитала“; развито и въ кратѣ, но стѣгнато и послѣдователно по

Отъ всичко най-слабо и блѣдно е изложенъ процеса на на-Оъ всичко най-слабо и блѣдно е изложенъ процеса на на-грамадно значение има за насъ, социалистѣ, здравето познаване на Марксовото учение и разпространението на неговитѣ основни анализи и силата на диалектическия методъ, съ който Марксъ началъ въ срѣдата на работния народъ. — Едно вѣрно популярно изложение на принципитѣ на това учение и сили, родени и развити отъ капитала, но които, въ си-и изобщо вразумително изложение на принципитѣ на това учение и сили, родени и развити отъ капитала, но които, въ си-ний намираме въ книжката (64+V стр.) съ горното заглавие. Тукъ на развитието, водятъ къмъ окончателното събаряние на-вий даваме нѣкои бѣлѣжки върху нея.

Въ края на втората частъ авторътъ прави 3—4 къси критически забѣлѣжки върху нѣкои, спорѣдъ него, слаби страни отъ Марксовото учение. Нека се спремъ на тѣхъ и ги разгледаме.

1) „Марксъ не е далъ строго систематическо и подробно изложение и изслѣждане на економическитѣ явления и процеси.“ — На това ще отговоримъ, че задачата на Маркса не е била да строи економическа система а la Roscher и други учени протоколисти отъ буржуазната нѣмска школа, които сѣ правили подробенъ инвентаръ на економическия багажъ на буржуазията: Марксъ е изслѣдвалъ економическитѣ закони, по които става движението и развитието на капиталистическото производство и е открилъ тия закони въ известни отношения на капитала и труда. Той е прѣслѣдилъ въ много отношения подробно економическитѣ явления и процеси, управлявани отъ тия закони; първия томъ отъ *Капитала* излага тия общи закони. Втория и третия пъкъ съдържатъ специални изслѣждания върху циркулацията на паритѣ и стокитѣ, распределението и урегулированieto на профита, закона на поземелната рента и др. т. За това, неговото съчинение представлява едно цѣло и завършено дѣло съ строго систематическо и подробно изслѣждане на економическитѣ явления на капиталистическото производство. На неговитѣ послѣдователи въ економическата наука остава да продължатъ по-нататѣкъ тия изслѣждания.

2) „Марксъ, казва Гросъ на друго мѣсто, не признава двойственната природа на стойността, не обръща никакъ внимание на нейната субективна (!) природа, не различава индивидуалната (sic) отъ общественната стойностъ.“ Какво ще рѣче това претенциозно дѣление и различие? Ако подъ „индивидуална стойностъ“ се разбира потрѣбителна стойностъ, сир. физическитѣ свойства на стокитѣ, които ги правятъ полезни за човека отъ негова индивидуална глѣдна точка, то Марксъ не само че е „призналъ индивидуалната стойностъ“, но на дълго и ширко е показалъ въ ана-

лиза на стоката, че това именно обстоятелство кара човека да произвежда и употребява стоките като полезни вещи. Но от друга страна той еднакво справедливо е казал, че потребителната или „индивидуалната стойност“ не може да определя ни на йота разменителната или „обществената“ стойност на стоките, гледани като продукти на чисто човешкия труд. Та какво е, наистина, стоката и стойността? Продукт на чисто социални отношения, отношения на производителния обществен труд. Следователно стоката, като стойност разменителна, подлѣжи на единъ социаленъ масштаб — труда, и не на индивидуалния вкусъ на пазаря, че той се продава за еднаква цѣна, безразлично както на гладния работникъ, тъй и на сития буржуа. Отъ туй че сития има по-малко нужда отъ хлѣбъ, нежели гладния, не слѣдва, че и стоката „хлѣбъ“ има по-малко стойностъ за първия, отъ колкото за втория и т. н. Прочее, за „индивидуална стойностъ“ може да става дума само въ първоитното индивидуално производство, когато производителътъ е изработвалъ предметъ за свое лично непосредствено употребление и споредъ личнитѣ си наклонности и потребности е мѣрилъ и оценявалъ труда си. За таквъ производителъ и въ таквъо производство, явно е, че продуктътъ иматъ само потребителна стойностъ; тѣ не сѣ стоки, а просто полезни вещи. Но този случай се различава въ капиталистическото производство, както се различава допотопното дървено орало отъ модерната желязна машина за оране. Въ капиталистическото производство продуктите се произвеждатъ отъ производителѣ не за тяхно непосредствено употребление, а за да се продаватъ или разменятъ съ други като стоки или еквиваленти. Тука вече на първа линия изпѣква обществения характеръ на продукта и споредъ туй се определя и значението му. Той става стока, става разменителна стойностъ. Това именно Марксъ е разглеждалъ на всеуслышание.

3) Гроссъ намира още, че Марксъ не билъ е доказалъ възможността на практика да се измѣри всѣка стока какво количество общественъ необходимъ трудъ струва, и тъй „да се подведатъ подъ единъ знаменателъ всичкитѣ многообразни работи“. Това възражение е стара пѣсенъ и е лишено отъ всѣкакво теоретическо значение; то не отслабва ни най-малко научната точностъ на принципа, че мѣрило на стойността е обществения необходимъ трудъ. Въпросътъ е чисто технический и влиза въ задачите на статистиката, ако въобще стане нужда да се рѣшава практически. Но той не може да влиза като съществень въпросъ въ економията изобщо и въ Марксовото учение особено, тъй като за Дарвина и дарвинизма не е капиталенъ въпросъ, да се знае напр. колко хиляди години сѣ биле потребни за образованието на всѣкий отъ съществуващитѣ видове растения и животни. Но за установяване на скептицитѣ като Гросса, нужно е да дадемъ едно пояснение. Въ економическитѣ отношения на капиталистическото общество, гдѣто законитѣ на социалнитѣ отношения на произведи-

титѣ, взематъ формата на закони на производството и разменителитѣ на стоките и подиръ туй ставатъ господари на производителитѣ и дѣйствуватъ слѣпо и независимо отъ тяхната воля, конътъ за стойността се прокарва по единъ маскиранъ, отводенъ път — чрезъ пазарнитѣ цѣни на стоките. А пазарнитѣ цѣни се определятъ на основание на единъ дълъгъ, постояненъ и всѣдневенъ опитъ. Тѣй става, че стойността на стоките намѣсто да се измѣрва направо съ своята естествена мѣрка — необходимото работно врѣме, определя се по единъ индиректенъ начинъ, чрезъ разменителното имъ съ извѣстни еквивалентни количества съ разни стоки или съ пари въ видъ на цѣна. Въ това, тъй да рѣче, превратно и маскирано изражение на стойността, трудътъ формално не се проявява като абстрактенъ човешкия трудъ отъ толкова часа, а взема една конкретна материална форма, формата на еквивалентна стока. Тѣй той остава скритъ за наблюдението на производителя, който фактически не вижда друго свѣтъ материални еквивалентни величини. Наистина, пазарнитѣ цѣни на стоките испытватъ колебания надъ и подъ дѣствителната стойностъ на стоките, поради влиянието на исканieto и предложението, което между прочее Марксъ, въпрѣки твърдението на Гросса никакъ не е игнориралъ. Но изследванията на III-й томъ на „Капитала“ показватъ най-убѣдително, че тъкмо въ тѣх колебания на цѣнитѣ се реализира една срѣдна цѣна, която отговаря на дѣствителната стойностъ на всѣкий видъ стока.

4) Въ свръзка съ тоя въпросъ, Гроссъ намира че „единъ голѣмъ недостатѣкъ на чисто обективната теория за стойността — дѣто Марксъ иска отъ стойността на труда (sic!) да искара понятието за цѣната... защото стойностъ и цѣна не сѣ съвѣстни тождествени“. Не сѣ съвѣстни, да, но по начало сѣ тождествени. Това стига да се постигне, както и се постига, наистина, една пълна тождественостъ, всрѣдъ малко или много дълги колебания. Въ I-й томъ на „Капитала“, Марксъ е оставилъ този въпросъ висящъ, за да се повърне на него специално въ II и III-й т., дѣто той го рѣшава приблизително тъй: цѣлата масса стоки, произведени и распродадени презъ извѣстенъ периодъ въ всѣкой клонъ на производството отдѣлно, представлява едно цѣло количество стойностъ или закупенъ общественъ необходимъ трудъ. Когато стоките отъ извѣстенъ клонъ на производството се продаватъ за цѣна подъ тяхната дѣствителна стойностъ, вслѣдствие голѣмо предложение и слабо искание, тогазъ по единъ естественъ начинъ, частъ отъ капиталитѣ потърпѣвши загуба въ това производство, се истеглятъ и хвърлятъ въ друго, дѣто намѣратъ по голѣмъ профитъ. Стоките съ ниска цѣна ставатъ по-малко, предложението имъ отслабва до минимумъ — тѣ поскупняватъ, цѣнитѣ имъ порастатъ, първата загуба се покрива съ печалба; срѣдната цѣна отъ това качване и падание покрива дѣствителната стойностъ. Въ онзи клонъ пъкъ, дѣто се хвърлиха нови капитали, слѣдъ единъ периодъ на добри цѣни, настѣва

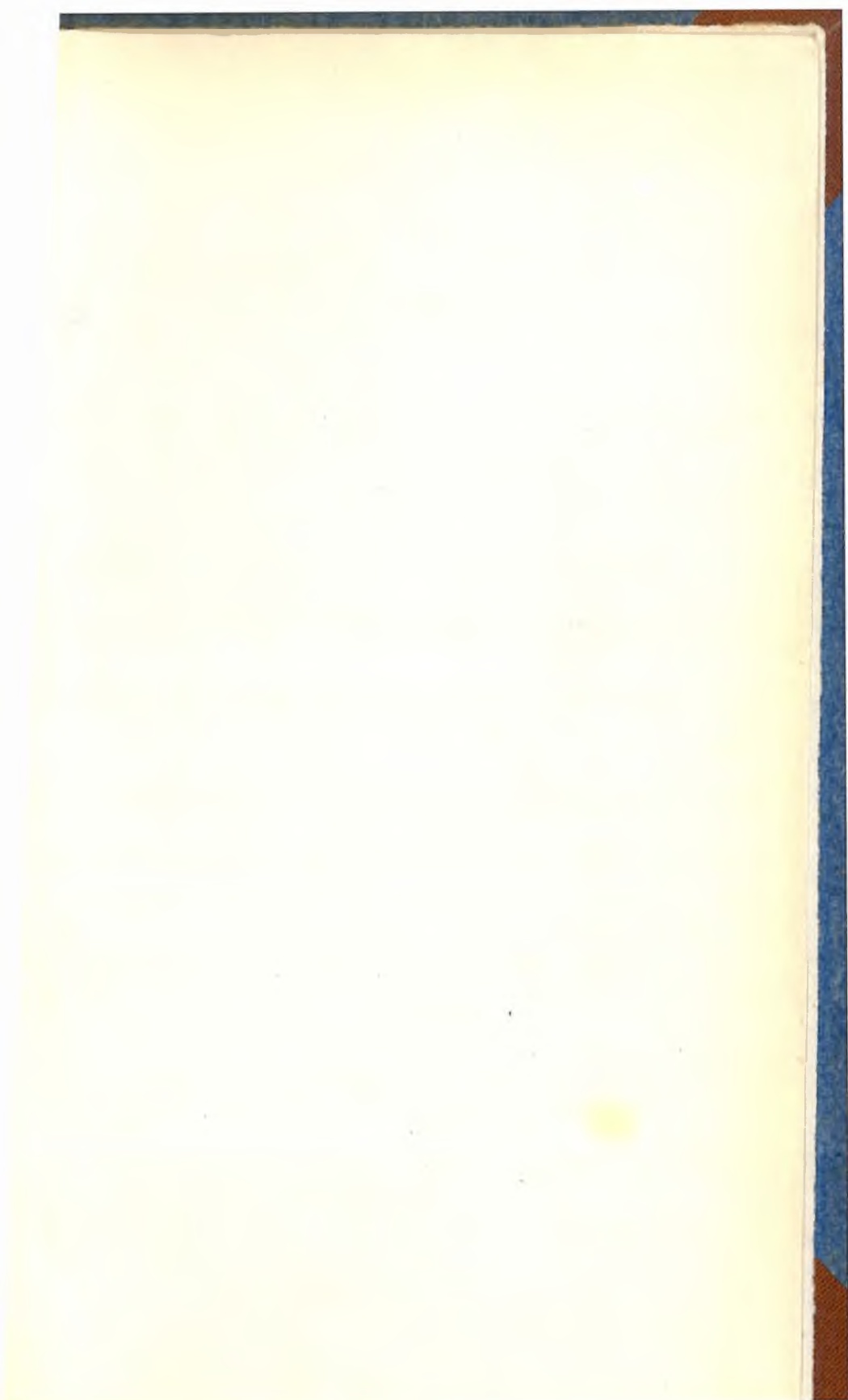
реакция, цѣнитѣ спадатъ и т. н. обратенъ процесъ на горния, но въ резултатъ се получава сжщото — цѣнитѣ на стокитѣ клонятъ да се приравнятъ или отождествятъ съ стойността имъ. Това урегулиране става въ дълги периоди и въ него се проявява дѣйствието на онзи економически законъ, който Марксъ нарича „слѣпия срѣденъ законъ“*).

5) Колкото се отнася до значението на паритѣ като „господарственъ инструментъ“, което спорѣдъ Гр. било оставено „на твърдѣ заденъ планъ“ отъ Маркса то имаме да кажемъ, че М. е разглѣждалъ преди всичко паритѣ като универсални еквиваленти и ги е разглѣждалъ, спорѣдъ естеството на изслѣдванята си отъ чисто и общо економическо гледище, а не отъ национално. За него, както и за общата социална економия, паритѣ като господарственъ инструментъ въ публичния кредитъ и въ финанситѣ на държавата, сж отъ второстепенна и третостепенна важностъ. Това е специаленъ предметъ на финансовата наука. Важното въ Маркса, като издирвачъ на економическитѣ закони на всемирното пазарище на стокитѣ, е било да открие отношението между паритѣ (гледани като всеобщъ еквивалентъ на всички стоки) и стойността Това той направилъ, като е далъ една теория за паритѣ. — Тѣй сжщо не е справедливо натякването на Г., че М. много стѣснявалъ понятието за капитала. М. е разглѣдалъ не само индустриалния капиталъ, но и търговския и лихварския — въ III ий томъ. Това което той е казалъ за капитала въ I-ий т. се отнася преимущественно до индустриалния капиталъ — който въ капиталистическото производство е базата и дървото на което растатъ и се трупатъ другигѣ видове капитали: търговския лихварския и земледѣлческия.

На край, нека кажемъ нѣколко думи за самия преводъ. Той за жалость, има голѣми недостатъци; има много печатни погрѣшки, русизми нивакъ не свойствени на български езикъ, а още по-малко на популярния, като напр. на стр. 5: „ла облекчи *рода* си“ — сир. на български: ражданието си. Това сж недостатъци които затъмняватъ смисъла на идеитѣ; но има други по-сериозни, които го искривяватъ; напр. с. 46: „работническата заплата на *капиталиста*“. Думитѣ „на капиталиста“ сж рѣшително не на мѣсто и за исквърляние. Стр. 47: *цѣната на труда* зависи и т. н.“ не цѣната на труда — трудътъ не може да има цѣна, както нѣма стойностъ — а цѣната или стойността произведена отъ труда зависи и т. н. Такива недостатъци сж много вредни въ едно такъвъ *популярно* изложение на Марксовото учение, което и безъ туй е мжчно за разбиране при първо четение.

Т. С.

*) Чети върху тая точка въ идущата книжка на „Денъ“ статията: Третий томъ отъ „капитала“ на Маркса.

реакция, цѣнитѣ спадатъ и т. н. обратенъ процесъ на горния, но въ резултатъ се получава сжщото — цѣнитѣ на стокитѣ клонятъ да се приравняватъ или отождествятъ съ стойността имъ. Това урегулирване става въ дълги периоди и въ него се проявява дѣйствието на онзи економически законъ, който Марксъ нарича „слѣпия срѣденъ законъ“*).

5) Колкото се отнася до значението на паритѣ като „господарственъ инструментъ“, което спорѣдъ Гр. било оставено „на твърдѣ заденъ планъ“ отъ Маркса то имаме да кажемъ, че М. е разгледалъ преди всичко паритѣ като универсални еквиваленти и ги е разгледалъ, спорѣдъ естеството на изслѣдванията си отъ чисто и общо економическо гледище, а не отъ национално. За него, както и за общата социална економия, паритѣ като господарственъ инструментъ въ публичния кредитъ и въ финанситѣ на държавата, сж отъ второстепенна и третостепенна важность. Това е специаленъ предметъ на финансовата наука. Важното въ Маркса, като издирвачъ на економическитѣ закони на всемирното пазарище на стокитѣ, е било да открие отношението между паритѣ (гледани като всеобщъ еквивалентъ на всички стоки) и стойността. Това той направилъ, като е далъ една теория за паритѣ. — Тѣй сжщо не е справедливо натякването на Г., че М. много стѣснявалъ понятието за капитала. М. е разгледалъ не само индустриалния капиталъ, но и търговския и лихварския — въ III ий томъ. Това което той е казалъ за капитала въ I-ий т. се отнася преимущественно до индустриалния капиталъ — който въ капиталистическото производство е базата и дървото на което растатъ и се трупатъ другитѣ видове капитали: търговския лихварския и земледѣлческия.

На край, нека кажемъ нѣколко думи за самия преводъ. Той за жалость, има голѣми недостатѣци; има много печатни погрѣшки, русизми никакъ не свойствени на български езикъ, а още по-малко на популярния, като напр. на стр. 5: „на облекчи *рода* си“ — сир. на български: ражданието си. Това сж недостатѣци които затъмняватъ смисъла на идеитѣ; но има други по-сериозни, които го искривяватъ; напр. с. 46: „работническата заплата на *капиталиста*“. Думитѣ „на капиталиста“ сж рѣшително не на мѣсто и за исквърляние. Стр. 47: *цѣната на труда* зависи и т. н.“ не цѣната на труда — трудътъ не може да има цѣна, както нѣма стойность — а цѣната или стойността произведена отъ труда зависи и т. н. Такива недостатѣци сж много вредни въ едно такъвъ *популярно* изложение на Марксовото учение, което и безъ туй е мжчно за разбиране при първо четение.

Т. С.

*) Чети върху тая точка въ идущата книжка на „Денъ“ статията: Третий томъ отъ „капитала“ на Маркса.

